

Kansalaisuuden ideaalit kolmannessa iässä

**– Aktiivisen kansalaisuuden rakentuminen
eurooppalaisessa kasvatusprojektissa**

Hanna Heikkilä

Pro gradu -tutkielma

Aikuiskasvatustiede

Käyttäytymistieteellinen TDK

10/2005

Merja Ikonen-Varila

Sisällys

1 Johdanto.....	2
2 Kansalaisuus ja sen murros	6
2.1 Sosiaalisesta kansalaisuudesta aktiiviseen kansalaisuuteen	7
2.2 Hallinnasta hallinnollistumiseen – kansalaisuuden kontekstien muutos	14
2.3 Kolmannen iän kansalaisuus	17
3 Aktiivisen kansalaisuuden politiikat Euroopassa ja Suomessa	19
4 Miten kansalaisuutta voidaan tukea.....	22
4.1 Kasvatus, sivistys ja oppiminen – pedagoginen paradoksi kansalaisuuteen kasvattamisen taustalla	22
4.2 Kansalaisuuden rakentumisen kontekstit	25
4.3 Kasvatuksen mahdollisuudet kansalaisuuden tukemisessa	28
5 Tutkimuksen kohde ja toteutus.....	32
5.1 Tutkimuskysymys.....	33
5.2 VIA-hanke	34
5.3 Diskurssianalyysi merkityssystemien paljastajana	38
5.4 Analyysin kulku.....	40
6 Aktiivisen kansalaisuuden neuvottelut VIA-projektin kokouksissa.....	44
6.1 Keskustelussa syntyneitä vastakkainasetteluja.....	46
6.2 Sisältöpäin määrittävää vai ulkoa normitettua aktiivista kansalaisuutta?	69
7 Luotettavuustarkastelu.....	78
8 Johtopäätökset	84
Lähteet	94

1 Johdanto

Suomalainen väestö on vanhenemassa. Suomalaisista on eläkkeellä 25 % vuonna 2014 (Suomen tilastollinen vuosikirja 2002). Samaan aikaan väestön elinikä on pidentynyt ja terveys parantunut (Sosiaali- ja terveysministeriö 2001). Aktiivisen työiän ja varsinaisen hoivaa vaativan vanhuuden väliin on tullut niin sanottu kolmas ikä, jolloin kansalaisilla on suhteellisen paljon aikaa, resursseja ja voimia aktiiviseen osallistumiseen (mm. Karisto 2002). Eläkkeellä olevan väestöosan kasvaminen on herättänyt monenlaista keskustelua vanhusväestön yhteiskunnallisesta asemasta. Esimerkiksi kevään alussa tämän työn aloittamista pohtiessani Helsingin Sanomien yleisönosastolla käytiin keskustelua tämän ”tuottamattoman väestöosan” äänioikeuden poistamisesta, ilmeisesti vakavissaan. Tässä työssä käsittelen tämän väestöosan yhteiskunnallista asemaa ja osallistumista, kolmannen iän kansalaisuutta.

Kansalaisuus ja nimenomaan aktiivinen kansalaisuus on herättänyt viime aikoina yhä enemmän keskustelua. Keskeiseksi syyksi tähän on nähty globalisaatiokehitys, erityisesti markkinoiden ja pääoman globalisoituminen sekä myös kulttuurin alueella tapahtunut globaali integraatio. Lisääntyneen keskustelun taustalla ovat myös kansallisvaltion ja perinteisten demokratian muotojen muutokset sekä muut hallinnan muutokset, kuten Euroopan unionin merkityksen kasvu sekä yleinen uusliberalistisen ajattelun ja politiikkojen yleistyminen. Euroopassa myös siirtolaisuus on nostanut keskustelussa pinnalle kansalaisuutta ja sen kohtaamia haasteita. (Forrester 2003, 221–222; Delanty 2000, 2–3; Korsgaard 2001, 9; Martin 2003, 567.)

Kansalaisuuden problematiikka oli pitkään enemmän tai vähemmän poissa keskustelun keskiöstä demokraattisissa valtioissa, mutta erityisesti 1990-luvulla näkökulmien kirjo kansalaisuuteen laajeni ja kansalaisuudesta tuli keskeinen yhteiskunnallisen tutkimuksen alue. Viime vuosikymmenen aikana kansalaisuusdiskurssin määrä on kasvanut voimakkaasti. (Delanty 2003; Korsgaard 2001, 9.) Poliitiikan alueella muutoksia ovat aiheuttaneet etenkin niin sanottu kansallisvaltioiden romahdus eli niiden vallan väheneminen sekä toisaalta uudenlaiset kansainväliset valtaa käyttävät yritykset ja organisaatiot. Sosiaalisen alueella puolestaan työmarkkinoiden alkava kahtiajakautuminen ja hyvinvointivaltion alasajo voidaan nähdä kansalaisuuden perustaa oleellisesti uudelleen määrittävinä seikkoina. Näin kansalaisuuden keskiöön

ovat nousseet kulttuurin ja identiteetin ulottuvuudet sekä ennen kaikkea talous ja globalisaatio. (Usher ym. 28–29.)

Kansalaisuus on aina poliittista. Aktiivisen kansalaisuuden nousua yhteiskunnallisten keskustelujen ytimeen onkin selitetty politiikan ja koko hallinnan muotojen muutoksilla. Koko yhteiskunnan tasolla on nähty yleisen vallankäytön, *hallinnan*, korostuneen ohi perinteisen muodollisen valtiollisen *hallinnon*. Samalla myös kansalaisuus on enenevässä määrin irtautunut valtiollisesta kontekstista ja siirtynyt näkökulmasta riippuen joko kansalaisyhteiskunnan tai markkinoiden alueelle. Kansalaisuuden aktiivisuuden korostuminen on nähty seurauksena hallinnan määrän, kompleksisuuden ja yksilöllistymisen lisääntymisestä, niin kutsutusta hallinnollistumiskehityksestä. Hallinnan on nähty muuttuneen kohti yksilön autonomista toimijuutta ja vastuuta korostavia muotoja, jotka vaativat taustalleen yksilöiden rationaalista aktiivisuutta.

Kun kansalaisuuden luonne on muuttumassa, on myös pohdittava uudelleen kasvatuksen ja oppimisen roolia siinä (Jarvis 2001). Tämä tekee aktiivisesta kansalaisuudesta ja siihen kasvattamisesta kasvatustieteellisesti ajankohtaisen aiheen. Aktiivista kansalaisuutta on kuitenkin tutkittu kasvatuksen näkökulmasta suhteellisen vähän. Kolmannen iän aktiivista kansalaisuutta ei ole ainakaan empiirisesti, kohderyhmän kokemuksista lähtien tutkittu lainkaan.

Aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattaminen on saanut yhä enemmän tilaa valtioiden ja erilaisten monikansallisten toimijoiden agendalla. Vuosi 2005 on Euroopan neuvoston kansalaisuuteen kasvattamisen teemavuosi. Suomessa ministeriöiden välinen kansalaisuusohjelma on jo pidempään tukenut aktiivista yhteiskunnallista osallistumista koskevia hankkeita, ja lisäksi muun muassa tulevana syksynä vapaan sivistystyön kehitysmäärärahoja ryhdytään suuntaamaan entistä voimakkaammin kansalaisuusopintoihin.

Tutkimustehtävä. Olen tammikuusta lähtien ollut osana Voices In Action -projektia (myöhemmin VIA), joka pyrkii viidessä EU:n maassa koulutuksen keinoin tukemaan ikäihmisten aktiivisempaa osallistumista ja vaikuttamista heitä itseään koskeviin asioihin. Projektin tarkoituksena on muodostaa oppimiskumppanuuksia eri maiden ikäihmisistä ja koulutuksen asiantuntijoista koostuvien ryhmien välille ja yhdessä ikäihmisten kanssa pohtia tapoja tukea ikäihmisten aktiivista osallistumista sekä

kehittää tähän liittyviä lähinnä kasvatuksellisia tukimuotoja ja tapoja. Projekti saa rahoituksensa EU:n Sokrates-koulutusohjelman Grundtvik-alaohjelmasta, jonka tavoitteina on kehittää aktiivista kansalaisuutta tukevia oppimiskumppanuuksia sekä etsiä eri maissa ns. parhaita käytäntöjä aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattamiseksi ja oppijoiden ottamiseksi mukaan tämän suunnitteluun.

Näin aiheeni liittyy Euroopassa laajemmin vallitsevaan poliittiseen kiinnostukseen tukea aktiivista kansalaisuutta. Tässä työssäni olen kiinnostunut siitä, miten aktiivinen kansalaisuus määrittyy ja rakentuu projektin (ja koko politiikan) ruohonjuuritason käytännöissä. Tutkin diskurssianalyysin keinoin, miten aktiivinen kansalaisuus rakentuu Suomen VIA-ryhmän kokouksissa ja mitä erilaisia kansalaisuusdiskursseja niistä on tunnistettavissa. Näihin kansalaisuusdiskursseihin kietoutuu samalla elimellisesti kasvatusta ja poliittista osallistumista koskevia diskursseja. Tutkimusaineistonani ovat projektin Suomen ryhmän neljän kokouksen äänitykset maaliskuulta kesäkuulle. Tarkoitukseni on selvittää, miten kolmannen iän kansalaisuus rakentuu näissä kokouksissa.

VIA-projektin tavoitteina on rakentaa oppimishjelmaa nimenomaan vertaisryhmän käsityksistä ja kokemuksista lähtien. Tämä onkin nykyisen ymmärryksen mukaan keskeistä kansalaisuuteen kasvattamisessa. Samalla projekti on osa EU:n koulutus- ja kansalaisuuspolitiikkaa. Ikäihmiset ovat ryhmä, joiden kansalaisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden erityispiirteitä ei juuri ole tuotu esiin kansalaisuuskeskusteluissa, joissa muuten erilaisten ryhmien ja vähemmistöjen kansalaisuuden itse määritelty erityisyys ja sen suojeleminen ovat nousseet pinnalle. Tämän pohjalta olen kiinnostunut työssäni pohtimaan muun muassa sitä, miten ikäihmisten omat, projektissa esiin tulleet aktiivisen kansalaisuuden käsitykset suhteutuvat toisaalta projektin tavoitteissa ilmenevään arvopohjaan ja kansalaisuuskäsityksiin sekä toisaalta laajemmassa poliittisessa kontekstissa ilmeneviin kansalaisuuskäsityksiin.

Se, miten oma kansalaisuus ymmärretään, vaikuttaa siihen, miten kansalaisena toimitaan – näin siis kokouksissa rakentuvat kansalaisuuden diskurssit rakentavat osallistujien identiteetin kautta myös konkreettisempaa kansalaisuutta. Sen ohella, mitä kolmannen iän kansalaisuus tänä päivänä on, näen keskeiseksi pohtia sitä, mitä se voisi olla ja miten. Toivonkin tuovani tällä tutkimuksella esiin sitä, miten suomalaisten ikäihmisten keskuudessa nähdään mahdolliseksi ja oleelliseksi heidän aktiivisen

osallistumisensa tukemisessa. Se, miten alati kasvava ikääntynyt väestönosa vanhenee ja säilyttää henkilökohtaisen toimintakykynsä, elämänlaatunsa ja osallisuutensa yhteiskuntaan, on merkittävä kysymys suomalaiselle yhteiskunnalle.

Oma kiinnostukseni aiheeseen. Oma kiinnostukseni projektia kohtaan nousi nimenomaan sen tavoitteiden osallistamista heijastavista ideoista. Siinä missä kansalaisuuskasvatus on perinteisesti ollut koulujen piirissä toteutettavaa muodollisempaa koulutusta ja yhteiskuntatietoutta, on viime aikoina kansalaisuuden ja erityisesti aktiivisen kansalaisuuden noustua pinnalle yhteiskunnallisissa keskusteluissa myös Suomessa nähdäkseni ryhdytty luomaan monipuolisempaa ja kansalaisuuskasvatuksen kokonaisvaltaisuuden paremmin huomioivaa kansalaisuuskasvatusta. Olin ennen työn aloittamista pääsyt perehtymään osallistavaan ja demokratian tukemiseen tähtäävään kasvatukseen ns. ”populaarikasvatukseen” kautta. Tämä on lähinnä amerikkalainen ja freireläinen yhteiskunnallisen kasvatuksen traditio, joka kuitenkin on syntyäaikoinaan ottanut vahvasti vaikutteita juuri pohjoismaisesta kansanvalistuksen perinteestä, kuten työväenopistoista ja opintopiireistä, sekä erityisesti Gruntvikin elämäntyöstä. Tässä ajattelussa kasvatustajattelen keskiöön otetaan oppijoiden oma kokemus ja toiminta sekä heidän valtansa omaehtoisesti määritellä oppimisen suuntaa. En ollut kuitenkaan Suomessa juurikaan törmännyt tämän perinteen hyödyntämiseen kansalaisuuskasvatuksessa. Kiinnostuin siitä, millä tavalla tässä Gruntvikin nimen alla tapahtuvassa kasvatustoiminnassa näkyy hänen perintönsä. Luvussa Kansalaisuuteen kasvattaminen käyn läpi myös tällaista, lähinnä freireläistä keskustelua ja palaan siihen myös johtopäätöksissäni pohtiessani oppijoiden itsemäärittämyksen kunnioituksen roolia tämän päivän suomalaisessa kansalaisuuskasvatuksessa ja sen mahdollisuuksissa.

Työn rakenne. Toisessa luvussa käyn läpi joitakin kansalaisuutta sekä aktiivista kansalaisuutta koskevia keskusteluja. Tuon niitä esiin kansalaisuuskesitysten muutoksen näkökulmasta, joka on osaltaan nostanut kansalaisuuskeskustelut viime aikoina pinnalle. Näitä muutoksia taustoittaakseni käyn lyhyesti läpi joitakin ajatuksia yleisistä hallinnan muotojen muutoksista. Esittelen myös kolmatta ikää koskevaa keskustelua ja pohdin ikääntyneiden henkilöiden kansalaisuuden erikoislaatua.

Luvussa kolme esittelen kansalaisuuteen kasvattamisen poliittisia konteksteja Suomessa ja Euroopassa. Neljännessä luvussa käsittelen kansalaisuuteen kasvattamista. Esittelen

kasvatuksen ja kansalaisuuden suhdetta koskevaa yleistä keskustelua ja kansalaisuuden oppimista koskevaa aiempaa tutkimusta, sekä erilaisia kasvatustieteellisiä traditioita lähestyä kansalaisuuteen kasvattamista, kuten poliittista toimintaa ja yhteiskuntarakenteiden merkitystä korostavaa populaarikasvatusta. Luvussa viisi siirryn tutkimuksen kohteen ja metodin sekä analyysin kulun kuvauksiin. Luvussa 6 alkaa työni varsinainen empiirinen osuus, ja käyn siinä läpi niitä kansalaisuuden diskursseja, joita löysin aineistostani. Tätä seuraavien luotettavuustarkastelujen jälkeen pohdin viimeisessä luvussa näiden diskurssien merkitystä kansalaisuuskeskustelujen, aktiivisen kansalaisuuden politiikan sekä kansalaisuuden oppimista koskevan tutkimuksen valossa.

2 Kansalaisuus ja sen murros

Käsitän kansalaisuuden jäsenyydeksi yhteisöön, yksilön liittymiseksi muihin ihmisiin ja johonkin yhteiskunnalliseen ylärakenteeseen. Perinteiset kansalaisuuskäsitykset syntyivät kansallis- ja hyvinvointivaltioiden ja niiden ideaalien rakentuessa. Se, että globalisaatio on vähentänyt kansallisvaltioiden merkitystä, on laajalti hyväksytty näkemys (mm. Delanty 2000). Globaalin kapitalismin käyttäessä aiemmin kansallisvaltioille kuulunutta valtaa yhä laajemmin on valtion ja kansalaisuuden merkitys ja käytännöt arvioitava uudelleen (Jarvis 2001, 82). Näkökulmasta riippuen puhutaan perinteisen hyvinvointivaltion purkautumisesta ja purkamisesta tai esimerkiksi paternalistisesta ja holhoavasta valtionhallinnosta vapautumisesta. Meneillään oleva murros vaikuttaa olennaisesti kansalaisuuteen: hallinnan muotojen muuttuessa myös kansalaisuuskäsitykset ovat muutoksessa.

Yksilön ja valtion välisen suhteen ohi on nousemassa toisenlaisia kansalaisuutta määrittäviä suhteita. Oikeuksien sijaan velvollisuudet ovat tulleet yhä keskeisemmiksi kansalaisuuskäsityksissä. Kun oikeuksista siirrytään velvollisuuden ja aktiivisuuden korostamiseen, kansalaisuus ja puhe siitä myös yksilöityvät uudella tavalla: aktiivisuus nousee nyt nimenomaan kunkin henkilökohtaisista tarpeista ja motivaatiosta. Globalisaation myötä kansalaiset ovat myös alttiita yhä suuremmalle määrälle vaikutteita eikä heidän olemisensä ja elämisensä ole perinteisessä mielessä sidoksissa yhteen maantieteelliseen alueeseen ja kulttuuriin; samoin globalisaation myötä myös siirtolaisuus on vaikuttanut olennaisesti kansalaisuuteen ja sen heterogeenisyyteen

Euroopassa (mm. Delanty 2000). Niinpä myös erojen korostus on tullut osaksi kansalaisuuskeskusteluja perinteisten hyvinvointivaltiollisten universalististen kansalaisuusnäkemysten sijaan, joissa keskeistä olivat tasa-arvoisuus sekä yhtäläiset ja siten samanlaiset oikeudet kaikille valtion kansalaisille.

Tässä muutoksessa keskeistä on yhä yleistynyt puhe aktiivisesta kansalaisuudesta. Käyn tässä luvussa läpi erilaisia näkemyksiä kansalaisuudesta ja siitä, miten kansalaisuus rakentuu ja voisi rakentua viimeaikaisten muutosten seurauksena. Luvussa 1.1 esittelen perinteisiä oikeuksiin keskittyviä liberaaleja kansalaisuuskäsityksiä ja näistä kehittyneitä velvollisuuksia painottavia uusliberalistisia kansalaisuuskäsityksiä. Käyn läpi myös näiden vastavoimaksi syntyneitä yhteisöllisyyttä ja kansalaisyhteiskuntaan osallistumista korostavia kommunitaristisia näkökantoja. Luvun lopuksi esittelen eroja korostavaa, demokratian ja kansalaisuuden suhteisiin keskittyvää sekä feminististä kansalaisuuskeskustelua, joka leimaa jälkimodernia ja globalisoituvaa kansalaisuuden kenttää. Sen jälkeen pohdin vielä lyhyesti, mitä yhä yleistynyt puhe aktiivisesta kansalaisuudesta tarkoittaa. Luvussa 1.2 esittelen niitä yleisempiä hallinnan muutoksia, jotka luovat kontekstia kansalaisuudelle ja sen muutokselle Suomessa ja Euroopassa. Luvussa 1.3 käsittelen kolmannen iän kansalaisuuden erityispiirteitä.

2.1 Sosiaalisesta kansalaisuudesta aktiiviseen kansalaisuuteen

Kansalaisuus kuuluu olemukseltaan kiistanalaisten käsitteiden joukkoon eikä sen merkitys ole koskaan yksiselitteinen; kansalaisuuden määritelmä on luonnostaan poliittinen ja poliittisen kiistanalaisuuden kohde (Laitinen & Nurmi 2002a, 3). Kansalaisuus on myös hyvin laaja-alainen käsite, mikä tekee sen määrittelystään hankalaa. Kansalaisuus on status, joka perustuu lakeihin ja laillisiin oikeuksiin, mutta samalla se on rooli, joka perustuu kulttuurisiin tekijöihin tai identiteettiin (Korsgaard 2001, 67). Kansalaisuus sisältää aina jäsenyyden yhteisössä, ja se toteutuu käytännössä osallisuuden ja osallistumisen kautta. Osallistuminen taas tarkoittaa mukanaoloa muiden määrittämässä tilanteissa. Se voidaan nähdä joko laajasti mukanaolona kaikenlaisissa sosiaalisissa aktiviteeteissa tai suppeammin poliittisena osallistumisena. (Harju 2003, 92, 96.) Kansalaisuus voidaankin käsittää nimenomaan osallisuudeksi poliittiseen yhteisöön, joka sisältää suhteita oikeuksien, velvollisuuksien, osallisuuden ja identiteetin välillä, tai niiksi tiedoiksi, taidoiksi, asenteiksi ja arvoiksi, joita

tarvitsemme yhteiskunnalliseen osallistumiseen. (Delanty 2000; Usher ym. 1997, 28–50).

Modernin ajan klassinen liberaali kansalaisuuskäsitys painottaa oikeuksia. Marshall (1950, ref. Delanty 2000) jaotteli oikeudet ja niille perustuvan kansalaisuuden kansalaisyhteiskunnalliseen (civil), poliittiseen ja sosiaaliseen ulottuvuuteen. Marshallin käsitykset kansalaisuudesta liittyivät aikansa muutokseen markkinoihin perustuvasta kansalaisuus- ja kansalaisyhteiskuntakäsityksistä voimakkaammin valtioon perustuviin käsityksiin. (Delanty 2000, 14.)

Marshallin edustama moderni kansalaisuuskäsitys perustui muodollisen tasa-arvon periaatteelle. Muodollinen tasa-arvo turvattiin laeilla yhtäläisistä oikeuksista. 1600-luvulla syntyivät kansalaisyhteiskunnalliset oikeudet, kuten oikeus uskontoon, puheeseen ja yksityisomistukseen. 1800-luvulla poliittiset oikeudet, kuten oikeus äänestää, vakiintuivat osaksi kansalaisuutta, minkä Marshall näki merkinneen myös kansalaisuuden universalisoitumista, kun oikeudet laajennettiin koskemaan myös naisia. Kuitenkin esimerkiksi eritotuiset pysyivät vielä näiden oikeuksien ulottumattomissa. Sosiaaliset oikeudet, kuten oikeudet hyvinvointipalveluihin, liittyivät kansalaisuuteen 1900-luvulla, esimerkiksi julkisen koululaitoksen myötä. Marshall näki tämän sosiaalisen kansalaisuuden ulottuvuuden syntyneen tasaamaan kapitalismin tuottamaa epätasa-arvoa, ja näin kansalaisuudessa oli hänelle perimmältään kyse epätasa-arvon minimoimisesta ja erityisesti luokkaeroja tasoittavasta integraatiosta. (Delanty 2000, 14–16; 2003.)

Marshallin kansalaisuusanalyysi kuuluu perinteiseen sosiaalis-liberaaliin keskusteluun, jossa sosiaaliset oikeudet korostuvat ja jossa hyvinvointivaltio nähdään näiden sosiaalisten sekä poliittisten ja kansalaisyhteiskunnallisten oikeuksien turvaajana (Holford ja Edirisingha 2000, 7). Liberaaliin keskusteluun kuuluu myös enemmän oikealle kallistuvia markkinoita korostavia näkökulmia, jotka ovat nyt uusliberalismin myötä nousemassa jälleen pinnalle. Näitä liberaaleja käsityksiä yhdistää kansalaisuuden ymmärtäminen muodolliseksi, laeilla suojatuksi statukseksi. (Delanty 2000, 9.)

Tästä oikeuksiin perustuvasta jaottelusta poiketen uudemmat näkemykset ovat korostaneet velvollisuuksia ja vastuita muuttaen näin kansalaisuuskäsitystä aktiivisuutta ja kykyä korostavaan suuntaan (Forrester 2003, 223.) Osallisuudesta kansallisvaltioon

on tullut vähemmän olennainen osallistumisen muoto muiden suhteiden korostuessa yksilö–valtio-suhteen rinnalla. Siinä missä uusliberaaleissa keskusteluissa tähän on reagoitu nostamalla markkinoita kansalaisuuden kiinnekohtana keskiöön, on kommunitaristisissa näkemyksissä painotettu muiden kansalaisyhteiskunnallisten yhteisöjen merkitystä. Horisontaaliset suhteet kansalaisten välillä on nostettu keskiöön ohi poliittisiin auktoriteetteihin ja instituutioihin kohdistuvien suhteiden. (Forrester 2003, 224; Delanty 2000.)

Uusliberaali näkemys hylkää hyvinvointivaltiollisen ajattelun ja tukee vapaita markkinoita korostaen yksilöiden henkilökohtaista etua heidän toimintansa perustana. Tässä ajattelussa kansalaisuus on aktiivista siinä mielessä, että se tukee yksilöllisten velvollisuuksien tärkeyttä ja himmentää kollektiivisten vastuiden ja oikeuksien merkitystä. On tulkittu, että aktiivisen kansalaisuuden teoria on siirtymässä uusliberaalien politiikkojen kontekstiin. (Holford ja Edirisingha 2000, 7.) Uusliberalistiset näkemykset ovat nostaneet Marshallin kansalaisyhteiskunnallisen, sosiaalisen ja poliittisen ulottuvuuksien rinnalle talouden ulottuvuuden ja korostaneet työmarkkinoille osallistumista kansalaisuutta määrittävänä tekijänä. (Laitinen & Nurmi 2002, 2–3.)

Näiden vastavoimaksi syntyneessä yhteisöä kansalaisuuden kiinnekohtana ja määrittävänä korostavassa kommunitaristisessa keskustelussa aktiivisuus korostuu kenties vieläkin voimakkaammin. Kansalaisuus ei muodostu muodollisen ja lain suojaaman statuksen vaan ennemminkin konkreettisemmän toiminnan kautta. Tässä keskustelussa perhe, paikallisyhteisö sekä kansalaisyhteiskunta on nostettu keskeisiksi kansalaisuuden ulottuvuuksiksi. (Laitinen & Nurmi 2002, 2–3; Delanty 2000.)

Nykyään yksi keskeisistä kansalaisuuden ulottuvuuksista on kulttuuri, joka on noussut Marshallin kolmen kansalaisuuden ulottuvuuden rinnalle talouden ohella. Kulttuurien monimuotoisuus, kulttuuriset erot sekä erilaiset kulttuuriset prosessit nähdään kansalaisuudelle keskeisiksi, samoin kuin toisaalta esimerkiksi kulutuskin. Kulttuurin ohella keskiöön on noussut identiteetti. Kansalaisuuskeskusteluissa on nähty siirtymä tasa-arvon korostamisesta kohti erojen tunnistamista. (Delanty 2003; Usher ym. 1997, 28–29.)

Kansalaisuus on perinteisesti jaoteltu yksityiseen ja julkiseen sekä/tai henkilökohtaiseen ja poliittiseen sijoittuvaksi (Usher ym. 1997, 28–50). Esimerkiksi Laitinen ja Nurmi (2002a, 117–118) erottavat toisistaan julkisen ja yksityisen kansalaisuuden. Heidän mukaansa yksityistä kansalaisuutta määrittävät asiakkaan ja kuluttajan roolit. Julkisessa kansalaisuudessa he näkevät keskeisimmäksi edellytykseksi julkisen dialogin, joka koskee kaikkea julkiseen päätöksentekoon liittyvää. Nyt tätä julkisen ja yksityisen sekä toisaalta henkilökohtaisen ja poliittisen välistä rajaa on kuitenkin monissa keskusteluissa lähdetty purkamaan, ja kansalaisuuskeskusteluissa on voimakkaasti esillä näiden kansalaisuuden ulottuvuuksien yhdistäminen sekä sen vaikutus kansalaisuuteen (Usher ym. 1997, 28–50).

Julkisen ja yksityisen rajaa purkavien näkemysten ohella kansalaisuuskeskusteluissa on ollut yleisesti pinnalla jäsenyyksiä ja osallistumista korostavia näkökulmia (Forrester 2003, 224). Etenkin feministisessä kirjallisuudessa on peräänkuulutettu pluralistisempaa ja joustavampaa näkemystä kansalaisuudesta ja sen käytännöistä, jotta esimerkiksi naisten ja muiden ryhmien kansalaisuuden erityislaadulle tulisi tilaa. Jako julkiseen ja yksityiseen on kyseenalaistettu ja yksityiseen alueeseen kuuluvan toiminnan poliittisuutta korostettu. Kaikki kirjoittajat eivät siten pidä muodollisen poliittisen vallan käyttöä välttämättömänä aktiiviselle kansalaisuudelle. (Prokhovnik 1998, 84, 96–98; Lister 1997). Nykykeskustelussa kansalaisuutta pidetäänkin oleellisesti julkista osallistumista laajempänä (Forrester 2003).

Feministissä kansalaisuuskeskusteluissa autonomisen yksilöllisyyden käsitettä on pidetty rajoittavana, ja siinä on peräänkuulutettu kansalaisuus käsitystä, joka sisältäisi myös yhteisöllisemmät, esimerkiksi perheen ja kansalaisyhteiskunnan ulottuvuudet omanlaisineen velvolluuksineen formaalimpien talouden ja politiikan alueen velvollisuuksien ja toimintojen ohella. Näin kansalaisuus saisi poliittisen ulottuvuuden rinnalle eettisen ulottuvuuden, ja toisaalta käytännöt ja statukset, joiden kautta kansalaisia rakennetaan, laajenisivat paremmin vastaamaan sen samaan aikaan intiimiä ja poliittista luonnetta. (Prokhovnik 1998, 96–97.)

Feministisessä kansalaisuuskeskustelussa on samalla peräänkuulutettu myös ”hoivan etiikan” sisällyttämistä kansalaisuuteen maksetun työn ja muun muodollisemman osallistumisen ohella. Lisäksi vastavoimana liberalistisille kansalaisuuskeskusteluille on

korostettu kansalaisuuden määrittelyä talouden aluetta laajemmin. (Lister 1997; Martin 2003.)

Viime aikoina kansalaisuuskeskustelun on nähty hallinnollistuneen eli tulleen selvemmin osaksi poliittista keskustelua ja toimintaa. Esimerkiksi Euroopassa kansalaisuutta tukevia opintoja tuetaan monin virallisoin aloittein. (Delanty 2003.) Tätä konkreettisempaa kansalaisuuspolitiikan kenttää esittelen luvussa 2.

Kansalaisuuden aktiivisuus on noussut kansalaisuuskeskustelujen myötä pinnalle, ja myös suomalaisessa keskustelussa ja ennen kaikkea politiikassa kansalaisuuteen viitataan nimenomaan aktiivisena kansalaisuutena. Mutta mitä se on ja miksi kansalaisuudesta on ryhdytty puhumaan nimenomaan aktiivisena?

Taustalla on ennen kaikkea edellä kuvattu yhteiskunnallinen murros, jonka myötä kansalaisuuteen on ryhdytty liittämään yhä suurempia määriä vastuita sekä aktiivista toimintaa ja osallistumista. Kansalaisuuden yhteisyydestä ja yleisyydestä sekä solidaarisuuden painotuksista on nähty siirtymä kohti yksilöllisyyttä ja kilpailua korostavia kansalaisuusnäkömukyksiä. Keskeistä tässä muutoksessa on valtion roolin muuttuminen ja sen aiemmin tuottamien palveluiden yksityistäminen, joka on heijastunut yksilöllisten asiakkaan ja kuluttajan roolien korostumiseen kansalaisuudessa aikaisemman universalistisemmän valtiokansalaisuuden sijaan. (Martin 2003, 568.) Uudenlainen poliittinen järjestelmä vaatii (uudenlaisilta) kuluttaja-kansalaisiltaan myös uudenlaisia kykyjä ja rooleja tai identiteettejä.

Martin (2003) on nähnyt siirtymän nimenomaan siinä, miten Marshallin hahmottelemat sosiaaliset oikeudet erkanevat nyt valtion julkisesta ulottuvuudesta ja muuttuvat yksityisessä työn, perheen ja yhteisön ulottuvuudessa rakennettaviksi ja hankittaviksi. Olennaista on, että tämän muutoksen seuraukset jakaantuvat epätasaisesti kansalaisten kesken: toiset ovat kyvykkäämpiä puolustamaan oikeuksiaan uuden logiikan mukaan kuin toiset. (mt.) Aktiivinen kansalaisuus on näin nähty vastuun yksilöllistämisenä, kun rakenteelliseen epätasa-arvoisuuteen tarjotaan lääkkeeksi aktiivisempaa yksilöllistä toimijuutta (mm. Martin 2003).

Yhteiskunnallisia muutoksia ja aktiivista kansalaisuutta koskevat keskustelut ovat laajoja, ja aktiivinen kansalaisuus voi näyttäytyä erilaisena (poliittisesta) näkökannasta

riippuen. Usein aktiivinen kansalaisuus liitetään edellä kuvattuihin uusliberalistisiin näkemyksiin. Toisaalta sitä on käytetty painotettaessa nimenomaan demokratiaa tukevaa kansalaisuutta (mm. Jarvis 2001). Mutta kun kansalaisuus voi merkitä eri asiaa eri ihmisille samassakin yhteiskunnassa, saati erilaisissa konteksteissa erilaisina aikakausina, on selkeän eron tekeminen ”kansalaisuuden” ja ”aktiivisen kansalaisuuden” välille hankalaa. Aktiivisen kansalaisuuden yksiselitteinen määrittely onkin yhä hankalampaa (Jarvis 2001). Ennen kaikkea näen sen nyt poliittisissa ja virallisissa diskursseissa vallalla olevana kansalaisuuskäsitteinä.

Euroopan unioni lanseerasi aktiivisen kansalaisuuden käsitteen 1997 (Harju 2002). Myös Euroopan komission elinikäisen oppimisen tiedonanto sisältää määritelmän aktiivisesta kansalaisuudesta: kansalaisuus tarkoittaa siinä ”kansalaisten osallistumista kulttuuri- ja talouselämään sekä poliittiseen, demokraattiseen ja yhteiskunnalliseen elämään yhteiskunnan kokonaisuudessa ja sen yhteisöissä” (Komission tiedonanto 33, 21.11.2001, ref. Harju 2002, 99–100).

Laitinen ja Nurmi (2002, 22) erottavat neljä aktiivisen kansalaisuuden muotoa: osanoton poliittiseen aktiivisuuteen, osanoton järjestölliseen toimintaan, aktiivisen osallistumisen työelämässä sekä aktiivisen kansalaisen roolin yksityiselämässä. Näin he määrittävät aktiivista kansalaisuutta *osallistumisen* kautta. Aktiivisen kansalaisuuden voi kuitenkin nähdä koostuvan sekä eksistentiaalisista ominaisuuksista eli osallistumisesta erilaisiin yhteiskunnallisiin tai hyvinvointiin liittyviin prosesseihin että ontologisista piirteistä eli *oikeuksista* elää ja toimia aktiivisesti yhteiskunnassa (Jarvis 2001, 86). Aktiivisen kansalaisuuden yhteydessä on kuitenkin myös esitetty, että todellinen aktiivinen kansalaisuus edellyttäisi kollektiivista toimintaa (Holford ja Edirisingha 2000, 7). Näenkin tämän yksilöllistymisen ja kollektiivisen välisen jännitteen työlleni olennaisena.

Harju (2002, 20–23), jonka raporttiin Suomen aktiivisen kansalaisuuden ministeriöohjelma pitkälti perustuu, näkee että aktiivista kansalaisuutta on monenlaista. Se voi olla osallistumista ja vaikuttamista yhdistysten tai edustuksellisen demokratian kautta, mutta se voi olla myös suurempaa vaikuttamista ja asioihin tarttumista. Käsitteellä on kuitenkin erilainen merkitys eri ihmisille, ja se voi myös vaihdella elämäntilanteiden mukaan; kansalaisuus, kansalaistoiminta ja yhteiskunnallinen osallistuminen eivät merkitse kaikille samaa. Niitä voidaan toteuttaa esimerkiksi

protestoimalla järjestelmää vastaan ja jättämällä tietoisesti äänestämättä, osallistumalla kansalaisjärjestötoimintaan, toimimalla tiukasti virallisen poliittisen systeemin kautta, osallistumalla pelkästä kansalaisvelvollisuuden tunteesta tai osallistumalla vielä passiivisemmin, hahmottamatta yhteiskuntasysteemiä lainkaan. Keskeistä aktiiviselle kansalaisuudelle kuitenkin on itsekeskeisyyden ylitys, toimiminen ”oman elämänsä arkkitehtinä” sekä vastuu omien yhteisöjensä tulevaisuudesta. Harju (mt. 99) näkee, että Suomessa kansalaisyhteiskunnan käsitettä on pohdittu hämmästyttävän vähän, ja silloinkin se on käsitetty suppeasti kansalaisjärjestöjen ja kolmannen sektorin toiminnaksi.

Korsgaard (2001, 78–79) on pelkistänyt seuraavaan taulukkoon (taulukko 1) muutoksen perinteisestä kansallisvaltioon sidotusta kansalaisuudesta, jonka merkittävin teoreetikko T. H. Marshall oli, kohti aktiivista kansalaisuutta.

Taulukko 1. Kansalaisuuden kaksi paradigmaa (Korsgaard 2001, 79)

<i>Sosiaalinen kansalaisuus</i>	<i>Aktiivinen kansalaisuus</i>
Passiivisuus	Aktiivisuus
Instituutioihin panostaminen	Inhimillisiin resursseihin panostaminen
Kasvatus	Oppiminen
Aikuiskasvatus	Elinikäinen oppiminen
"Aikuisten kasvatus sosiaalisen oikeudenmukaisuuden tähden"	"Elinikäinen oppiminen aktiivisen kansalaisuuden tähden"

Korsgaard yhdistää kansalaisuuden murroksen kasvatuserityksessä tapahtuneeseen muutokseen. Muutosta on kritisoitu muutoksena sosiaalisista päämääristä ja sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta motivoituneesta kasvatuksesta kohti taloudellisista motiiveista nousevaa työelämävalmiuksien opetusta (mt. 76). Ilmiselvää on, että kansalaisuuden muuttuessa myös siihen tiivistä sidoksissa oleva kasvatus ja erityisesti aikuiskasvatus muuttaa rooliaan, mitä käsitellen laajemmista näkökulmista luvussa 3. Edellisessä taulukossa esitetty kansalaisuuden sisältöjen muutos on kuitenkin pelkistys ja kuvaa vain tällä hetkellä eniten valtaa saanutta aktiivisen kansalaisuuden näkemystä. Kansalaisuuden ollessa murroksessa sille on kuitenkin esitetty ja etsitty muunkinlaisia kehityskulkuja. Taulukkoa voisikin edelleen täydentää vaikkapa edellä esitetyillä kommunitaristisesti tai feministisesti painottuneilla kansalaisuusnäkemyksillä.

2.2 Hallinnasta hallinnollistumiseen – kansalaisuuden kontekstien muutos

Hallinnan ja kansalaisuuden konkreettiset muodot ovat tiukasti sidoksissa kunkin maan historialliseen kehitykseen ja sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. Myös esimerkiksi eri poliittiset ideologiat korostavat erilaisia kansalaisuuden ulottuvuuksia, kuten osallistumista politiikkaan, kansalaisyhteiskuntaan tai työmarkkinoille, kuten erityisesti uusliberalismi. Erityisesti taloudellisen ulottuvuuden painoarvo on uusliberalistisen keskustelun myötä saanut enemmän tilaa viime vuosina. (Veen ym. 2002, 2–3.)

Suomessa yksilöiden hallintoon osallistumiseen vaikuttavat tekijät ovat kaksitahoisia: toisaalta suomalainen yhteiskunta on pohjoismainen hyvinvointivaltio, vaikkakin kasvavan monimuotoistumisen leimaama, toisaalta uudenlaisia hallintakäytäntöjä ovat erityisesti EU:iin liittymisen jälkeen luoneet uusliberaalit markkinavoimat. 90-luvun alun laman jälkeen hyvinvointipalvelujen supistaminen on ollut jatkuva trendi, taloudellisista suhdanteista huolimatta. (Laitinen & Nurmi 2002a, 74.)

Suomessa aikuiskasvatuksen kenttää leimaa kansanvalistuksen institutionaalisuus. Kasvatus jakautuu valtion ja kansalaisyhteiskunnan alueille kansansivistyksen (useimmiten kulttuuri- ja uskonnollisten sekä poliittisten järjestöjen harjoittamana) ollen olennainen osa vakiintunutta koulutusjärjestelmää. Suomalaiselle hallinnolle tyypillistä on myös aktivistien ja toisinajattelijoiden värvääminen vastuullisiin aseisiin, jolloin heidän toimensa kanavoituivat vakiintuneempiin muotoihin. (Laitinen & Nurmi 2002a, 75)

Suomessa aktiivisen kansalaisen käsite on aiemmin ollut hyvin harvoin käytetty, ja sillä on viitattu demokraattisiin prosesseihin osallistumiseen (Laitinen & Nurmi 2000b, 60). Yhteiskunnan ja kansalaisuuden kannalta keskeinen käänne Suomen kehityksessä oli 1990-luvun lama, jolloin muun muassa yksityistäminen ja hyvinvointivaltiollisten palveluiden alasajo voimistui, sekä sen jälkeen seurannut liittyminen EU:n (mt. 64). Laitinen ja Nurmi listaavat suomalaisen kansalaisuuskeskustelun aihepiirejä seuraavasti: tieto- ja kommunikaatiotekniikan seuraukset, työvoiman uudelleen jakautuminen, monikulttuurisuus, eläinoikeudet ja kansalaistottelemattomuus, inkerinsuomalaisten kansalaisuus, maahanmuuttajien kansalaisuus ja oikeudet, rasistiset ja fasisistiset liikkeet,

liberaali yksityistäminen ja vaatimukset yksilöllisen yrittäjyyden eetoksesta, julkisten sosiaalipalveluiden laatu, EU byrokratia sekä luonnonsuojelu (mt. 69).

Yhteiskuntatieteissä hallinnan muutokset jälkimodernissa yhteiskunnassa ovat herättäneet paljon keskustelua. On nähty että hallinnan muuttuvat käytännöt edellyttävät muiden yhteiskunnan osien yhä suurempaa itsehallintoa, myös itse hallinnon alan ulkopuolella. Jälkimodernin hallinnan käytännöt edellyttävät muiden yhteiskunnan osien itsehallintakyvyn voimistamista, varsinaisen muodollisen hallinnon alueen ulkopuolella, ja siten hallinnan käsite liittyy aktiiviseen kansalaisuuteen, joka on yhä keskeisemmässä osassa hallinto- ja kansalaisuuskeskusteluissa (Laitinen & Nurmi 2002b, 2; Veen ym. 2002, 1). Näin hallinnan muodot ja niiden muutokset luovat kontekstia aktiiviselle kansalaisuudelle.

Euroopassa kansalaisuuteen kasvattamisen viimeaikaista nousua yhä laajemmin kiinnostuksen kohteeksi on selitetty (1)valtioiden taloudellisilla kriiseillä ja hyvinvointivaltioiden uudelleen muovautumisella, (2)demokraattiseen systeemiin luottamisen ja siihen osallistumisen heikkenemisellä, (3) julkisten palveluiden yksityistämällä ja (4) siirtolaisuuden herättämällä kysymyksillä ja epävarmuuksilla liittyen siirtolaispolitiikkaan, etnisyyteen, kulttuuriseen identiteettiin ja poliittiseen identiteettiin (Holford ja Edirisingsha 2002, ref. Martin 2003.)

Hallinnollistuminen. Kansalaisuus on yhä enenevästi irtautumassa muodollisesta ja institutionaalisesta *hallinnosta*, ja sitä on tulkittu ennemminkin laajemman hallinnan käsitteen kautta. Myös kasvatuksen kentällä on muodollisen hallinnon näkökulma nähty riittämättömäksi nykyisten muutosten tulkitsemiseksi, ja peräänkuulutettu kasvatuksen käytäntöjen, diskurssien ja politiikkojen tulkitsemista laajemmasta ja monimuotoisemmasta hallinnan perspektiivistä käsin. Erityisen keskeiseksi tämä on nähty tarkasteltaessa yksilöille uusia vastuita luovia modernisaatioprosesseja, kuten juuri aktiivisen kansalaisuuden prosesseja. (Popkewitz 2000a.)

Hallinnan jälkimoderneja muutoksia on kuvattu hallinnollistumisen käsitteellä. Sillä kuvataan usein hallinnan määrän kasvua ja toisaalta sen yksilöllistymistä; hallinnan tulemistä enenevästi yksilöiden elämään kietoutuvaksi ja vaikuttavaksi. Hallinnollistuminen on modernin ajan myötä ilmaantunut vallan muoto, joka keskittyy uuden kohteen, väestön hallinointiin, uuden todellisuuden alueen, talouden, keinoin; se

uusi tapa harjoittaa valtaa ja ajatella vallasta, joka ilmaantui modernin myötä. Hallinnollistuminen on määritelty kansaan kohdistuvaksi vallan muodoksi, jossa yksilöä koskeva tieto ja hallinnointi saatetaan palvelemaan yhteisöä ja joka yhdistää näin yksilöiden henkilökohtaiset valinnat ja yhteisön hallinnoinnin. Uusliberalistisen suuntausten voimistuessa on myös hallinnollistumisen nähty voimistuneen. (Dean 1991, 16, 19; 1999, 2; Foucault 1991, 97, 102–104.) Aktiivisen kansalaisuuden politiikat on nähty hallinnollistumisen yhtenä muotona.

Tämä on käsite, jonka avulla Foucault kuvaa vallan muuttuvien muotojen historiaa. Tästä näkökulmasta on tulkittu, että siinä missä hyvinvointivaltion syntyessä kontrolli, vastuu ja mielenkiinto suunnattiin kansaan, 2000-luvulle tultaessa se hajotetaan yksilöihin, lähinnä kuluttajiin, liittyväksi. Dean (1999) näkeekin ristiriidan sen välillä, että liberalismi pyrkii takaamaan yksilöiden vapaan yritteliäisyyden, mutta samalla hallinnoimaan kansoja – yksilöiden kautta kansoja. Foucault'n vallan historia kuvaa muutosta kohti hallintaa vapauden kautta, sellaisten hallintajärjestelmien ja mentaliteettien syntyä, joissa yksilöllisyyden suurempi määrä tarkoittaa suurempaa kontrollia. (Dean 1999, 73, 211.)

Uusliberalismin kritiikissään Dean (1999) esittää kuvan kehittyneen liberaalihallinnon toimimisesta eri vapauden muotojen ja yksilöllisen toimijuuden (agency) kautta, siten samalla levittäen tämän epäsuoraa valvontaa ja säätelyä. Vapaus on uudelleen määritelty yksilöllisen aktiviteetin kautta saavutettavaksi itseymmärrykseksi, tilanteessa jossa kansalaisen velvollisuuden ja taloudellisen subjektin oman edun välillä ei ole enää ristiriitaa. 'kehittyneessä liberaalissa' kansalaisuuden käsite on myös täten muuttunut: aktiivisuuden käsite tarkoittaa julkisen, paikallisdemokraattisen ja poliittisen sijaan ennemminkin itsen yrittäjyyttä. (Rose 1999, 145, 164–5.) Vapauden asemaa hallinnon keskeisimpänä resurssina on avattu kuvaamalla miten liberaali hallinto on mahdollista vain jos yksilöt identifioituvat vapaiksi ja vastuuntuntoisiksi yhteiskunnan jäseniksi (Rose 1999, 67–68).

Erityisesti uusliberalistisessa hallinnassa vapaus näyttää keskeistä osaa, subjektiivien tuoton keinoa. On esitetty, että vapauden merkitys on kääntynyt politiikan historiassa päälaelleen; siinä missä 60-luvulla vielä sen pahimmaksi uhaksi nähtiin hyvinvointivaltion paternalistiset piirteet sekä asiantuntijavalta, pitää vapaus nyt yllä noita samoja ilmiöitä, liikkeessämme kohti "hallintaa vapauden kautta", samalla kun

vapaus nähdään myös markkinoiden tuottamaksi. Vapauden käsite on muuttunut vapauttavista (emansipatory) painotuksista kohti vastuullisen vapauden painotusta. (Dean 1999, 149–154.)

Hyvinvointikriittinen uusliberaali hallinto on nyt levittänyt markkinarationaliteetteja koskemaan myös yksilöiden elämää ja samalla luonut vastuullisen autonomian kulttuurin sekä kasvattanut samalla sääntelyä. Dean esittää että valtio tulisi nykyään ymmärtää nimenomaan tämän hallinnollistumisen käsitteen kautta. (Dean 1999, 113, 210.) Myös kasvatuksen kentällä tapahtuneesta muutoksesta keskusteltaessa kasvatuksen tarkastelu hallintana niin politiikan kuin diskursiivisten käytäntöjenkin tasolla on nähty tärkeäksi, samoin kuin kasvatuksen hallinnan ymmärtäminen valtion ja instituutioiden näkökulmaa laajemmin, hallinnollistumisen muotona (Popkewitz 2000, esipuhe). Hallinnollistuminen antaa näkökulman tarkastella organisoituja käytäntöjä, joiden kautta hallitsemme itseämme ja olemme hallittavina, käytäntöjä, jotka tuottavat totuuksia (Dean 1999, 18). Uusliberaali hallinto lepää siis uudella tapaa yksilön voimien aktivoinnin päällä, kansalaisuus ei toteudu vain suhteessa valtioon, vaan moninaisin yksityisin ja puolijulkisin toiminnoin. (Rose 1999, 164–166.)

Kasvatuksen tutkimisessa hallinnollistumisen näkökulma voisi tarkoittaa esimerkiksi sen pohtimista, miten tietyistä poliittisista intresseistä käsin pyritään vaikuttamaan kansalaisten osallistumisen ja identiteettien laatuun. Tästä näkökulmasta kasvatuksenkin voi tulkita foucaultlaiseksi vallankäytön teknologiaksi, sillä tämä vallan näkökulma tuo esiin, kuinka poliittiset ajattelutavat liittyvät itseymmärrykseen, sekä nostaa esiin niitä tapoja, joilla yksilö saadaan toimimaan diskursiivisten käytäntöjen kautta. (Popkewitz 2000b, 14, 17; 2000c, 188, 190, 193.)

2.3 Kolmannen iän kansalaisuus

Suomessa eläkeikäisten suhteellinen väestön osuus kasvaa koko ajan. Kehitys on sama koko Euroopassa. Vaikka väestön ikääntyminen vaikuttaa eri maissa eri tavoilla ja voimakkuuksilla, on väestön ikääntyminen nähty EU:ssa laajasti ongelmallisena. Se asettaa uudenlaisia haasteita sosiaalipolitiikalle ja kansallisille hyvinvointijärjestelmille. Palkkatyössä käyvien yli 50-vuotiaiden määrä on laskenut viime vuosikymmenien

aikana, vaikka ikääntyvän väestön osan terveys ja elinikä on puolestaan noussut. Euroopan komissio onkin kannustanut jäseniään tukemaan myöhäistä työelämässä pysymistä, monien maiden nykyisistä päinvastaisista käytänteistä huolimatta. Nämä sosiaaliset ja demografiset muutokset ovat viime vuosikymmenen aikana nostaneet kolmanteen ikään liittyvät kysymykset eurooppalaisen sosiaalipolitiikan agendalle, mutta eivät kuitenkaan sen keskiöön. (Ackers ja Dwyer 2002, 5–6.)

Aktiivisten työvuosien ja varsinaisen vanhuuden väliin jäävää vaihetta kuvaavan käsitteen ”kolmas ikä” lanseerasi Peter Laslett (1989, ref. Muhonen ja Ojala 2004). Sillä viitataan aikaan työelämässä vietetyn toisen iän jälkeen ja ennen muista riippuvuuden leimaamaa neljättä ikää. Se paikantuu siis yhteiskunnallis-rakenteelliseen siirtymään palkkatyöstä eläkkeelle. Sitä leimaavat sosiaalinen toimijuus ja aikuisen oikeudet ilman aikuisten keskeistä velvoitetta, työntekoa. (Muhonen ja Ojala 2004, 11.)

Toisaalta kolmas ikä kuvaa sitä edelläkin kuvattua demografista ilmiötä, joka on ollut osa todellisuutta länsimaissa 1960-luvulta lähtien. Toisaalta kolmannen iän käsite viittaa yksilölliseen elämän kokemiseen, jolla ei välttämättä ole yhteyttä kronologiseen, sosiaaliseen tai biologiseen ikään. Sitä tulisikin tarkastella yksilöllisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti rakentuvana, ikääntyneiden omista erilaisista kokemuksista ja toiminnasta lähtien. (Muhonen ja Ojala 2004, 11.) Muun yhteiskunnallisen muutoksen mukana myös kolmannen iän tosiasialliset sisällöt ovat uudelleen muovautumassa elämäntapojen ja kulttuuristen sekä institutionaalisten muutosten myötä, vaikka demografisena ilmiönä kolmas ikä ja sen raamit ovatkin jo olemassa (Karisto 2002, 140.)

Kolmannen iän teoria on kuitenkin hyvin keskiluokkainen ja sukupuolineutraali (Muhonen ja Ojala 2004); suinkaan kaikkien kansalaisten eläkeikä ei leimaa huoleton ja aktiivinen sosiaalisuus, vaan vaikkapa sairaiden omaisten ja lastenlasten vaatima hoiva tai yhteiskunnallisen ja sosiaalisen roolin raju muuttuminen eläkkeelle siirtyessä. Kolmannen iän teoria onkin näin nähty myös normalisoivana diskurssina (Bury 1995, ref. mt.). Euroopan laajuudessa pitkä turvattu eläkeikä ei myöskään ole kaikille taloudellisesti mahdollinen, ja toisaalta se nähdään kansantaloudellisesti EU:ssa yhä epätoivottavampana.

Euroopan komission suosituksissa elinikäisen oppimisen tukeminen on ollut yksi keino tukea pidempää pysymistä palkkatyössä, samoin kuin ikäihmisiä syrjiviä asenteita torjumaan pyrkivät politiikatkin. Eurooppalaisessa kontekstissa erityisesti kolmannen iän kansalaisten asemat eroavat jyrkästi toisistaan, myös lain edessä, mitä erityisesti yleistyvää eläkeikäisten siirtolaisuus EU:n sisällä korostaa. Myös kolmannen iän kansalaisiin usein kohdistuvat perheen sisäiset hoivan velvoitteet saattavat asettaa eläkeläisiä eriäviin asemiin, varsinkin sosiaalipoliittisten oikeuksien ja tuen tälle hoivalle ollen hyvin eritasoisia eri maissa. (Ackers ja Dwyer 2002, 6, 171.)

Suomessa julkisella vanhustenhoidolla on pitkät perinteet jo köyhäinhoidon ajoilta. Julkisen vanhustenhoidon on nyt nähty olevan muutoksessa. Valtiokeskeisestä ja tieteelliselle asiantuntijuudelle perustuvasta mallista on viime vuosikymmenen aikana siirrytty kohti talous- ja tuloksellisuusperusteista asiakaskeskeistä mallia. Tämän seurauksena myös työn kohde, vanhukset, on alettu nähdä kuluttavina ja itsenäisinä sekä tasavertaisina subjekteina. (Paasivaara 2004, 3, 7, 8.)

Suomessa kolmannen iän aktiivista kansalaisuutta tuetaan monilla eri tahoilla. Keskeisiä vapaaehtoistoiminnan organisoijia on esimerkiksi kirkko. Myös puolueiden ylläpitämällä opintokeskuksilla on kullakin omat järjestönsä eläkeläisille. Lisäksi kolmannen iän aktiivista kansalaisuutta tukevat esimerkiksi kuntien vanhusneuvostot, joita on tavoitteiden mukaan tarkoitus perustaa kaikkiin kuntiin ottamaan tätä väestönosaa voimakkaammin mukaan kunnalliseen päätöksentekoon.

3 Aktiivisen kansalaisuuden politiikat Euroopassa ja Suomessa

Kiinnostusta aktiiviseen kansalaisuuteen EU:ssa on selitetty valtioiden taloudellisella kriisillä, hyvinvointijärjestelmien uudelleenmuovauksella, demokratian luottamuksen heikkenemisellä ja julkisten palvelujen yksityistymisellä sekä hajaantumisella (Holford ja Edirishingha 2000). Tässä luvussa käyn läpi aktiivisen kansalaisuuden politiikkoja konkreettisemmalla tasolla tämän hetken Euroopassa sekä erityisesti Suomessa. Esitellessäni eurooppalaista aktiivisen kansalaisuuden politiikkaa käyn läpi myös EU:n hallinnoiman Grundtvik-ohjelman tavoitteita, jonka osa tarkasteleman VIA-projekti on.

Kansalaisuuteen kasvattaminen on viime vuosina ollut keskeisten poliittisten aloitteiden kohteena useissa maissa. Valtioiden väliset organisaatiot, kuten UNESCO tai Euroopan unioni, ovat suunnanneet kansalaisuutta koskeviin hankkeisiin yhä enemmän varoja ja huomiota. Vuonna 1997 EU:n ministerikomitea muun muassa julkaisi uuden toimintasuunnitelmansa, jossa demokratiaan kasvattaminen ja demokratian, sosiaalisen koheesion sekä ihmisoikeuksien tukeminen olivat päätavoitteina. Erityisesti siirtyminen korostamaan epämuodollista ja elinikäistä oppimista on sellainen keskeinen muutos komitean ohjelmissa ja linjauksissa, joka on herättänyt myös ristiriitaista liikehdintää. (Forrester 2003, 222–232.) Eurooppalaisen kansalaisuus(kasvatus)politiikan haasteeksi on nähty EU:n suuri koko ja toisaalta paikallisten kulttuurien ja elinolosuhteiden erot, jotka pitävät EU:n ja sen inkluoivat periaatteet kaukana tiettyjen kansanryhmien todellisista kokemuksista (Osler 2001, 98).

Grundtvik-ohjelma on yksi EU:n aktiivisen kansalaisuuden politiikan konkreettinen muoto. EU:n Sokrates-koulutusohjelman aikuiskoulutusta koskeva alaohjelma Grundtvik tukee eurooppalaista yhteistyötä aikuiskoulutuksen alalla sekä pyrkii parantamaan aikuiskoulutuksen laatua. Alaohjelmassa painotetaan elinikäistä oppimista keinona edistää aktiivista kansalaisuutta. (Grundtvik – eurooppalaista ulottuvuutta aikuiskoulutukseen 2001.)

Ohjelman aikuisopiskelijoita koskevia tavoitteita ovat muun muassa opiskelumotivaation ja elinikäisen oppimisen kannustaminen sekä aktiivisen yhteiskunnallisen osallistumisen tukeminen. Kohderyhmät liittyvät eurooppalaisen koulutuspolitiikan keskeisiin tavoitteisiin, kuten yhtenäisten mahdollisuuksien kehittämiseen naisille ja miehille, eri maantieteellisille, etnisille, kulttuurisille ja muille ryhmille, syrjäytymisen estämiseen ja niin edelleen. Yksi kohderyhmä ovat vanhemmat henkilöt, jolloin painotetaan eri sukupolvien välistä vuorovaikutusta. (Grundtvik – eurooppalaista ulottuvuutta aikuiskoulutukseen 2001.)

Oppimiskumppanuudet ovat yksi osa Grundtvik-ohjelmaa. Ne ovat pienimuotoisia yhteistyöprojekteja, joiden tarkoituksena on tukea eri maiden aikuiskasvattajien ja aikuisopiskelijoiden yhteistyötä sekä toisiinsa tutustumista. (Grundtvik – eurooppalaista ulottuvuutta aikuiskoulutukseen 2001.)

Hallitus on Suomessa vuoden 2004 keväällä antanut päätöksen kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmasta, josta vastaavat yhdessä valtioneuvoston kanslia, opetusministeriö, valtiovarainministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö sekä oikeusministeriö. Sen perusteissa sanotaan demokratian vahvistamisen olevan keskeinen yhteiskunnallinen kysymys yhteiskunnallisesta murroksesta johtuen, jonka taustalla nähdään muun muassa globalisoituminen, kansallisvaltion aseman muutos sekä uusien kansainvälisten yhteistyörakenteiden synty. Perusteissa esitetään kansalaisyhteiskunnan heikkenevän demokratian sosiaalisena perustana, ja samalla kansalaisyhteiskunnan merkityksen korostuvan kansalaiskeskustelun paikkana sekä demokratian edellyttämien valmiuksien kehittäjänä. (oikeusministeriön internetsivut www.om.fi)

Demokratian nähdään edellyttävän tietoista aktiiviseen ja demokraattiseen kansalaisuuteen kohdistuvaa kasvatusta. Myös kansalaisuuden käsitteen nähdään laajenevan: kansallisvaltion kansalaisuus saa rinnalleen lähi-, paikallis- ja alueyhteisöjen ja toisaalta Euroopan unionin ja maailmankansalaisuuden. Kansalaisvaikuttamisen politiikka ohjelman tavoitteena on ymmärtää näitä muutoksia ja kehittää tarvittavia uusia toimintamuotoja. Poliitiikkaohjelman vaikuttavuuden arvioinnin perustana on muun muassa osallistuvan toiminnan osuuden (mahdollinen) kasvaminen kansalaisten ajankäytössä, kaikissa ikäryhmissä.

Ohjelma kohdentuu (1) demokratian vahvistamiseen, (2) kansalaisvaikuttamiseen ja osallistumiseen, (3) kansalaisyhteiskunnan toimintaedellytyksiin sekä (4) aktiiviseen ja demokraattiseen kansalaisuuteen. Näistä jälkimmäisen kohdan tavoitteena on aktiivisen kansalaisuuden, yhteiskunnallisen osallistumisen sekä kansalaiskeskustelun herättäminen, samoin kuin aktiivista ja demokraattista kansalaisuutta tukevan kasvatuksen tehostaminen.

Koulutuspolitiikan paikan ja toimijoiden on nähty viimeisen vuosikymmenen aikana radikaalisti muuttuneen Suomessa. Samaan aikaan kun osa politiikasta on uudella tavalla siirtynyt paikallistason toimijoiden ulottuville, on koulutuspolitiikan paikka siirtynyt myös päinvastaiseen suuntaan. (Simola 2004.) Onkin nähty, että ”koulutuspolitiikkaa ei ole enää mahdollista tarkastella pelkästään kansallisvaltion näkökulmasta, sillä koulutuksessa on kyse sekä alueellisesta että globaalista politiikasta ja yhä enenevässä määrin myös kansainvälisestä liiketoiminnasta” (Ball 2004, ref.

Simola 2004). On esimerkiksi muodostunut eräänlainen uusi koulutuspolitiikan tila. Tuossa koulutuspolitiikan tilassa avaintoimijoita ovat sellaiset ylikansalliset tahot kuin OECD ja Euroopan unioni, joilla harvoin on mandaattia kansallisvaltioilta. Simola (mt.) esittää, että koulutuspolitiikan tutkimuksessa on jäsentymässä yksi kysymys ylitse muiden: Miten globaali välittyy ja vaikuttaa lokaaliin? Miten ylikansallisesta määrittävä ”terve järki”, ”parhaat käytännöt” – ts. hegemoninen ekonomistinen diskurssi muuntuu paikalliseksi, edelleenkin useimmiten kansallisvaltion tasolla jäsentyväksi totuuspuheeksi ja käytännöiksi? (Simola 2004.)

4 Miten kansalaisuutta voidaan tukea

Tämä työ kohdentuu kansalaisuuden ohella kontekstinsa kautta kansalaisuuteen kasvattamiseen sekä siihen politiikkaan, jolla pyritään vaikuttamaan Euroopassa tällä hetkellä rakentuvaan kansalaisuuteen. Tässä luvussa käsittelen sitä, miten kansalaisuuden nähdään rakentuvan, miten sitä voidaan tukea ja mikä on kasvatuksen rooli kansalaisuudessa ja sen tukemisessa.

4.1 Kasvatus, sivistys ja oppiminen – pedagoginen paradoksi kansalaisuuteen kasvattamisen taustalla

Demokraattisen kansalaisuuskäsityksen omaksuminen vaatii niihin kasvamista ja kasvattamista, ne eivät siis synny ”itsestään” tai ole ”luonnollista” kehitystä (Korsgaard 2001, 12). Päinvastoin, kansalaisuuden sisällöt ovat aina poliittisesti määrittyneitä ja tietyssä kontekstissa syntyneitä. Ne myös muuttuvat muun yhteiskunnallisen muutoksen myötä, kuten viime aikoina radikaalisti lisääntynyt puhe aktiivisesta kansalaisuudesta havainnollistaa. Kansalaisuuteen kasvaminen ei siis ole yksilöllinen prosessi vaan seurausta vuorovaikutuksesta tietyn yhteisön ja yhteiskunnan sekä kansalaisen välillä. Yhteiskunta myös aina enemmän tai vähemmän avoimesti ja tietoisesti pyrkii vaikuttamaan siihen, minkälaisia kansalaisia ja minkälaista kansalaisuutta syntyy ja opitaan.

Kansalaisuus ja kasvatus kietoutuvat käsitteinä yhteen myös siinä mielessä, että kaikkeen kasvatukseen sisältyy tietynlainen käsitys kansalaisuudesta ja kaikki kasvatuksellinen toiminta rakentaa jonkinlaista kansalaisuutta (Usher ym. 1997). Kansalaisuuteen kasvamista ja kasvattamista olennaisesti määrittävä seikka on autonomiseksi ja vapaaksi kasvattamisen idean paradoksaalisuus, joka on ollut olennainen osa kasvatustieteellistä keskustelua aina kantilaisesta valistusfilosofiasta saakka. Vapauden ja itsenäisyyden tukeminen kasvatettavaan kohdistettavan tietoisien vaikuttamisen avulla on sisäisesti ristiriitaista. Tätä on kutsuttu pedagogiseksi paradoksiksi, jonka Siljander (2000, 8–9) määrittää kasvatuksen ja sivistyksen välisen suhteen ongelmaksi. Sivistysprosessi voidaan ymmärtää aktiivisen yksilön haluiksi ja kyvyksi määrittää itseään ja suhdettaan maailmaan. Kasvatus on puolestaan tähän prosessiin kohdistuvaa vaikuttamista, jossa kuitenkin edellytetään kasvatettavan omaa vapaata sivistystahtoa. (Mt.)

Kasvatuksen ja kansalaisuuden suhteita koskeva keskustelu tiivistyy näin kahteen vastakkaiseen näkemykseen sosialisatiosta: sosiaalisiin rooleihin sopeutumiseen ja itseohjautuvaan yksilöllistymiseen. Tämä vastakkainasettelu on johtanut useisiin erilaisiin ratkaisuihin. (Usher ym. 1997, 29.) Siinä missä eurooppalaisessa perinteessä sivistyksen (bildung) käsite on nähty tämän ristiriidan ratkaisijana (Siljander 2000, 9), on angloamerikkalaisessa traditiossa nojaututtu (poliittisen) toiminnan ideaaliin kasvatuksen ytimenä. Jälkimmäistä näkemystä edustava Freire (1970) puhuu tästä vastakkainasettelusta sortavan ja vapauttavan kasvatuksen käsittein ja ottaa samalla kantaa itseohjautuvuuden puolesta (Usher ym. 1997, 29).

Sosialisaation ja itseohjautuvuuden vastakkainasettelu näkyy myös aktiivisen kansalaisuuden keskusteluissa. Yhtäältä aktiivisen kansalaisuuden politiikkoja ja ohjelmia rahoittavilla tahoilla on tietyt näkemykset tarpeellisista opittavista rooleista ja funktioista, kun taas toisaalta aktiivinen kansalaisuus jo määritelmällisesti perustuu jonkinasteiseen itseohjautuvuuteen tai tunteeseen siitä. Onkin nähty, että vastakkainasettelun vaarana on yksinkertaistaminen; sosialisatiion ja yksilöllistymisen voi nähdä toisiinsa liittyviksi enemmän kuin vastakohtaisiksi, eli sosialisatiion ja sosiaalisen toiminnan voi nähdä tuottavan itseohjautuvuutta (Usher ym. 1997, 29).

Siljander (2000, 23–24) on todennut, että kasvatustieteissä sosialisatiion ja itseohjautuvuuden vastakkainasettelua on viime vuosina kurottu umpeen niin sanotun

interaktionistisen käänteen vaikutuksesta. Modernissa pedagogiikassa nähdään, että subjektiivinen identiteetti tuotetaan pedagogisessa interaktiossa, intersubjektiivisesti ja sosiaalistaen. Näin ei synny idealistista itsensä luovan subjektin käsitettä eikä anonyymiä yhteiskuntarakennetta, johon yksilöt sosiaalistuvat. Tässä työssä ymmärrän kasvatuksen kuten Siljander (mt. 8–9) sen määrittää: sivistysprosessiin kohdistuvaksi vaikuttamiseksi, jossa kuitenkin edellytetään kasvatettavan omaa vapaata sivistystahtoa. Tämä on kuitenkin laaja määritelmä, joka jättää tilaa hyvin erilaisille lähestymistavoille kansalaisuuden kasvattamiseen.

Tässä työssä lähestyn kansalaisuutta diskurssianalyttisesti. Tutkin niitä diskursseja, joita kansalaisuudesta rakentuu kansalaisuuden politiikan kohteiden keskuudessa, sen ruohonjuuritasolla. Foucault (1990, 93) näkee diskurssit vallan muodoksi. Tämä tieto/valta rakentaa meitä ja todellisuutta, samalla kun me itse uusinnamme ja muokkaamme sitä. Tämä liittyy diskurssit oppimiseen. Kansalaisuutta rakentuu kaikkialla, myös tietoisien kasvattamisen ja oppimisen ulkopuolella. Diskurssianalyttisesti voisi sanoa että uusinnamme kansalaisuuden diskursseja jokapäiväisen elämämme eri konteksteissa, muokaten samalla omaa kansalaisuuttamme ja vapaata subjektiivituttamme. Tässä työssä olen kuitenkin kiinnostunut erityisesti siitä kansalaisuuden oppimisesta tai rakentumisesta, jota tapahtuu tietoisien kasvatustoiminnan ja politiikan piirissä.

Itse voisin käyttää kasvatuksen ohella myös sanaa sosialisatio. Empiirinen sosialisatiotutkimus otti 1970-luvulla kohteekseen varhaisemmalle pedagogiselle traditiolle ominaisen sivistysongelman eli sen, mitä kasvatettavan subjektiksi tulemisessa tapahtuu. Sosialisatioteoriat kuitenkin jättivät varsinaisen kasvattamistoiminnan näkökulmassaan taka-alalle. Ne näkivät pedagogiset instituutit sosialisatiojärjestelminä siinä missä muutkin yhteiskunnalliset instituutit. (Siljander 2000, 21–22.)

Itse katson työlleni ja aiheelleni keskeiseksi sen, miten yhteiskunnassa tuetaan ja luodaan mahdollisuuksia kansalaisuuden kasvamiseen ja sen muodostumiseen. En siis niinkään ole kiinnostunut kasvamisesta itsestään yksilöllisellä tasolla ja yhteisössä tapahtuvana, vaan ennemminkin kansalaisuuden syntymisen yhteiskunnallisista reunaehdoista ja tukemisen mahdollisuuksista. En periaatteessa näe pedagogisia instituutioita sen keskeisemmäksi kansalaisuuden kasvattamiselle kuin muita

yhteiskunnallisia instituutioita, käytänteitä ja niissä vaikuttavia diskursseja. Kuitenkin käytännössä aktiivista kansalaisuutta tuetaan tämän päivän Euroopassa monin erilaisin aloittein ja ohjelmin, ja tähän toimintaan kanavoidaan ainakin Suomessa yhä enemmän rahaa. Käytännössä tuki kanavoituu juuri pedagogisten instituutioiden kautta. Se tekee tämän kasvatuksellisen toiminnan ymmärtämisestä mielestäni mielenkiintoista ja tärkeää.

Delanty on nähnyt kansalaisuuskeskustelun hallinnollistuneen, sen tulleen osaksi poliittista ideologiaa. Kasvatuksesta on tässä kontekstissa tullut kiinteämpi osa kansalaisuutta, kun esimerkiksi Euroopassa kansalaisuutta tukevia opintoja tuetaan monin virallisin aloittein. (Delanty 2003.) Kansalaisuuteen kasvattaminen on ollut poliittisten aloitteiden kohteena yhä useammassa maissa, ja kansalliset ja kansainväliset toimijat kuten EU ja UNESCO ovat kanavoineet kasvavassa määrin varoja kansalaisuuteen kasvattamisen projekteille ja ohjelmille. (Forrester 2003, 222). Kasvava kiinnostus kansalaisuuteen on näin merkinnyt sen yhä suurempaa hallinnointia, intressejä ja yrityksiä puuttua siihen valtiollisten ja muiden poliittisten toimijoiden taholta.

Kasvatuksen on nähty nousevan entistä vahvemmin pinnalle kansalaisuutta koskevissa keskusteluissa (Siljander 2000). On ensinnäkin tiedostettu, että kansalaisuus on aina jossain määrin opittua. Lisäksi oppiminen on itsessään noussut keskeiseksi ihanteellisen kansalaisuuden *sisällöksi* (Delanty 2003).

4.2 Kansalaisuuden rakentumisen kontekstit

Kansalaisuuden on todettu rakentuvan elämänkaaren varrella monenlaisissa eri vaiheissa ja konteksteissa, joista koulutus tai kansalaisuuteen suunnattu kasvatus on yleensä häviävän pieni osa. Kansalaisuutta opitaan yleensä satunnaisesti sosio-institutionaalisissa ja kulttuurisissa prosesseissa eikä niinkään kohdennetun koulutuksen piirissä (Etgace 2000). Tutkimuksissa yhdeksi keskeiseksi aktiivisen kansalaisuuden oppimisen ja rakentumisen kontekstiksi on nostettu lapsuudenkoti ja sieltä opitut mallit, asenteet ja toimintatavat. Kodin ohella aktiivista kansalaisuutta synnyttäväksi on

tutkimuksissa nähty äkilliset ja radikaalit aktiivisuutta synnyttävät elämäntapahtumat. (Laitinen ja Nurmi 2002a 15, 74–75; Jarvis 2001, 94–95.)

Yhtenä keskeisenä aktiivisen kansalaisuuden oppimisen kontekstina on nähty aktiivinen toiminta. Jarvis (2001) näkee, että oppiminen voi tapahtua niin muodollisen kuin epämuodollisenkin kasvatuksen tai arjen piirissä, ja nostaa näistä epämuodollisen arkipäivän oppimisen keskeisimmäksi. Hän näkee kuitenkin vanhemmat ihmiset poikkeukseksi: heille jatkuva muutos ja sopeutuminen voi olla hämmentävää ja onnistumisen elämysten saaminen vaikeaa. (Jarvis 2001, 88–93.)

Kasvatuksen rooli aktiivisen kansalaisuuden resurssina on erilainen eri kohorteissa. Vanhemmissa ikäluokissa korostuvat koulutusmahdollisuuksien vähyys ja koulutusta tukevien asenteiden harvinaisuus, etenkin maaseudulla. Vanhemman ikäluokan aktiivisuus kanavoituu Suomessa perinteisten verkostojen ja toimintamuotojen kautta. Vanhemmilla ikäluokilla aktiivinen toiminta on Suomessa lisäksi keskimäärin saavutusorientoitunutta, siinä missä nuoremmat näkevät toiminnassa keskeisemmäksi itse prosessin. Ikä aiheuttaa eroja eri ikäluokkien aktiivisuudelle myös siinä, mitä asioita ajetaan. Tämä liittyy sekä elämänvaiheeseen että suomalaisen yhteiskunnan muuttumiseen. Vanhempien aktiivisten kansalaisten keskuudessa on esimerkiksi harvinaisempaa olla kiinnostunut ympäristöön, tietoyhteiskuntaan sekä kansainväliseen yhteistyöhön liittyvistä asioista. (Laitinen & Nurmi 2002a, 30, 76.)

On tärkeää huomata, että yksittäiset ympäristön tekijät eivät riitä selittämään aktiivisen kansalaisuuden rakentumista. Eurooppalaisessa tutkimuksessa havaittiin, että aktiivisten kansalaisten identiteettiä yhdisti ja aktiivista vaikuttamista motivoi yleinen tyytymättömyys nykyhetkeen, katkos ihanteiden ja todellisuuden välillä. Tämä tyytymättömyys oli luonteeltaan pysyvää eikä niinkään yksittäisiin ympäristön tekijöihin liittyvää. (Jarvis 2001, 94–95.) Suomalaisen tutkimuksen mukaan aktiivisten kansalaisten identiteettiä leimaa monitahoisuus: aktiivisen kansalaisen identiteetti on sidoksissa samanaikaisesti useaan ulottuvuuteen kuten työhön ja ammatilliseen rooliin, perheeseen sekä harrasteisiin. Myös osallisuus yhteisöihin on aktiivisten kansalaisten identiteettiä yhdistävä tekijä. (Laitinen & Nurmi 2002a 15, 74–75.)

Muodollinen koulutus oli keskeistä tutkituille suomalaisille aktivisteille. Kuitenkin peruskoulun yhteiskunnallinen opetus sekä ennen kaikkea akateeminen tieto koettiin

pääosin merkityksettömäksi. Sen sijaan epämuodollinen koulutus esimerkiksi avoimessa yliopistossa, kansan- tai kansalaisopistossa sekä aikuiskoulutuskeskuksissa oli ollut tärkeää, ja se oli usein johtanut myös muodollisempiin opintoihin ja esimerkiksi maisterin tutkintoihin. Pääosin kansalaisuutta oli kuitenkin opittu epämuodollisissa kansalaisryhmissä, vaikkakin myös virallisemmilla yhdistyksillä ja elimillä oli merkityksensä. (Laitinen & Nurmi 2002a, 74–75.)

Konkreettisuutta ja paikallisuutta oppimisen kontekstina tukee myös Usherin ym. (1997, 40–48) näkemys. He esittävät aikuisten kansalaisuuskasvatuksen keskeiseksi sisällöksi muun muassa kokemuksellisuuden ja valtaistumisen. Valtaistuminen on keskeinen neuvottelujen ja kiistojen kohde nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa. Liberalistiset kansalaiskäsitteet painottavat yksilöllisen ja taloudellisen tason voimautumista, joka on jyrkässä ristiriidassa freireläisen voimautumisnäkömyksen kanssa, joka tarjoaa sosiaalista (kriittisyyteen perustuvaa) voimautumista. Se, millainen valtaistuminen on mahdollista kansalaisuuskasvatuksessa, on keskeinen kysymys. Yksilöllinen kompetenssi on saavutettavissa ja osoitettavissa huomattavasti helpommin kuin sosiaalinen voimautuminen, jonka vaikuttavuuskin on tosin paljon suurempaa. Valtaistumisen sisällön tulisikin olla kontekstisidonnaista ja suhteessa kansalaisopijoiden konkreettiseen tilanteeseen. (Mt.)

Myös teoreettisessa keskustelussa on nostettu esiin, että kansalaisuus ei ole vain yksilöstä riippuva seikka, vaan olennaista kansalaisuudelle ovat myös sen reunaehdot eli ne yhteiskunnalliset rakenteet, jotka luovat ihmisille erilaisia mahdollisuuksia toimia ja vaikuttaa ja joiden muuttamiseen eri ihmisillä on myös erilaiset mahdollisuudet. Demokraattinen kansalaisuus vaatii pohjaksi materiaalien ja kulttuuristen resurssien tasa-arvoista jakoa kansalaisten kesken. Kasvatus itsessään voi tehdä hyvin vähän rakenteellisten muutosten aikaansaamiseksi.

Martin (2003) näkee uusliberaalien hyvinvoinnin uudistusten takana valtion roolin muuttumisen asioiden tekijästä niiden mahdollistajaksi, mikä vaatii onnistuakseen ”voimautuneita kansalaisia”. Hän näkee, että kansalaisuuskeskustelua on epäpolitisoitu liittämällä se ennemminkin yksilöllisiin oppimisprosesseihin kuin yhteiskunnallisten rakenteiden luomiin mahdollisuuksiin. Tästä näkökulmasta katsottuna keskeistä on tunnustaa kasvatuksen rajat. Toisin sanoen on tärkeää tiedostaa,

mitä kasvatus voi tehdä luodakseen olosuhteita, joissa kansalaiset toimivat aktiivisesti ja valistuneesti.

Martin (mt.) näkee kriittisen aikuiskoulutuksen tehtäväksi juuri näihin rakenteellisiin seikkoihin puuttumisen ja sen paljastamisen, miten sosiaalinen ja poliittinen kehitys on kääntämässä julkisia rakenteellisia seikkoja takaisin henkilökohtaisen alueelle kuuluviksi ongelmiksi. Hän esittää, että nykyään tämänkaltainen kriittinen, päämääriltään avoin ja osallistava aikuiskoulutus on kuitenkin lähes kadonnut. (Mt. 573, 575.) Juuri siksi näen mielenkiintoiseksi tuoda esiin tämänkaltaista kasvatusajattelua, joka pyrkii myös rakenteellisten tekijöiden tiedostukseen ja sitä kautta niiden muuttamiseen.

4.3 Kasvatuksen mahdollisuudet kansalaisuuden tukemisessa

Aktiivisen kansalaisuuden rakentuminen on olennaisesti vuorovaikutteista ja kontekstisidonnaista. Kansalaisuuskasvatuksen tulokset eivät ole ennustettavissa, ja kasvatuksen tulisikin olla päämääriltään avointa, ongelmalähtöistä, käytäntösidonnaista sekä oppijälähtöistä, oppijan omaan toimintaan, motivaatioon ja tarpeisiin perustuvaa. (Etgace 2000; Usher 1997, 40–48.) Edelleen kansalaisuuskasvatuksen tulisi kohdentua osallistujille relevanttiin sisältöön, käyttää osallistavia prosesseja, olla inklusoivaa sekä pääasiallisesti paikallista (Davies & Evans 2002, 69, 77, 78.) Jos oppimisprosessissa onnistutaan luomaan aktiivista toimintaa ja osallistumista jonkin tietyn asian suhteen, heijastuu aktiivinen osallistuminen helposti myös muille elämän alueille. Aktiivisuus on yleensä kumuloituvaa: yhdellä saralla aktiiviset ovat todennäköisesti aktiivisia myös muilla alueilla (Laitinen & Nurmi 2002).

Eurooppalaisessa tutkimuksessa on todettu, että kansalaisyhteiskuntaan sijoittuvan oppimisen tukemisen tärkeyttä ei tunnisteta riittävästi ja sitä on lisäksi tutkittu erittäin vähän verrattuna esimerkiksi työssä oppimiseen. Tutkimuksessa nähdään keskeiseksi, että valtio tukisi kansalaisuuden taitojen ja asenteiden oppimista etenkin käytännön ja osallistumisen kautta. Se suosittelee epäformaalien kontekstien painottamista sekä etenkin oppimisen vapaaehtoisuutta ja oppimisen prosessiluonteen huomioimista. (Etgace 2000.)

Euroopan komission rahoittamia kansalaisuuskasvatusprojekteja tutkinut Osler (2001) esittää suosituksia kansalaisuuskasvatuksen järjestämiselle. Projektin tai opetussuunnitelman yksittäisen osan tulisi ideaalitapauksessa tarjota tietoa (esimerkiksi demokratiasta, ihmisoikeuksista tai kansainvälisistä arvoista), tukea ja tutkia identiteettejä, edesauttaa inklusiota esimerkiksi tukemalla osallistumista sekä kehittää kykyjä (esimerkiksi demokraattiseen osallistumiseen tai kansainväliseen yhteistyöhön). Muita Oslerin (mt.) esiin nostamia tehokkaan projektin piirteitä ovat muun muassa kohderyhmän mukaan ottaminen projektin hallintoon sekä niiden kokonaisvaltainen toteutus kohderyhmän kanssa, ei vain heitä varten.

Kansalaisuuteen kasvattamisen osa-alueet voidaan jakaa esimerkiksi tietoon ja ymmärrykseen, arvoihin sekä taitoihin liittyvään kasvatukseen, joita kaikkia tarvitaan toimivan kansalaisuuteen kasvatuksen osina. Tämä tekee kansalaisuuteen kasvattamisesta hyvin monitahoista ja esimerkiksi yksilöiden identiteettiin elimellisesti vaikuttavaa. Jos koulutus keskittyy puhtaasti uuteen tietoon ja sitä refleктоimalla saavutettavaan ymmärrykseen, saavutetaan vain yksi kolmasosa kansalaisuuskasvatuksen alasta. (Korsgaard 2001, 13.)

Yksi keskeinen ongelma kansalaisuuteen kasvattamisessa ja tämän kasvatuksen tutkimisessa onkin oppimisen pääasiallinen sijoittuminen epämuodollisen oppimisen alueelle (Forrester 2003, 232). Perinteisesti kansalaisuutta on opetettu muodollisen koulutuksen piirissä. Kansalaisuuden vaatimat tiedot ja kyvyt on erotettu toisistaan, ja tieto on nostettu näistä ensisijaiseksi. Kuitenkaan se, että tiedämme kansalaisuudesta tai aktiivisena kansalaisena olemisesta, ei tee meistä sellaisia. Vasta motivoivat tekijät, kuten tunteet, arvot ja uskomukset, saavat aikaan toimintaa. Niitä opitaan parhaiten käytännön ja kokeilun kautta. (Jarvis 2001, 87, 94.)

Osallistuvien kansalaisten kasvattamisessa on tärkeää synnyttää kasvatettaville motivaatio osallistumiseen ja tunne poliittisesta pystyvyydestä. Demokraattisten ihanteiden arvostuksen ohella pitäisi syntyä realistinen tunne siitä, että niiden suhteen on jossakin parannettavaa, ilman kyynisen toivottomuuden kokemuksen synnyttämistä. Pystyvyyden tunne liittyy elimellisesti todelliseen pystyvyyteen. Yhteiskunnallisen osallistumisen vaatimien taitojen ja asiantuntemuksen paraneminen kehittää myös arvoja ja minäkäsitystä, ja toisaalta pystyvyyden tunne muokkaa kiinnostuksen kohteita

ja arvoja lisäten yksilön tietoa. Kasvatuksessa olisi siis tuettava taitojen ja tietojen ohella identiteetin kehittymistä. (Colby ym. 2003.)

Viimeaikaisessa kansalaisuuteen kasvattamista koskevassa tutkimuksessa ovat olleet esillä muun muassa oppijälähtöisyys, avoimuus, informaalius, toiminnan painottaminen, yhteisöllisyys sekä poliittisten ja rakenteellisten ulottuvuuksien tiedostaminen. Yksi kasvatuksen traditio, joka painottaa näitä seikkoja, on freireläinen kansanvalistus, ”populaarikasvatus”.

Populaarikasvatus liitetään yleensä latinalaisen Amerikan kansanliikkeisiin, joissa kasvatuksessa yhdistyivät pyrkimys sosiaaliseen ja poliittiseen muutokseen sekä informaalilla alueella toimiminen. Hannula (2000, 163–164) käyttää populaarikasvatusta yhteisenä nimityksenä ruohonjuuritason kasvatusprojekteille, yhteisökasvatukselle ja osallistaville tutkimusotteille.

Vaikka populaarikasvatus assosioituu yleensä Paulo Freiren työhön, sen juuret ovat vanhemmat ja hajaantuneet laajemmalle. Esimerkiksi pohjoismainen kansanopisto-, kansalaisopisto- ja opintopiiritoiminta nähdään populaarikasvatuksen tärkeiksi kehittäjiksi. Vaikka populaarikasvatuksesta ei ole olemassa yhtä ja selkeää määritelmää, sitä rajaa kolme periaatetta: Ensinnäkin se on yhteisöllistä toimintaa, joka pyrkii yhteisölliseen voimauttamiseen yhteistoiminnallisen opiskelun/oppimisen kautta. Toiseksi se on luonteeltaan poliittista kasvatusta, joka pyrkii kohti tasa-arvoisempaa ja demokraattisempaa yhteiskuntaa. Kolmanneksi se on luonteeltaan kansanvalistusta, joka perinteisesti on kohdentunut yhteisöihin, jotka ovat valtayhteiskunnan marginalisoimia jossain suhteessa. (populaarikasvatuksen tutkimuskeskus CPEPR:n nettisivut www.cpepr.net.)

Populaarikasvatuksen keskeisimpiä ajatuksia on oppimisen oppija- ja kokemuslähtöisyys. Freireläisen kasvatuksen radikaalius piileekin oppijoiden oman tiedon arvostamisessa. Kaikki kasvatustoiminta lähtee tämän lähtökohdan kunnioittamisesta, millä on puolestaan kauaskantoiset vaikutuksensa opettajan ja oppijan rooleihin – vaikutukset, jotka ovat freireläisestä kasvatuksesta levinneet myös laajemmalle. Kasvatuksen päämääränä nähdään toiminta ja sen muutos. Myles Horton totesikin kaikkein tärkeimmän kasvatuksen olevan toimintaa. (Freire 1970.)

Toinen freireläistä kansanvalistusta määrittävä seikka on yhteisön korostus. Yksilöllisyys nähdään yhteisön eduille alisteisena. Yhteisöllisyys on myös väline, jonka avulla yksilöt oppivat, kokemuksia jakamalla, ”lukemaan yhteiskuntaa” sekä niitä kokemuksia ja merkityksiä, joita tiettyssä kohtaa yhteiskuntaa eläminen aiheuttaa. Kasvatuksen poliittisuuden tiedostus on keskiössä, ja lähtökohtana on usein se, että kasvattajan on valittava puolensa, tiedettävä kenen puolesta toimii ja ketä vastaan. Perinteisesti näkökulma on ollut oppijoiden ja kansan puolella, ja valtiollisemmat toimijat on nähty tätä vastaan asettuviksi. (Freire 1970; Adams & Horton 1975; Horton & Freire 1990.)

Esittelemissäni kasvatustieteellisissä yhteisöllisyys liitetään usein institutionaalisia toimijoita vastustavaan toimintaan oppimisen päämääränä. Niissä nähdään usein vastakkainasettelu valtiollisten ja muiden institutionaalisten toimijoiden sekä toisaalta yksilölähtöisen toiminnan, osallistumisen ja oppimisen välille. Suomessa kansanvalistus on kuitenkin perinteisesti ollut myös valtion tukemaa eikä vastaavanlaista voimakasta kahtiajakoa ole tehty. Euroopassa kansanliikkeet toimivat yleensä yksittäisinä ja yhteistyössä valtion kanssa täydentäen ja laajentaen valtion järjestämää koulutusta ja hyvinvointia, siinä missä Freiren kontekstissa latinalaisessa Amerikassa ne yleensä toimivat järjestäytyneinä valtiota vastaan. (Hannula 2003.)

Suomessa yhteisökeskusteluilla on ollut suhteellisen vähäinen rooli (mm. Harju). Tämänkaltaisia kasvatuksen lähtökohtia, erityisesti freireläistä kansanvalistusta, ei Suomessa tai muuallakaan Euroopassa ole juuri otettu kansalaisuuskasvatuksen keskustelujen osaksi. (Martin 2003). On nähty, että Suomessa vaikuttaa vielä hyvinvointivaltiollinen malli, joka kuitenkin nyt on muuttumassa ja murtumassa (mm. Eräsaari 2004). Aktiivisen kansalaisuuden ja siihen kasvattamisen keskusteluissa erilaiset yhteisöt nousevat kuitenkin kansalaisuuden ja osallistumisen keskeisiksi resursseiksi ja kiinnostuskohdiksi. Tämän kautta kenties myös yhteisöjä korostavat kansalaisuuden keskustelut voimistavat jalansijaansa täällä.

5 Tutkimuksen kohde ja toteutus

Tutkimukseni kontekstina on kaksivuotinen eurooppalainen yhteistyöprojekti Voices in Action: the Road to Active Citizenship (VIA), jonka tarkoituksena on koulutuksen keinoin rohkaista ikäihmisiä aktiivisempaan osallistumiseen ja tuoda heidän ääntään kuuluviin päätöksenteossa ja heidän arkipäiväiseen elämäänsä vaikuttavissa asioissa. Projekti saa rahoituksensa Euroopan unionin Sokrates-koulutusohjelman Grundtvik-alaohjelmasta. Voices In Action -projekti keskittyy oppimiskumppanuuden luomiseen neljässä Euroopan maassa ikäihmisten ja koulutuksen asiantuntijoiden välille. Oppimiskumppanuuden tavoitteiden mukaisesti ikäihmiset osallistuvat itse kaikissa maissa keskeisellä ja kohderyhmää tuntevalla panoksellaan projektiin. (VIAN kotisivuilta www.qmuc.ac.uk/via.) Suomesta projektissa on mukana Ikäihmisten yliopisto ja sen työntekijöistä sekä opiskelijoista koottu ryhmä. Ryhmään kuuluu seitsemän ikäihmistä ja kolme ikäihmisten yliopiston edustajaa, joista vain yksi on ollut mukana alusta alkaen. Ikäihmisistä kolme on miehiä ja loput naisia, ja he edustavat hyvin erilaisia sosiaalisia ja koulutuksellisia taustoja. Suomen ohella mukana ovat ryhmät Skotlannista, Britanniaasta, Walesista ja Islannista.

Kunkin maan ammattilaisista sekä ikäihmisistä, avainaktiiveista, koostuvan tiimin tehtävänä on (1) kartoittaa jo olemassa olevia ohjelmia ja tapoja, joilla vanhempien kansalaisten aktiivista kansalaisuutta tuetaan Euroopassa, (2) kartoittaa esteitä, joita koulutuksellisista mahdollisuuksista syrjäytyneet vanhemmat kansalaiset kokevat sekä (3) kehittää eri tapoja reagoida ja puuttua näihin. Projektin kotisivuilla luetelluista tavoitteista keskeisimpiä ovat avainaktiivien tunnistaminen ja heidän osallisuutensa tukeminen sekä niiden keskeisten arvojen ja periaatteiden tunnistaminen, joiden tulisi tukea aktiivista kansalaisuutta edistävää opinto-ohjelmaa. Tavoitteena on myös analysoida kulttuuristen erojen vaikutuksia osallistumiselle sekä tutkia ja kehittää ”parhaan käytännön malleja” liittyen vanhempien ihmisten osallistumiseen ja heidän aktiivisen kansalaisuutensa tukemiseen oppimishjelmalla. Lisäksi projekti pilotoi kehitettyjä oppimishjelmia, etsii tapoja niiden vakinaistamiseksi ja arvioi oppimiskumppanuuden vaikutuksia osallistujien näkemyksiin osallistumisesta. (VIAN kotisivuilta.)

5.1 Tutkimuskysymys

Tarkastelen VIA-projektia, sen Suomen tiimissä käytyjä keskusteluja ja sitä, miten sen puitteissa luodaan ja tuetaan aktiivista kansalaisuutta. Olen kiinnostunut siitä, miten kansalaisuus rakentuu ja ymmärretään kansalaisten omassa kokemusmaailmassa. Keskityn työssäni nimenomaan ikääntyneiden kansalaisten näkemyksiin kansalaisuudesta sekä sen tukemisen mahdollisuuksista ja tarpeista, niin sanottuun kolmannen iän kansalaisuuteen. Tutkimuskontekstina on eurooppalainen aktiivisen kansalaisuuden politiikka, tarkemmin EU:n rahoittama kasvatusalan VIA-yhteistyöprojekti. Olen kiinnostunut siitä, miten tähän projektiin ”vertaisasiantuntijoina” osallistuvat ikääntyneet ihmiset näkevät ideaalin kansalaisuuden, sen esteet, sen tukemisen mahdollisuudet ja tarpeen sekä samalla koko aktiivisen kansalaisuuden retoriikan ja politiikan. Tässä työssä tutkimuskysymyksenäni on, **minkälaisia aktiivisen kansalaisuuden diskursseja kokouksissa rakentuu.**

Kansalaisuutta ei voi erottaa kasvatuksesta, sillä kansalaisuus on aina jollain tavalla opittua (mm. Korsgaard 2001). Tämä ”ei-luonnollisuus” tekee kansalaisuudesta olemukseltaan syvästi poliittista. Tässä työssä lähestyn kansalaisuutta ja sitä koskevaa politiikkaa myös kasvatuksen ja kasvamisen kautta. Tällä tavalla pyrin tavoittamaan arkipäivän konkreettisista kokemuksista näkökulman kansalaisuutta koskevaan teoreettiseen keskusteluun. Ikäihmisten kansalaisuutta ei ole tutkittu, ja siksi näen tärkeäksi tuoda heidän ääntään esiin siitä, mikä on heidän yhteiskuntaan liittymiselleen ja elämänlaadulleen tärkeää.

Simola (2004) on nähnyt koulutuspolitiikalle tällä hetkellä kaikkein keskeisimpänä kysymyksenä sen, miten globaalit diskurssit välittyvät lokaaliin: miten esimerkiksi Euroopan unionissa määrittyvät ”parhaiden käytäntöjen” diskurssit, jotka VIA-hankkeessakin määrittelevät sen tavoitteita ja joiden on nähty rakentuneen pitkälti ekonomistisesti, muuttuvat paikalliseksi totuuspuheeksi ja käytännöiksi (mt.). Tässä tutkimuksessa toivonkin pääseväni pureutumaan siihen, millaisia diskursseja paikallisesti syntyy näiden globaalien diskurssien kontekstissa.

VIA-projektissa avainaktiivit ovat mukana projektin suunnittelussa ja kehittämisessä. Tämä on nähdäkseni erittäin perusteltua sen valossa, mitä aktiivisen kansalaisuuden oppimisesta yleisesti tiedetään. Keskeistä projektin onnistumiselle ovatkin varmasti

muun muassa osallistuvien ikäihmisten kokemukset siitä, mitä he ovat saaneet itselleen projektissa työskentelystä ja miten heidän näkemyksensä ovat vaikuttaneet projektin kulkuun. Mielenkiintoista on myös se, millä tavalla avainaktiivien käsitykset ja tavoitteet ovat vuorovaikutuksessa projektin tavoitteiden ja myös laajemman eurooppalaisen politiikan tavoitteiden kanssa.

Tällaisessa projektissa mielenkiintoista ja tärkeää tutkittavaa olisi riittänyt paljon. Tässä työssä päädyin kuitenkin lähtemään liikkeelle perusasiasta, jolle projektin muut ulottuvuudet perustuvat: miten projektiin osallistuvat avainaktiivit näkevät ja kokevat aktiivisen kansalaisuuden. Se luo pohjan, jolta voi lähteä edelleen pohtimaan vaikka sitä, minkälaisia koulutusohjelmia aktiivisen kansalaisuuden tukemiseksi voitaisiin synnyttää.

5.2 VIA-hanke

Projektin aikataulusta. VIA-projekti alkoi alkusyksystä 2004 ja sen on tarkoitus kestää alkusyksyyn 2006. Ensimmäinen kansainvälinen kokous oli syyskuussa 2004. Sitä ennen kussakin maassa kerättiin alan ammattilaisista sekä ikääntyneistä avainaktivisteista koostuva työryhmä ja aloitettiin ryhmäytyminen, projektista keskustelu ja sen tavoitteiden sisäistäminen.

Seuraavassa vaiheessa ennen kevään 2005 kansainvälistä kokousta kunkin maan tiimi kartoitti, millaisia vanhuksia aktivoivia ja heidän osallistumistaan tukevia toimintamuotoja on jo olemassa ja millaisia metodologioita niissä käytetään. Kevään 2005 kokouksen agendassa oli aktiiviseen kansalaisuuteen perehtyminen erilaisten työpajojen avulla, sekä keskustelu erilaisista olemassa olevista tavoista tukea sitä, ja näiden pohjalta tulevan opintosuunnitelman hahmotteluun ryhtyminen.

Kolmannessa vaiheessa ennen syksyn 2005 Helsingin kokousta tavoitteena on luoda kussakin osallistuvassa organisaatiossa opinto-ohjelma. Sen jälkeen on tarkoitus pilotoida opinto-ohjelmia muutamassa maassa sekä arvioida opinto-ohjelmaa sekä koko VIA-projektia eri näkökulmista. VIA-projekti loppuu syksyllä 2006 yhteisön kehittämiseen keskittyvään kokoukseen.

Suomessa VIA-projekti lähti käyntiin syksyllä 2004 ensimmäisen kansainvälisen tapaamisen jälkeen. Suomessa projektia vetävä organisaatio on Ikäihmisten yliopisto, joka on osa Helsingin avointa yliopistoa. Syyskuussa 2004 pidettyyn Edinburghin kokoukseen osallistui Suomesta yksi järjestävän organisaation edustaja, VIA:n kielellä ”ammattilainen”, sekä yksi ikäihmisten yliopiston aktiivinen opiskelija, ”avainaktiivi”. Tämän jälkeen Suomessa koottiin ryhmä aktiivisia kolmannen iän kansalaisia, heille järjestettiin orientoiva tapaaminen, ja varsinainen projektin toiminta lähti käyntiin marraskuun lopun kokouksessa.

Tässä ryhmän ensimmäisessä varsinaisessa kokoontumisessa aloitettiin aktiivisesta kansalaisuudesta keskustelu aihetta Suomessa tutkineen Matti Laitisen alustuksen pohjalta. Kokouksessa aktiivisen kansalaisuuden tunnusmerkeiksi määriteltiin keskustelussa vaikuttaminen, toimiminen yhteiseksi hyväksi, vastuun ottaminen, osallistuminen, ulospäin suuntautuminen, kriittisyys sekä kyseenalaistaminen.

Suuri osa yllä mainituista aktiivisen kansalaisuuden tunnusmerkeistä oli Matti Laitisen laatimassa keskustelunavauspaperissa. Kokouksessa käydyssä keskustelussa aktiivisen kansalaisuuden osalta tuli esille edelleen kysymyksiä sen suhteen, *onko kaikenlainen aktiivisuus aktiivista kansalaisuutta*. Lisäksi keskustelussa pohdittiin, *onko yhteisöllisyys tietyllä lailla kiinteä osa aktiivisuutta? Entä edellyttääkö aktiivinen kansalaisuus nimenomaan ulospäin suuntautumista?*

Ryhmän toisessa kokouksessa keskusteltiin edelleen aktiivisuutta tukevista tekijöistä sekä toisaalta erilaisista osallistumisen esteistä, ja tämän pohjalta pohdittiin sitä, mihin projektia ja tulevaa opinto-ohjelmaa olisi hyvä suunnata. Kokouksessa päätettiin myös selvittää lähemmin erilaisia osallistumisen esteitä ja päätettiin toteuttaa pienimuotoinen kysely aiheesta. Koska kaikki projektiin osallistuvat tuntevat itsensä hyvin aktiivisiksi, eniten keskustelua herätti se, miten tavoittaa kyselyllä niitä ihmisiä, jotka kokevat osallistumisen esteitä.

Tämä kokous oli ensimmäinen jossa olin mukana, mutta en vielä äänittänyt sitä. Aineistonani ovat tätä seuranneet kolme kokousta, ja selvitän niiden sisältöä ja kulkua tarkemmin. Ne ajoittuvat siis vaiheeseen, jossa kartoitetaan eri tapoja vaikuttaa aktiiviseen kansalaisuuteen. Viimeisessä kokouksista ryhdytään siirtymään kohti opinto-ohjelman konkreettisempaa hahmottelemista. Samaan aikaan ryhmässä edelleen

käsitellään näiden tehtävien taustalla olevaa aktiivisen kansalaisuuden olemusta ja sitä, miten osallistujat haluaisivat siihen puuttua. Samoin reflektoidaan edelleen koko VIA-projektia ja sen tarkoitusta.

Aineiston alustavaa kuvailua. Kolmannen kokouksen keskustelussa tulivat esiin muun muassa hyvän elämän laadun tavoittelua motivoivat tekijät. Keskustelimme osallistumisen esteistä, kuten asenteista sekä osallistumisen fyysisistä tai rahallisista rajoitteista. Mahdollisista ohjelman kohderyhmistä esiin tulivat pitkäaikaistyöttömät, lesket sekä pian eläkkeelle jäämässä olevat. Listasimme myös positiivisesti osallistumiseen vaikuttavia tekijöitä. Lopuksi palasimme vielä keskustelemaan aktiivisen kansalaisuuden määritelmistä ja siitä, minkälaiseen aktiivisuuteen ohjelman tulisi keskittyä.

Kyselystä keskustelimme lyhyehkösti. Totesimme, että tarkoitus on kartoittaa mahdollisten kohderyhmien kokemia ongelmia ja esteitä osallistumiselle. Keskustelemiamme kysymyksiä olivat muun muassa kyselyn kohderyhmä ja muoto, eli pyritäänkö saamaan pieneltä joukolta ”syvällisempää” tietoa vai tavoittamaan mahdollisimman laaja joukko sekä miten tavoittaa muitakin kuin jo valmiiksi aktiivisia henkilöitä.

Neljännessä kokouksessa käytiin läpi suomalaista ikäihmisiä koskevaa aktiivista kansalaisuutta tukevaa koulutuksen kenttää keskustellen siitä osallistujien pitämien alustusten pohjalta. Tästä toiminnasta keskusteltaessa esille nousi se, että toimintaa on kyllä paljon mutta tietämys siitä on vähäistä. Esimerkkinä keskustelussa nousi esiin median vähäinen kiinnostus vanhuspoliittiseen toimintaan ja erilaisia mahdollisuuksia vaikuttaa siihen. Lisäksi keskustelussa todettiin, että aktiivista kansalaisuutta tukevan koulutuksen laajalla kentällä ikäihmiset ovat vähemmistönä. Edelleen keskustelua nousi siitä, että toimintaa joka välillisesti tukee ikäihmisten osallistumista, on rajattomasti.

Myös tässä kokouksessa yleinen keskustelu aktiivisesta kansalaisuudesta ja ikäihmisten yhteiskunnallisesta asemasta jatkui. Erityisesti tässä keskustelussa nousivat esiin vanhuksia ja heidän osallistumisensa tukemista koskevat asenteet, tarve muuttaa niitä ja asenteisiin puuttumisen työläys.

Viidennessä kokouksessa keskusteltiin aluksi projektin hallinnosta ja rahojen käytöstä, joka on aineistossani ainoa laajempi aihe, jonka avainaktiivit nostivat itse esille. Kävimme läpi lyhyesti niin projektin hallintaan liittyviä oikeuksia ja vastuita kuin Ikäihmisten yliopiston vastuuhierarkiaa. Ikäihmiset esittivät tyytymättömyyttään siihen, että he eivät olleet saaneet riittävästi informaatiota projektia koskevista päätöksistä, eikä heitä ollut muutenkaan otettu millään lailla mukaan varsinaiseen rahankäyttöön liittyvään päätöksentekoon.

Omasta roolistani projektissa. Itse olen ollut projektissa mukana Ikäihmisten yliopiston edustajana. Periaatteessa kaikki ryhmän jäsenet osallistuvat tasaveroisesti ryhmän toimintaan ja sen suunnitteluun. Käytännössä erilaiset asemat ja intressit tulevat kuitenkin kokouksissa eri tavoin ilmi. Ikäihmiset esimerkiksi osallistuvat projektiin vapaa-ajallaan, kun taas ikäihmisten yliopiston edustajat tekevät sitä virkatyönään. Ikäihmisten yliopiston edustajilla on hallinnollista vastuuta projektin eteenpäinmenosta ja rahoituksen käytöstä, ja heidän sisällöllinen kiinnostuksensa aiheeseen on erilainen kuin ikäihmisillä, sillä se kumpuaa enemmän koulutuksesta ja sen hallinnoinnista kuin arjen elämisestä. Davies & Evans (2002) toteavatkin, että kansalaisuuskasvatuksessa eri rooleissa olevilla on erilaisia käsityksiä kansalaisuudesta ja täten myös erilaisia preferenssejä kansalaisuuskasvatuksen muodoista. Kokouksissa asemien erot ilmenivät myös esimerkiksi siten, että valtaosa uusista keskustelunaiheista oli Ikäihmisten yliopiston toiminnasta vastaavan suunnittelijan esiin ottamia, vaikka kokouksissa ei ollutkaan muodollista puheenjohtajaa. Lisäksi vaikkapa muiden puheenvuorojen aikana toistuvat *mm, joo* ja muut hyväksyvät kommentit olivat valtaosin Ikäihmisten yliopiston suunnittelijoiden.

Oma osallisuuteni tutkimuskohteeseeni varmasti vaikuttaa tutkimukseeni, ja erityisesti luotettavuustarkasteluissa yritänkin tarkastella tätä mahdollisuutta. Se, että itse olen vaikuttamassa kokousten kulkuun saattaa jossain määrin hankaloittaa objektiivisuuttani aineiston suhteen; toisaalta se on auttanut minua pääsemään siihen ja koko projektiin helpommin sisälle ja tehnyt analyysistäni näin herkempää. Näkisinkin, että projektiin osallistumisellani ja sen tutkimisella on myös toisiaan tukevia vaikutuksia.

5.3 Diskurssianalyysi merkityssysteemien paljastajana

Tässä työssä lähestyn kansalaisuutta, siihen kasvattamista sekä sen politiikkoja kielen ja diskurssien kautta, jotka rakentavat kansalaisuutta sosiaalisen todellisuuden eri tasoilla. Tässä luvussa käyn läpi tutkimustani ohjaavaa laajempaa teoreettista viitekehystä sekä niitä metodologisia viitekehyksiä ja valintoja, joiden varaan työni sekä varsinainen analyysini rakentuu.

Tutkimukseni yleinen viitekehys on sosiaalinen konstruktionismi. Sen mukaan puheella ei ainoastaan kuvata todellisuutta, vaan myös rakennetaan ja ylläpidetään, merkityksellistetään ja muutetaan sitä (Jokinen ym. 1993). Tästä näkökulmasta kokouksissa tuotetulla puheella kansalaisuudesta myös tuotetaan kansalaisuutta. Tämän näkökulman varaan rakentuu tutkimukseni metodi diskurssianalyysi (DA). Diskurssianalyysin kentän voi jakaa lingvistiikasta ja toisaalta konstruktionismista vaikutteita saaneeseen osaan, ja tässä työssä tukeudun jälkimmäiseen. Diskurssianalyysi ei varsinaisesti ole selkeä ja yhtenäinen tutkimusmetodi, vaan ennemminkin sen on nähty olevan väljä metodologinen viitekehys, joka ohjaa empiirisen tutkimuksen tekoa. Näin se ei tarjoa mitään selkeitä ohjeita tutkimuksen tekoon, ennemminkin tavan hahmottaa sosiaalista todellisuutta ja sen rakentumista.

Kaikkea diskurssianalyysia yhdistäviksi taustaoletuksiksi voidaan nähdä 1) kielenkäytön ymmärtäminen sosiaalista todellisuutta rakentavaksi, 2) oletus useiden rinnakkaisten ja kilpailevien merkityssysteemien olemassaolosta, 3) oletus merkityksellisen toiminnan kontekstisidonnaisuudesta, 4) oletus toimijoiden kiinnittymisestä merkityssysteemeihin sekä 5) oletus kielen seurauksia tuottavasta luonteesta. Näiden oletusten painotus vaihtelee diskurssianalyysin eri suuntauksissa. (Jokinen ym. 1993, 17–18.)

Diskurssianalyysin laajaa kenttää voi jaotella muun muassa sen mukaan, nähdäänkö tutkimuksessa voitavan sanoa jotain, joka ylittää kyseisen aineiston rajat. Episteeminen konstruktionismi katsoo, että diskursiivista ja ei-diskursiivista maailmaa ei voi erottaa toisistaan eikä tutkimuksessa voida sanoa mitään aineiston ulkopuolelta, sillä puheella ja teksteillä nimenomaan tuotetaan todellisuutta. Ontologinen konstruktionismi puolestaan katsoo, että diskurssien ulkopuolella on olemassa ontologinen todellisuus,

joka on erillinen diskursseista mutta jota voimme diskurssien avulla tavoittaa. (Juhila 1999, 162–167.)

Ensimmäisessä suuntauksessa ollaan kiinnostuneita lähinnä aineistolähtöisestä analyysistä, jossa teksti on analyysin kohde, kun taas jälkimmäisessä kiinnostus on aineiston takana olevissa laajemmissa rakenteissa ja teksti väline ymmärtää sen tuottamisen kontekstia. Yksittäisissä tilanteissa tuotettujen merkitysten nähdään aina olevan sidoksissa laajempiin, puheen ulkopuolisiin, sosiaalisiin rakenteisiin. Kriittinen diskurssianalyysi lukeutuu tähän jälkimmäiseen suuntaukseen. (Juhila 1999, 162–167.) Myös itse sitoudun tässä työssä ennemminkin tähän ontologiseen suuntaukseen.

Kriittinen diskurssianalyysissä diskursiivisten tapahtumien ja sitä kehystävien tilanteiden, instituutioiden sekä sosiaalisen rakenteen välillä nähdään erityinen suhde (Fairclough 2003). Kriittinen diskurssianalyysi on kiinnostunut diskursiivisen toiminnan roolista valtasuhteiden muodostamisessa ja ylläpitämisessä. Sen kohteena eivät niinkään ole yksittäiset tekstit vaan makrotason diskurssit, ja kiinnostus suuntautuu vahvasti myös diskurssien konteksteihin. Taustalla vaikuttaa ajatus siitä, että diskursseja ei voida analysoida huomioimatta niiden konteksteja ja erityisesti niissä esiintyviä valtasuhteita. Puheen tuottaminen ei siis tapahdu tyhjiössä, vaan aina jossain valtasuhteita sisältävässä kontekstissa. (mm. Fairclough 1992, Phillips ja Hardy 2002)

Yhteiskunnan rakenteet siis sekä muotoutuvat diskursiivisesti että muovaavat diskursseja. Kriittinen diskurssianalyysi on kiinnostunut vallan ja diskurssien suhteista; siitä, miten muutokset diskursseissa vaikuttavat toimijoihin ja heidän välisiin suhteisiinsa sekä miten eri diskurssit etuoikeuttavat toisia toimijoita ja rajoittavat toisia (Fairclough 1992; 2003).

Sosiaalinen konstruktionismi on myös Foucault'n ajatusten taustalla, joiden varaan erityisesti kriittinen diskurssianalyysi rakentuu. Foucault näkee diskurssit vallan muodoksi, joka rakentaa todellisuutta ja meitä, samalla kun itse jatkuvasti uusinamme ja muokkaamme sitä. Foucault näkee valtaa kaikkialla. Sitä syntyy kaikissa sosiaalisissa suhteissa, eikä sitä siten voi ”paeta”, asettua sen ulkopuolelle. (Foucault 1990 93; Dreyfus 1982, 202.) Vallankäytön logiikka on selkeää, ja samalla ei ole ketään, joka olisi saanut sen aikaan tai edes vaikuttanut siihen. (Dean 1999, 185, 187; Foucault 1991, 95; Dreyfus 1982, 184.) Foucault'lle valta on kaikkialla syntyvää toimintaa. Valta on

alati muuttuva voimasuhteiden kenttä, joka luo vallan paikallisia ja muuttuvia muotoja niin yksilöiden kuin laajempien ryhmien ja rakenteidenkin tasolla (Foucault 1991, 93). Ennemmin kuin vallan määrittelemisestä Foucault oli kiinnostunut sen konkreettisista ja historiallisista muodoista, niistä erityisistä ja kontekstisidonnaisista käytännöistä, joissa se ilmenee (Foucault 1990; Helen 2000, 275; Dreyfus 1982, 187).

Diskurssit voidaan näin nähdä vallan ja hallinnan muodoiksi, ja kansalaisuus on oleellisilta osin osa hallintaa ja siihen liittymistämme. Diskurssit muovaavat kansalaisuutta, ja kansalaisuutemme ja kansalaisidentiteettimme muovaa niitä diskursseja, joihin osallistumme.

Diskurssianalyysissä on kiinnostuttu ensisijassa teksteistä, ei niiden laatijoista yksilöinä. Kiinnostus kohdistuu siihen, mitä kulttuurisesti jaettuun merkityksiä puhuja herättää henkiin tai mitä kulttuurin kehän kerroksia hän hyödyntää (Juhila 1999). Tekstiksi voi ymmärtää kaiken sen maailman, jota ymmärrämme merkitykselliseksi ja jota merkityksellistämme. (Suoninen 1993, 60.)

Diskurssi on eheä merkityssuhteiden kokonaisuus, joka rakentaa todellisuutta tietyllä tavalla (Jokinen ym. 1999, 21). Diskurssianalyysissä pyritään yleensä tunnistamaan näitä diskursseja ja tarkastelemaan sitä, miten ne rakentavat todellisuutta sekä miten niitä ylläpitävät ja tuottavat toimijat rakentavat itseään ja ympäristöään niiden avulla ja tulevat itse rakennetuksi ja määritetyksi niiden kautta.

Diskurssin kanssa läheinen käsite on tulkintarepertuaari. Vaikka monessa tutkimuksessa ja artikkelissa tulkintarepertuaarit ja diskurssit rinnastetaan täysin toisiinsa, on diskurssianalyttisessä kirjallisuudessa tehty ero niiden välille. Diskursseja on käytetty kuvaamaan laajempia ja yleisempiä merkityssystemejä, siinä missä tulkintarepertuaareja käytettäessä on painopiste ollut yksilöllisessä merkityksenannossa. (Jokinen ym 1999, 27–28.)

5.4 Analyysin kulku

Aineistoni muodostuu kolmesta VIA-projektin Suomen ryhmän kokouksesta. Yhteensä niissä on puhetta noin 6,5 tuntia. Litteroin keskustelut, ja kustakin kahden tunnin kokouksesta tuli tekstiä noin 25(?) sivua kirjoitettuna rivivälillä 1 ja fonttikoolla 10.

Koska en tee tekstintutkimusta enkä vie analyysiani kovin yksityiskohtaiselle kielen ja puheen tasolle, en huomionnut litteroinnissani esimerkiksi pieniä taukoja ja äänenpainoja. Sen sijaan pyrin merkitsemään litteraatioon päällekkäin puhumiset ja puheen sisällölle sinänsä merkityksettömät pikkusanojen toistot ja mutinat, jotka muuttuivat analyysilleni merkittävämmäksi siirtyessäni analyysin keskivaiheella painottamaan keskustelunanalyttisiä välineitä hyödyntävää diskurssianalyysia.

Aineistoni tuntui sisällöllisesti litteraatiovaiheessa melko suppealta. Varsinkin projektin tavoitteisiin tutustuessani olin odottanut ryhmän jäseniltä vielä osallistuvampaa työskentelyä, esimerkiksi enemmän keskustelua omien ja projektin tavoitteiden ja aktiivisen kansalaisuuden määrittelyistä. Käytännössä kuitenkin valtaosa nauhoittamieni kokousten ajasta kului käytännön toimista sopimiseen ja neuvotteluun. Halusin siksi olla rajaamatta mielenkiintoani liian tiukkaan etukäteen ja lähteä analysoimaan niitä asioita, jotka aineistosta nousevat esille ja esiyymmärrykseni valossa vaikuttavat olennaisilta teemoilleni.

Corbin ja Strauss (1990) toteavat, että tutkimusta aloitettaessa on aina jo olemassa jonkinlainen käsitys tutkimuskohteesta ja tutkittavasta ilmiöstä, muun muassa aikaisemman tutkimuksen pohjalta. Tiedon kerääminen ja analyysi on siten yleensä vuorovaikutteinen prosessi. Laadullinen tutkimus ei yleensä ole puhtaasti induktiivista tai deduktiivista, vaan sen keskiössä on usein tämäntapainen teorian ohjaama päättely. Myös omassa analyysissäni teoria toimi joissakin kohdin heuristiikkana. Esimerkiksi velvollisuuksien ja oikeuksien pohdinta, joka nousi suoraan teoreettisesta kirjallisuudesta, auttoi minut eteenpäin yhdestä umpikujasta. Kun taas mietin kansalaisuuden sisältävää sosiaaliseen ylärakenteeseen liittymistä ja sen ilmenemistä aineistossani, auttoi teoreettinen kansalaisyhteiskunta-valtio ja sen parlamentaariset prosessit – markkinat -jako jäsentämään sosiaalisuuden eri tasoja, jotka aineistossani kiertyivät toisiinsa.

Diskurssianalyysia on pidetty enemmän tutkimuksellisena näkökulmana kuin varsinaisena tutkimusmenetelmänä. Näin ollen mitään vakiintuneita tai yhteneviä tapoja analysoida aineistoja ei diskurssianalyysissa ole, vaan tarjolla on monia erilaisia suuntauksia ja analyysin välineitä. (mm. Jokinen ym. 1993, 17). Potter & Wetherell (1987, 167–169) hahmottelevat ohjeita diskurssianalyysin tekemiselle korostaen kuitenkin, että yleispäteviä ohjeita ei voi antaa ja että keskeisintä on aineiston toistuva

uudelleen lukeminen sekä sen koodaus yrityksen ja erehdyksen kautta. He esittävät analyysin vaiheiksi sen koodauksen eli oleellisten tekstin osien erottaminen analyysin materiaaliksi sekä sitä seuraavan analyysin. Analyysin he suosittelevat aloittamaan erojen ja jatkuvuuksien etsimisellä tekstistä, sen sisällöistä tai muodoista.

Itse lähdin käsittelemään aineistoani luokittelemalla sitä alustaviin hyvin väljiin kokonaisuuksiin, mitä Potter ja Wetherell (1987) kutsuvat koodaukseksi. Luokittelin aineistoani aiheittain erotellakseni sopivan aineiston tarkemman analyysin pohjaksi sekä saadakseni tarkempaa kuvaa aineistostani. Jaoin aineistoa kansalaisuuteen, kolmanteen ikään ja VIA-projektia koskeviin luokkiin. Varsinaisen analyysin kohteeksi otin kansalaisuutta koskevat kohdat. Vaikka nämä väljät luokat kietoutuivat sisällöllisesti toisiinsa, pudotin analyysin selkeyden takia pois sinänsä mielenkiintoiset – ja epäsuorasti myös kansalaisuudesta puhuvat – kohdat, kuten kolmatta ikää tai VIA-projektia koskevat luokat.

Koska aineistoni oli niinkin suppea, en keskittynyt mihinkään tiettyihin kansalaisuuspuheen osiin vaan otin kaiken kansalaisuutta koskevan puheen tarkemman analyysin kohteeksi. Tätä lopullista aineistoa minulle jäi noin 60 sivua. Luokittelun apuvälineenä käytin ATLAS-ohjelmaa, joka on suunniteltu laadullisen aineiston analyysiin lähinnä temaattisen luokittelun apuvälineeksi. Ohjelman käyttö ei sinänsä vaikuttanut analyysini sisällölliseen etenemiseen, vaan se oli lähinnä tekninen apuväline laajan tekstimassan hallintaan.

Tämän jälkeen lähdin luokittelemaan aineistoa tarkemmin, tiettyä diskurssia ilmaisevien piirteiden mukaan. Esimerkiksi osallistumista koskevista käsityksistä etsin erilaisia ilmenemistasoja, päämääriä ja arvotuksia, ja kansalaisuutta tukevista seikoista etsin henkilökohtaiseen, yhteisölliseen tai yhteiskunnalliseen tasoon liittyviä seikkoja. Koska aineistossani oli melko vähän suoraa puhetta kansalaisuuden sisällöistä, lähdin liikkeelle tällä tavalla hivenen epäsuoria luokkia ja erontekoja etsimällä. Ristiriitaisuuksien ja erontekojen etsintä onkin nähty keskeiseksi ja toimivaksi tavaksi aloittaa diskurssianalyysi (Potter & Wetherell 1987). Myös omassa analyysissäni tämä erontekojen etsintä muodostui keskeiseksi, ja jäsensin erontekojen mukaan myös seuraavaa lukua, jossa esittelen analyysini tuloksia. Analyysin alkuvaiheessa keskeistä oli aineiston jatkuva lukeminen ja kaikenlaisten ristiriitaisuuksien, erontekojen sekä

minua ”häiritsevien” eli muodostamiini luokituksiin ja käsityksiin sopimattomien kohtien etsiminen.

Aineiston suppeuden ja suoran kansalaisuutta koskevan puheen vähyden vuoksi päädyin, varsinkin analyysin loppuvaiheessa, pureutumaan tarkemmin vuorovaikutukseen ja hyödyntämään siinä keskusteluanalyysin tarjoamia välineitä. Diskurssianalyysille onkin tunnusomaista operoida sekä vuorovaikutuksen kulun että merkityssysteemien tasolla (Suoninen 1993, 63). Näin myös, että vuorovaikutuksen tarkastelun mukaan ottaminen paransi aineiston koon mahdollisesti aiheuttamaa luotettavuusongelmaa. Vuorovaikutuksen analyysi paljastaa selkeämmin, miten puhujat tulkitsevat toistensa esittämiä ja rakentamia diskursseja sekä miten he yhdessä rakentavat niitä ja neuvottelevat niistä.

Keskusteluanalyysi on kiinnostunut vuorovaikutusta jäsentävistä sosiaalisista konventioista. Niistä poiketessa on suotavaa antaa selityksiä (accountability), joita etsimällä voi hahmottaa vuorovaikutusta ja keskustelua järjestäviä rakenteita ja vaikkapa niissä vallitsevia diskursseja. (Suoninen 1993, 64.) Juuri nämä poikkeukset olivat omassa analyysissäni keskeisiä ”vihjeitä”, joiden avulla pääsin keskustelussa syntyvien vastakkainasettelujen ja niiden kautta tekstissä rakentuvien diskurssien jäljille.

Tekstin yksityiskohdat ovat merkkejä tekstin tuottajan tulkinnoista (Suoninen 1993, 59). Siinä analyysin vaiheessa, jossa siirryin painottamaan vuorovaikutuksen tarkastelua ja keskusteluanalyysiä, siirryin yksityiskohtien tasolle käyttäen niitä puhujien tulkintojen ja merkitysperspektiivien tulkintaan.

Vuorovaikutuksen rakentamisen ja ylläpidon tavoista on esimerkiksi Juhila (1993, 151–154) erottanut keinoja, joilla puhuja pyrkii tuottamaan asiansa kiistämättöminä objektiivisina tosiasioina ja legitimoimaan sanomaansa. Näitä ns. faktuaalistamisstrategioita ovat itse todettuun vetoaminen, vaihtoehdottomuusstrategia, kvantifiointi, sosiaalisiin normeihin tukeutuminen (esimerkiksi rahaan tai enemmistöperiaatteeseen vetoamalla) sekä asiantuntijuusstrategia. Jokinen (1999) on puolestaan nimennyt samantapaisia retorisia keinoja, joita ovat muun muassa omista intresseistä etäännyttäminen, puhujakategorioilla oikeuttaminen, liittoutumisasteen säätely, yksityiskohdilla ja narratiiveilla vakuuttaminen sekä metaforat. Työssäni olen etsinyt tekstistä muun muassa näitä faktuaalistamisstrategioita ja retorisia keinoja ja

käyttänyt niitä johtolankoina pyrkiessäni pääsemään kiinni kokouksissa käytettyihin ja rakennettuihin diskursseihin. Käytin paljon myös diskurssianalyyseissä ja keskusteluanalyyseissä yleistä yksinkertaista menetelmää, jossa yksittäisten sanojen luomien merkityksiä ja vivahteita pohditaan ja paljastetaan kokeilemalla sanan tilalle vaihtoehtoisia ilmauksia.

6 Aktiivisen kansalaisuuden neuvottelut VIA-projektin kokouksissa

Aktiivinen kansalaisuus ei näytä kokouksissa helposti määrityvältä tai yksiselitteiseltä. Ryhdyin tutkimaan kokouksia vaiheessa, jossa varsinaiset aktiivista kansalaisuutta koskevat keskustelut oli virallisen työjärjestyksen mukaan jo käyty, mutta silti muista asioista keskustelun lomassa siitä palattiin keskustelemaan tavalla tai toisella lähes joka kokouksessa. Usein aktiivisesta kansalaisuudesta kuitenkin keskusteltiin ns. rivien välissä, ja lisäksi tarve saada varsinaiset kokouksen aiheet käsiteltyä johti siihen, että tällaiset keskustelut usein keskeytyivät tai niitä rajoitettiin.

Kokouksista välittyvät ja siellä rakentuvat kuvat aktiivisesta kansalaisuudesta olivat jo ensikokemukseni mukaan ristiriitaisia projektin virallisten tavoitteiden, tai ennemminkin niistä rakentuvan kuvan kanssa. Tämä saattoi entisestään rajoittaa näiden näkemysten perusteellisempaa tuloa yhteisen keskustelun kohteeksi. Usein minusta olennaisimmilta näyttävät kommentit jäivätkin yksittäisiksi välikommenteiksi, jotka sitten nopeasti ohitettiin keskustelussa.

Olin kiinnostunut nimenomaan projektiin osallistuvien kolmannen iän kansalaisten aktiivista kansalaisuutta koskevista näkemyksistä, ja niinpä analysoin lähinnä heidän puhettaan. Kokouksissa institutionaalista valtaa käytti niiden puheenjohtaja, hän muun muassa vastasi siitä, että kokoukset kulkivat suunnitellun työjärjestyksen mukaisesti, että ryhmän työskentelystä pystyttiin raportoimaan sovittuja asioita projektin kansainväliselle johdolle ja että projektin kulku likimain vastasi rahoitusanomuksessa mainittuja tavoitteita. Samalla hän myös normitti useassa kohtaa kokousten kulkua ja sitä, miten kansalaisuus kokousten tavoitteena ja fokuksena tulisi ymmärtää.

Litteraatteihin olen merkinnyt Ikäihmisten yliopiston edustajien puheen erikseen (I). Miespuolisista avainaktiiveista käytän merkintää M ja naispuoleisista merkintää N. Merkintä K tarkoittaa, että kaikki puhuvat tai puhuja on epäselvä eikä siksi yksilöity.

Kaikissa tutkimissani kokouksissa palattiin neuvottelemaan aktiivisen kansalaisuuden sisällöistä tavalla tai toisella. Monessa kohtaa oli kuitenkin epäselvää, mistä oikeastaan puhuttiin: vanhusten hyvinvoinnin lisäämisestä, heidän aktiivisen osallistumisensa, poliittisen osallistumisensa vai kansalaisuutensa tukemisesta vai kaikista samaan aikaan. Monessa kohtaa keskusteluissa viitattiin tiettyihin asioihin vain ”tärkeinä” eksplikoimatta lainkaan, miksi tai mihin liittyen ne olivat keskeisiä ja nousivat keskustelun kohteeksi.

Koska VIA-projektin ja siten myös kaikkien kokousten tavoitteena oli pureutua aktiiviseen kansalaisuuteen, oletin sen määrittävän ja motivoivan puhetta myös silloin, kun termiä ei ilmitasolla mainittu. Näin ollen otin aktiivisen kansalaisuuden sisältöjä koskevaan analyysiini mukaan kohtia, joissa puhuttiin yleisellä tasolla siitä, mitä olisi tärkeää tehdä vanhusten hyvinvoinnin ja aseman parantamiseksi. Kuitenkin minulle oli pitkään epäselvää, mistä aineistoni avainaktiivit puhuvat – onko heidän keskusteluissaan rakentuva kuva ikäihmisten ja VIA-projektin kannalta tavoittelemisen arvoisista asioista ollenkaan sitä, mitä muissa keskusteluissa ja projektin hallinnollisella tasolla kutsutaan aktiiviseksi kansalaisuudeksi? Esimerkiksi tähän hain analyysissäni vastauksia.

Aineistossani kansalaisuutta koskevaa keskustelua yhdistäviksi tekijöiksi ja kansalaisuuden kuvien reunaehdoiksi voisi nähdä kirjallisuudessakin esiintyvän yhteisöön kuulumisen ja siihen osallistumisen. Toisaalta myös se, mitä tähän yhteisöön kuulumiseen tai osallistumiseen sisältyy, herätti kokouksissa laajasti keskustelua.

Tässä luvussa käyn aluksi läpi niitä erilaisia jäsennyksiä joita kokouksissa kansalaisuuteen liittyen esiintyi. Esitän ne vastakkainasettelujen kautta luvussa 6.1. Luvussa 6.2 esittelen näiden pohjalta konstruoimani kaksi melko laajaa kansalaisuuden diskurssia, joihin olen tiivistänyt olennaisimmiksi näkemäni kansalaisuutta koskevat jännitteet ja merkitykset. Nämä ovat varsinaiset tulokseni. Aineistoni koon aiheuttamat rajoitukset tulivat vastaan siinä, että en voinut luotettavasti jaotella kansalaisuusdiskursseja hienojakoisemmin, vaan tuon niissä esiin vain keskeisimmäksi katsomani tekijät. Kuvailen kuitenkin aineistossani rakentunutta kansalaisuutta yksityiskohtaisemmin nostaen sieltä esiin kiinnostavaksi katsomiani huomioita.

6.1 Keskustelussa syntyneitä vastakkainasetteluja

Lähdin analyysissä liikkeelle etsimällä aineistostani erilaisia vastakkainasetteluja, mikä on nähty hyväksi tavaksi aloittaa diskurssien etsiminen tekstistä (Potter ja Wetherell 1987). Aineistossani esiintyikin hyvin erilaisia ja myös toisilleen vastakkaisia käsityksiä aktiivisen kansalaisuuden sisällöistä. Aktiivista kansalaisuutta lähestyttiin avainaktiivien omassa puheessa eri puolilta, jolloin esiin tuli myös keskenään vastakkaisia aktiivisen kansalaisuuden piirteitä. Myös samat osallistujat käyttivät keskustelun eri kohdissa erilaisia aktiiviseen kansalaisuuteen ja ikäihmisten hyvinvointiin liittyviä diskursseja.

Erilaisia diskursseja näkyi ensinnäkin kohdissa, joissa keskustelua käytiin kokouksen puheenjohtajan ja ikäihmisten välillä. Ohjatessaan keskustelun kulkua ja vastatessaan kokousten agendasta puheenjohtaja monin paikoin normitti sitä aktiivista kansalaisuutta, jota kokouksissa tulisi käsitellä ja johon tähdätä. Aktiivien omassa puheessa vastakkainasetteluja aktiivisen kansalaisuuden rakentumisessa löytyi ensinnäkin ikäihmisten henkilökohtaisen hyvinvoinnin tavoittelemisen sekä ikäihmisten laajemman, yhteisöllisen edun ajamisen välillä. Ikäihmisten hyvinvoinnin edistäminen sinällään oli kokouksiin osallistuvien puhetta yhdistävä teema. Tällöin kysymys oli siis siitä, kenen etuja pyritään ajamaan ja mikä nähdään (aktiivisen) kansalaisuuden ja siihen kasvattamisen lopulliseksi päämääräksi. Tähän liittyi myös esimerkiksi se, miten kansalaisuuteen liittyvät velvollisuudet tai oikeudet ja niiden merkitys ymmärrettiin.

Toiseksi eroja rakentui siinä, nähtiinkö aktiivisen kansalaisuuden edellyttämä vaikuttaminen ennemminkin omaan elämään vaikuttamisena vai laajempaan rakenteellisena vaikuttamisena. Eroja löytyi muun muassa siinä, miten poliittinen osallistuminen, politiikka sekä aktiivisen kansalaisuuden politiikka rakentuivat ja arvoutuivat kokousten puheessa: näyttäytyivätkö ne ikäihmisten kannalta epärelevantteina tai negatiivisina vai ennemminkin tavoittelemisen arvoisina ja ikäihmisten etua ajavina. Olennainen ero syntyi epämuodollisen ja muodollisen vaikuttamisen välille. Keskeiseksi kysymykseksi tässä näin sen, mitä kautta vaikutetaan vai pitääkö aktiivisen kansalaisuuden ylipäätään sisältää ympäristöön vaikuttamista. Kovin henkilökohtaisen tason kansalaisuuden ja vaikuttamisen voi nimittäin hyvin nähdä ei-kansalaisuutena ja ei-vaikuttamisena. Kokouksissa neuvoteltiin paljon myös siitä, voiko yksinolo kuulua aktiiviseen kansalaisuuteen vai onko se aina luonteeltaan sosiaalista. Osallistumista puolestaan määriteltiin joko henkilökohtaisella, yhteisöllisellä tai yhteiskunnallisella

tasolla tapahtuvaksi. Tällöin asettuivat vastakkain muodollinen yhteiskunnallinen osallistuminen, lähinnä parlamentaarisen systeemin kautta, ja vapaamuotoisempi osallistuminen esimerkiksi kansalaisyhteiskunnallisten järjestöjen tai vielä arkipäiväisempien harrastusten tai muiden sosiaalisten kontaktien kautta.

Näissä vastakkainasetteluissa oli nähdäkseni pohjimmiltaan kysymys siitä, kenellä on lopulta valta määrittellä tavoittelemisen arvoinen kansalaisuus: nouseeko se kunkin kansalaisen henkilökohtaisista kokemuksista hyvästä elämänlaadusta vai määrittykö se ennemminkin poliittisemmalla tasolla ja ulkopuolisista auktoriteeteista käsin. Aktiivisen kansalaisuuden määrittelyn oikeuksista nousi kolmas aineistoni vastakkainasettelu.

Olen tiivistänyt analyysin alkupuolella löytämäni vastakkainasettelut seuraavaan taulukkoon 1. Vastakkainasetteluja lähemmin tarkastelemalla ja niille ”mieltä” etsimällä lähdin etsimään aineistostani kansalaisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden diskursseja.

Taulukko 1. Kansalaisuuteen liittyviä vastakkainasetteluja

Kenen etua ajetaan?	henkilökohtainen hyvinvointi	↔ yhteisöllinen hyvinvointi
	henkilökohtainen elämänlaadun tavoittelu	↔ laajempi ikäihmisten väestöryhmän elämänlaadun / elinolosuhteiden parantaminen
	yhteisön ja yksilön edut yhteneväisiä	↔ yhteisön ja yksilön edut ristiriitaisia
Mitä kautta vaikutetaan?	omaan elämään vaikuttaminen	↔ ympäristöön ja yhteiskunnan rakenteisiin vaikuttaminen
	aktiivisen kansalaisuuden politiikka on turhaa	↔ aktiivisen kansalaisuuden politiikka on ikäihmisille hyödyllistä
	poliittinen vaikuttaminen on turhaa ja negatiivista	↔ poliittinen vaikuttaminen on positiivista ja tarpeellista
Kenellä on määrittelyvalta?	aktiivinen kansalaisuus = omasta kokemuksesta määrittyvää, myös yksinolo	↔ a.k. = osallistuminen
	osallistuminen = henkilökohtainen sosiaalisuus & harrastaminen	↔ osallistuminen = laajempi, yhteiskunnallinen
	a.k. = yksilön ominaisuus	↔ a.k. = yksilön ympäristöön liittymisen ominaisuus

Seuraavassa tarkastelen lähemmin taulukkoon 1 koottuja vastakkainasetteluja ja niiden ilmenemistä VIA-kokousten keskustelussa. Käyn läpi kunkin kysymyksen ilmenemistä aineistossani ja etsin niitä koskevia diskursseja. Vastakkainasettelujen konstruointi ja niiden jako juuri näihin kolmeen kysymykseen perustui omaan tulkintaani keskustelujen oleellisista sisällöistä. Monet vastakkainasettelut olisi voinut liittää toisiinkin keskeisiin kysymyksiin, ja esitykseni taulukossa 1 onkin pelkistys, jonka avulla pyrin tiivistämään aineistoni keskeisiä aktiivisen kansalaisuuden rakentumiseen liittyviä teemoja nostaakseni aineistostani esiin tutkimuskysymykselleni keskeisimmät teemat ja diskurssit.

6.1.1 Kenen etua ajetaan – ovatko yhteisön ja yksilön edut yhteneväisiä vai ristiriitaisia?

Ensimmäinen vastakkainasettelujen kokonaisuus kansalaisuuden rakentumisessa ja määrittelyissä liittyi aineistossani siihen, kenen etu tai edut nähtiin kansalaisuutta määrittäviksi. Aineistossani esiintyi eroja muun muassa siinä, nähtiinkö osallistumisen ja vaikuttamisen päämääräksi ja motivoijaksi henkilökohtaisten etujen edistäminen vai kollektiivisten asioiden ajaminen. Keskeiseksi jakolinjaksi tässä nousi se, nähtiinkö yksilön ja yhteisön edut yhteneväisiksi ja toisiaan tukeviksi vaiko ennemminkin vastakkain asetuviksi ja toisiaan poissulkeviksi.

Kansalaisuuteen sisältyvän aktiivisen toimimisen päämääränä nähtiin usein nimenomaan omaan elämään, itse koettuun, vaikuttaminen. Tämä yksilön kokemusta painottava näkemys tulee esille otteen 1 ensimmäisessä vuorossa. Näkemys ei kuitenkaan ole keskustelussa ongelmaton. Ongelmallisuuden mahdollisuutta ilmentää jo avainaktiivin omassa vuorossa se, että hän käyttää näkemyksensä tukena auktoriteetilähdettä (*täällähän sanotaan* – viittaa VIA-projektin tavoitteisiin). Lisäksi seuraava vuoro (rivit 4–5) kyseenalaistaa henkilökohtaisen kokemuksen merkityksen ja esittää sille vertailukohdaksi yhteiskunnallisen, poliittisen aktiivisuuden. Tällöin kansalaisuuden ja sen kriteerien pääpainon nähdään siis olevan muualla kuin henkilökohtaisessa kokemuksessa. Toisessa vuorossa esitetyn kaltaisia omaan kokemukseen liittymättömiä kriteereitä (*yhteiskunnallista aktiivisuutta ja poliittinen näkökanta on siinä mukana* riveillä 5–6) esiintyi aineistossani laajemminkin vastakohtana juuri tälle sisältäpäin määrittyvälle kansalaisuudelle.

OTE 1

- 1 *M: täällähän sanotaan tässä tota tavoittena että yksilön more active role in issues that*
2 *affect his or her everyday life. tulkitsen tuon sillä tavalla että **toimia sillä tavalla***
3 ***että tuota heidän oman elämänsä jotenkin tulee paremmin järjestetyksi***
4 *I1: mut se tietenkin just se että ajatellaanko me se että onko se tällasta harrastamista*
5 *enemmän vai tällasta yhteiskunnallista aktiivisuutta joka nyt tällainen poliittinen*
6 *näkökanta on siinä varmaan jokaisella tai siis voi olla mukana. mutta*

Henkilökohtaisen hyvinvoinnin tavoittelun ja aktiivisen kansalaisuuden välillä esiintyi aineistossani jännitteitä. Henkilökohtaisen hyvinvoinnin ja terveyden ylläpito näyttäytyi joissakin kohdin aktiiviselle kansalaisuudelle (ja yleiselle edulle) vastakkaisena, tai ainakin sen sopiminen siihen herätti neuvotteluja ja vaati perusteluja. Tulkitsin, että seuraavassa sitaatissa ensimmäinen puhuja puolustelee arkisten ja henkilökohtaista hyvinvointia tukevien harrastusten sijaa aktiivisessa kansalaisuudessa (ote 2, rivit 1–5, 9–10).

OTE 2

- 1 *M: aktiivinen kansalaisuus, ihan niinku vapaasti otettava sitä elämään elämän niinku*
2 *järjestämisessä ja siihen voi aivan hyvin kuulua harrastuksia ja joku, voi pitää että ne*
3 *on harrastuksia jonka perusteella tämä nyt ei ole osa yhteiskunnan tuotantoprosessia.*
4 *mutta esimerkiksi hiihtoharrastus, minä xx sitä, jonkin verran harrastan sitä, koska se*
5 *on tärkeä kyllä minun omalle fyysiselle kunnolle*
6 *N: niin se on juuri se liikunta*
7 *M: niin nimenomaan*
8 *N: joka parantaa sitä*
9 *M: et mä harrastan hiihtoa kunnes, vaikka se on hauskaa, mut ei se semmonen*
10 *ajanviete tai huvitus ole xx*
11 *M: jos katsomme kuolleisuutta yhtenä*
12 *I1: (naurua) ja se ei ole hauskaa*
13 *M: mielenkiintoa*
14 *K:xx*
15 *M: mun fyysinen kunti, kuntoni säilyy pikkasen parempana ja se antaa mulle sitten*
16 *fyysisesti iloiseksi, mutta en minä hiihdä siksi että minun mieleni tulisi iloiseksi*
17 *K: xxx se tulee siinä sen kaiken tuloksena*
18 *N: minä voin kyllä kanssa itse asiassa sanoo hiihtämisestä kun ihmiset ihmettelee*
19 *miksi hiihdetään niin minun mielestäni siinä yhdistyy 3 semmoista asiaa tosi tärkeää*
20 *asiaa eli kuntoilu, ulkoilu, omassa aikataulussa saa virkistyä luonnosta*
21 *K: halpaa, nautintoa*

- 22 *M: samalla tavalla kaikki muukin kaikki tämmönen niin sanottu harrastus toiminta xxx*
23 *se on kuitenkin sitten tällanen osa sitä elämän kausi rytmiä, elämän arkipäivää*
24 *N: niin se on takana siinä sitten*
25 *N: se on ihan sama mikä se on, se on nii in, onko se kuntoilua tai on se sitten jotain*
26 *rauhallista musiikin kuuntelua, yhtä hyödyllistä*

Otteessa ilmenevä omaan kokemukseen vetoaminen on retorinen keino, jolla omaa sanomaa voidaan tuoda keskustelussa uskottavammin esille ja legitimoida sitä (Juhila 1993, 151–154). Ensimmäisessä vuorossa ilmaisu *aivan hyvin* (r. 2) sekä monipolvinen ja -mutkainen lauserakenne kielivät puheenvuoron olettamasta ja rakentamasta vastakkainasettelusta. Tämänkaltainen mielipiteen esiintuonnin lykkäys ja epäröinti liitetään keskustelunanalyysissä keskustelua järjestävään ns. preferenssijäsennykseen: sosiaalisten suhteiden jatkuvuutta pidetään keskusteluissa yllä suosimalla keskustelun sisäistä samanvireisyyttä eli lykkäämällä ja selittelemällä vuoroja, jotka eivät ole odotuksenmukaisia eli preferoituja (Raevaara ym. 2001, 16). Edelleen suoranainen vastustavan kannan ja vastustajan (*joku*, r. 2) konstruoiminen vahvistavat puheenvuorossa rakennettua vastakkainasettelua.

Avainaktiivin puheessa yhteiskunta ja aktiivisen kansalaisuuden konteksti määritellään taloudeksi (*osa yhteiskunnan tuotantoprosessia*, r. 3) eikä esimerkiksi valtion parlamentaariseksi prosesseiksi. Näin puhuja samalla tulee tulkinneeksi aktiivista kansalaisuutta perspektiivistä, josta yksilön ja toisaalta talouden kautta määritellyn yhteiskunnan etujen kohtaaminen ei näyttäyty itsestään selvänä.

Keskustelun loppua kohden ensimmäisessä puheenvuorossa implisiittisesti viritetty vastakkainasettelu ylitetään, kun omasta fyysisestä kunnosta huolehtimisesta, oman edun ajamisesta, puhutaan velvollisuutena (9–10) ja mahdollisesti yleistä etua ja kansantaloutta tukevana seikkana (11). Rivin 12 naurahdus ja edellisen vuoron huumoriksi tulkitseminen puolestaan vahvistaa tulkintani ensimmäisen vuoron rakentamasta ristiriidasta: kokouksen puheenjohtaja ei tässä tue näkemystä omasta (fyysisestä kunnosta ja) edusta velvollisuuteen ja kansantalouteen liittyvänä seikkana tai olettaa sen riskialttiiksi ja mahdollisesti ristiriitoja herättäväksi. Naurun katsotaan keskustelunanalyysissä ilmaisevan esimerkiksi puheenaiheen hankaluutta ja olevan tapa ”säilyttää kasvot”, tasoittaa naurajan oletama mahdollinen ristiriita puhujien välillä.

Toisin sanoen tässä otteessa talous asetetaan alussa henkilökohtaista etua, fyysisestä kunnosta huolehtimista tai ylipäätään ”vain” harrastamista vastaan, niitä ja niiden sijaa aktiivisessa kansalaisuudessa kyseenalaistavaksi tekijäksi. Puhuja olettaa tämän vastakkainasettelun sekä aktiivisen kansalaisuuden määritelmän vallitsevaksi. Sen sijaan otteen lopussa asetelma kääntyy ympäri puhujan tuodessa henkilökohtaista eikä vallitsevaksi olettamaansa kantaa esille. Tässä juuri taloudella nähdään voitavan perustella näiden hyödyllisyys ja sija aktiivisessa kansalaisuudessa.

Oman henkilökohtaiseen hyvinvoinnin tavoittelemisen näyttäytyy tässä velvollisuutena, joka tulee perusteltua ja oikeutettua talouden kontekstin kautta. Tässä kansalaisuuskäsityksessä yksilön ja yhteisön edut kohtaavat. Tämä talouden ja velvollisuuksien korostuminen vastaa sisällöltään teoriaosuudessa käsittelemiäni uusliberalistisesti painottuneista kansalaisuuskäsityksiä, jotka ovat haastamassa perinteisempiä valtiokansalaisuuden ideaaleja. Edelleen tässä otteessa aktiivinen kansalaisuus ja se, miten se oletetaan yleisesti niin kokouksen, projektin tai koko aktiivisen kansalaisuuden politiikan tasolla käsitettävän, sai melko kapean ja negatiivisen kuvan. Tämä kriittisyys aktiivista kansalaisuutta ja sen politiikkaa kohtaan oli melko kantava teema aineistossani, ja palaan siihen vielä useammassa kohtaa. Myös tämä kriittisyys oli yksi minulle tutkijana yllättävistä tuloksista. Juuri talous kansalaisuuden kontekstina toimi siis tässä yksilön etu / yhteisön etu -ristiriidan ylittäjänä, vaikka tämä tulkinta ei välttämättä olekaan kovin vahvasti perusteltavissa.

6.1.2 Mitä kautta vaikutetaan – muodollinen ja epämuodollinen vaikuttaminen kansalaisuuden sisältöinä

Luokittelin keskustelun sisältöjä myös sen mukaan, otettiin omaan tai laajempaan elämänlaatuun vaikuttamisen välineeksi osallistuminen yksilöllisemmällä vai muodollisemmalla tasolla vai nähtiinkö osallistuminen kokonaan turhaksi. Silloin kun osallistuminen koettiin toissijaiseksi tai jopa kokonaan turhaksi, aktiivinen kansalaisuus käsitettiin henkilökohtaisen kokemuksen kautta määrittyväksi ja henkilökohtaisella tasolla ilmeneväksi. Kun taas korostettiin osallistumista yhteisöllisellä tasolla, epämuodollisesti, kansalaisuutta määritettiin yksilön sosiaalisten suhteiden kautta ja sille keskeistä oli yksilön liittyminen kansalaisyhteiskuntaan. Edelleen kun korostettiin

muodollista osallistumista kansalaisuuden sisältönä, kansalaisuus määrittäyty yhteiskunnallisella tasolla. Tiivistin tästä luokittelusta syntyneet merkityskokonaisuudet taulukkoon 2.

Taulukko 2. Omaan tai laajempaan ikäihmisten hyvinvointiin vaikuttamisen tasot ja tavat

<p>YKSILÖLLINEN TASO</p> <p>Ei-osallistuminen?</p>	<p>YHTEISÖLLINEN JA KANSALAIKUNNALLINEN TASO</p> <p>Osallistuminen henkilökohtaisella tasolla</p>	<p>YHTEISKUNNALLINEN TASO</p> <p>Osallistuminen laajemmalla ja poliittisella tasolla</p>	
<p>KOKEMUS - aktiivinen kansalaisuus sisältäpäin määrittävänä</p> <p>– yksinolo omaa hyvinvointia tukevana</p> <p>– harrastaminen hyödyttöä oman hyvinvoinnin / ikäihmisten etujen ajamiselle</p>	<p>YHTEISÖ - keskeistä aktiivisen kansalaisuuden määrittelylle sosiaaliset suhteet ja harrastaminen</p> <p>– yhteisö oman hyvinvoinnin resurssina</p> <p>– keskeistä yhteisöllisyys</p> <p>– omat asenteet tukevat/estävät</p>	<p>Keskeistä aktiivisen kansalaisuuden määrittelylle YHTEISKUNTA JA POLITIIKKA osallistumisen kontekstina – niiden arvotus negatiiviseksi</p>	<p>Keskeistä aktiivisen kansalaisuuden määrittelylle YHTEISKUNTA JA POLITIIKKA osallistumisen kontekstina – niiden arvotus positiiviseksi</p>

Epämuodollinen vaikuttaminen asettui yleisimmin juuri henkilökohtaisen tason vaikutuskanavia hyödyntävään ja muodollinen puolestaan yhteiskunnallisen tason vaikuttamiseen liittyvään toimintaan. Mielenkiintoista aineistossani oli mielestäni juuri yhteiskunnallisen tason vaikuttamisen määrittäminen muodolliseksi, lähinnä erilaisten parlamentaaristen prosessien kautta tapahtuvaksi vaikuttamiseksi. Kokouksissani ei siis tullut esiin sellaisia näkemyksiä, että yhteiskunnallinen vaikuttaminen voisi olla epämuodollisempaa ja käyttää muita kuin virallisia parlamentaarisia vaikutuskanavia. Tällaista epämuodollisempaa yhteiskunnallista vaikuttamista olisivat voineet olla esimerkiksi mielipidekirjoitukset, mielenosoitukset, kansalaisjärjestötoiminnan muodot ja niin edelleen.

Nämä erot tulivat esiin vuorovaikutusta tarkastelemalla. Siinä missä muodollista vaikuttamista korosti useimmiten puheenjohtaja, korostui aktiivien puheessa useimmiten oman kokemuksen määrittäminen keskeisimmäksi aktiivisen kansalaisuuden kriteeriksi. Seuraavaksi käyn läpi tarkemmin erään keskustelun kohtia (otteet 3–7), joissa tulee hyvin esille neuvottelu siitä, tulisiko projektin tavoitteena olla henkilökohtaisemman vai muodollisemman tason osallistumisen ja vaikuttamisen tukeminen ja kumpi olisi tärkeämpää hyvän kansalaisuuden toteutumisen kannalta.

Otteen 3 neljännessä vuorossa (ote 3, rivit 7–8) projektin ”institutionaalinen edustaja” eli kokousten puheenjohtaja (I1) ryhtyy määrittämään ja rajaamaan sitä aktiivisuutta, johon projektin tulisi hänen mielestään kohdentua. Tässä ensimmäisessä vuorossaan puheenjohtaja määrittelee aktiivisuudeksi yhteisöllisyyden. Toisessa vuorossaan hän tarkentaa sen yhteisössä toimimiseksi ja vaikuttamiseksi (rivi 10). Keskustelun jatkuessa (ote 5) tämä yhteisössä vaikuttaminen tarkentuu vielä muodolliseksi vaikuttamiseksi sekä siitä kunnallispolitiikaksi.

OTE 3

- 1 *N: aktiivisuuttakin on niin monenlaista et me ei etsitää määrätynlaista aktiivisuutta.*
2 *ihminenhan voi kokee olevansa hirveen aktiivinen mutta se että sillä tavalla kun me*
3 *käsitämme*
4 *M:xx*
5 *N: niin hän käy sit bingoa pelaamassa tai välillä tuolla kauppakeskuksissa ja hän kokee*
6 *olevansa aktiivinen*
7 *I1: niin mutt tässähan meillä tää aktiivisuus niinku tarkoittaa semmosta tietynlaista*
8 *yhteisöllistä aktiivisuutta, niin että on tietyssä yhteisössä*
9 *N: ulospäinsuunnntaut..*
10 *I1:.. niin yhteisössä toimii ja vaikuttaa. että ei niinkään silleen että aktiivinen kotonaan.*
11 *tietenkin nekin voi liittyä toisiinsa mutta*

Yhteisössä vaikuttaminen on sisällöltään hyvin eri asia kuin yhteisöön osallistuminen. Avainaktiivien omassa puheessa ja heidän käyttämissään diskursseissa yhteisöllisyys eli yhteisöllinen osallistuminen tuotiin moneen otteeseen esiin keskeisenä aktiivisuuden muotona sekä resurssina ennen kaikkea henkilökohtaisen elämänlaadun parantamiseen. Sen sijaan yhteisössä vaikuttaminen ei juurikaan esiintynyt heidän puheessaan henkilökohtaiseen elämänlaadun parantamiseen ja omasta kokemuksesta käsin määrittävään kansalaisuuteen liittyvänä, vaan juuri osallistuminen oli tässä keskeistä.

Otteessa 4 korostuu yhteiskunnallinen aktiivisuus ja muodollinen vaikuttaminen. Siinä omaan elämään vaikuttaminen paikantuu muodolliseen yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen kokouksen puheenjohtajan rakentaessa projektin tavoitteista nousevaa kansalaisuuskäsitystä, ”virallista” diskurssia.

OTE 4

- 1 *N: yhteiskunnallinen ja poliittinen*
2 *I1: niin no en tiä no ehkä tällanen yhteiskunnallinen niinku aktiivisuus että sillä on*
3 *tietoo siitä millä tavalla tää yk toimii millä tavalla päätöksiä tehdään kuka päättää*
4 *asioista ja minkälainen oikeus on kenelläkin päättää asioista. ja pystytkö sä päättää*
5 *sellaisiin päätöksiin, päätöksen valmisteluihin, jotka vaikuttaa sinuun itseesi*
6 *N: ikäihmisten, hyvinvointiin*
7 *I1: niin niin*

Puheenjohtaja määrittelee tässä muodollisen vaikuttamisen motiiviksi henkilökohtaisten etujen ajamisen, omaan elämään vaikuttamisen (vaikuttaa *sinuun itseesi* rivi 5). Näin kansalaisuus näyttäytyy ennemminkin henkilökohtaisista eduista nousevana velvollisuutena kuin tietyn ryhmän kollektiivisten etujen ajamisena, joksi nainen rivillä 6 reformuloi tavoitteen. Näin tässä voisi nähdä eron sen välillä, nähdäänkö tavoitteeksi vaikuttaa yksilön elämään vaikuttaviin poliittisiin päätöksiin vai edistää ikäihmisten hyvinvointia, eli jännitteen yksilön ja kollektiivisen ryhmän välillä.

Puheenjohtaja ei suoraan nimeä tarkoittamaansa osallistumista yhteiskunnalliseksi ja poliittiseksi, vaan rivillä 1 esitettyyn ehdotukseen hän ottaa kieltävän ja välttelevän kannan (*niin no en tiä no ehkä.*). Tämä saattaisi nousta siitä, että ylipäätään kokouksissa yhteiskunnallinen ja poliittinen vaikuttaminen eivät näyttäytyneet ongelmattomina ideaalin kansalaisuuden konteksteina vaan ennemminkin arvottuivat negatiivisesti, jolloin puheenjohtajan epäröinnin ja vastauksen lykkäyksen ja selittelyn voisi tulkita keskustelun preferenssijäsennykseksi eli keskustelun samanvireisyyden ylläpidoksi (kts. Raevaara ym.2001, 16).

Otteessa 5 neuvottelu jatkuu siitä, tulisiko vaikuttamisen olla muodollisempaa ja yhteiskunnallisempaa vaikeo ennemminkin omaan elämään tai kenties kansalaisyhteiskunnallisiin asioihin vaikuttamista. Edellä käsittelin samaa katkelmaa liittyen siihen, nähdäänkö tavoitteeksi henkilökohtaiseen elämään vaikuttaminen vaikeo ennemminkin yhteisöllisemmät ja yhteiskunnalliset tavoitteet. Otteen alussa avainaktiivi (M) korostaa henkilökohtaisen edun ajamisen ja samalla henkilökohtaisen tason vaikuttamisen keskeisyyttä (rivit 1–3 ja 7–13). Toisessa vuorossaan hän muun muassa vetoaa ulkopuoliseen auktoriteettiin (*google* rivillä 7 sekä *Tamperelainen A.O.* rivillä 10) tämän kantansa esiintuomiseksi. Puheenjohtaja puolestaan ymmärtää miehen tarkoittavan

epämuodollista ”harrastamista” ja korostaa itse muodollisempaa vaikuttamista (rivit 4–5 ja 14–18).

OTE 5

1 *M: täällähän sanotaan tässä tota tavoittena että yksilön more active role in issues that*
2 *affect his or her everyday life. tulkitsen tuon sillä tavalla että toimia sillä tavalla että*
3 *tuota heidän oman elämänsä jotenkin tulee paremmin järjestetyksi*
4 *I1: mut se tietenkin just se että ajatellaanko me se että onko se tällasta harrastamista*
5 *enemmän vai tällasta yhteiskunnallista aktiivisuutta joka nyt tämmönen poliittinen*
6 *näkäkanta on siinä varmaan jokaisella tai siis voi olla mukana. mutta*
7 *M: tässä tähän asiaan tähän muakin vaivas xxx tein tämän tämän googlen, tältä*
8 *googlelta kysyin, mä kysyin 3 hakusanalla: aktiivinen kansalaisuus, kansalaisen*
9 *aktiivisuus ja sitten puhdas aktiivisuus. ja nimenomaan tämä aktiivinen kansalaisuus*
10 *niin niin sai kolmisen sataa vastausta ja näistä jotenkin viehätyn siihen suorastaan*
11 *miten tamperelainen a.o. määritteli öö aktiivinen kansalaisuus eli se että hienosti*
12 *sanottuna tuota partion päämääränä aktiivinen kansalainen on ihminen joka tulee*
13 *toimeen itsensä, muiden ihmisten ja eri ympäristöjensä kanssa*
14 *I1: mmm mmm mm mitenäs tuota niin just tää pelkästään harrastamiseen*
15 *rajaaminen niin että me ei niinku voida sitä tehdä mmm vaan pitää niinkun ottaa myös*
16 *mukaan tämä tämmönen tietyllä tapaa kunnallinen ja kunnallinen päätöksenteko tai*
17 *päätöksenteko mutta kuitenkin niinku sen alueen kanssa ymmärtäminen ja että on*
18 *tietoo siitä, koska se niinku näissä, tää niinku lofe long learning on yks osa, näissä*
19 *määritelmässä.*
20 *N: joo o sen ei tartte olla ihan kunnallispolitiikkaakin kun esimerkiksi*
21 *ympäristöyhdistyksessä voi toimia. öö lintuharrastus, on tärkeätä että ne linnut viihtyy*
22 *jossain ja ja tämäkin*
23 *I1: tähän niin siihenkin tarvitaan sitä ymmärrystä*
24 *N: luonto aktivisti, voi olla siis sillä tavalla yhdistykseen, ei sen tartte olla yhtään mikää*
25 *poliittineen eikä tämmönen*
M: tässä ei oo todettu pelkästään tähän kunnalliseen vain, kyl mä luulen että me
saatais siihen kauheesti lisää, ei tarttis sitä

Seuraavissa kahdessa avainaktiiviin vuorossa (r. 19–20, 22–23) neuvottelu jatkuu edelleen saman kaavan mukaan. Naispuhuja esittää uudelleenmuotoilun puheenjohtajan vuoroon kunnallisen ja muodollisen vaikuttamisen keskeisyydestä. Uudelleenmuotoilu alkaa sanalla *joo*, eli puhuja ikään kuin esittää jatkavansa edellisen vuoron ajatusta, mikä juuri antaa uudelleenmuotoiluille keskusteluissa niiden vallan. Kummassakin vuorossaan

tämä puhuja siirtää kansalaisuutta kauemmaksi poliittisesta vaikuttamisesta (*ei sen tarte olla ihan kunnallispolitiikkaakaan* r. 19, *ei sen tarte olla yhtään mikään poliittinen* r. 23). Hän tuo esiin kriteereinä muunlaisia tekijöitä (kuin muodolliseen systeemin osallistumisen) kuten sen, että toiminta *on tärkeätä* (r. 20), toimija on (luonto)*aktivisti* ja että hän kuuluu *yhdistykseen* (r. 22). Tällä voisi tulkita hänen vetävän kansalaisuuden kontekstia valtiollisesta parlamentaarisesta systeemistä kohti kansalaisyhteiskuntaa ja tarjoavan näin huomattavasti laajempaa vaikuttamisen määrittelyä. Myös seuraavan puhujan vuoro (M riveillä 24–26) tukee tätä laajempaa määrittelyä. Hän myös edelleen vetoaa ulkopuoliseen auktoriteettiin (*tässä*), keskustelussa aiemmin mainittuun VIA-projektin tavoitteenmäärittelyyn.

Sama keskustelu jatkuu tämän pitkään kestäneen neuvottelun kiteytyksellä (ote 6, r. 1–6), joka on analyysini kannalta olennainen ja paljastava. Siinä (puolue)politiikka esitetään ikäihmisille negatiivisena. Se on tästä merkitysperspektiivistä jotain häikäilemätöntä ja itsekästä ja ennen kaikkea kaukaista. Nimenomaan puoluepolitiikka nähdään tässä negatiivisena ja ikäihmisten elämänpöörille vieraana, ja sen vastakohtaksi esitetään *äänestyksen kehitys* eli demokratian ja parlamentaarisen vaikuttamisen tukeminen.

OTE 6

- 1 *M: sitä mä sanoin tässä ihan alku vaiheessa siitä et jätetään sana politiikka jossain*
2 *yhteydessä niin kyllä se panee suomalaiset vanhat ihmiset takajaloilleen että tämä ei*
3 *ole mun asiani, ei kiinnosta tippaakaan. he ei nimittäin ymmärrä sitä suinkaan niinku*
4 *me sitä tässä Yritämme ymmärtää sitä jollain lailla semmosta niinku äänestyksen*
5 *(epäselvää puhetta) kehityksen mahdollisuutta,. niin kuin se karkeasti ottaen onkin,*
6 *puoluepolitiikka on hyvin häikäilemätöntä, ei sillä ole mitään tekemistä tällaisen*
7 *N: juuri mistä mäkin sanoin että miksi äänestyskäyttäytyminen on päämäärä,*
8 *äänestysprosentti alhainen, miksi kirkon opit eixxx niin siinä on pellin katsominen*
9 *molemmilla puolilla*
10 *I1: mm m ja historia ja ja tota semmonen se paljon niinku historiallisia jäänteitä*
11 *N: niin niinku tulkitaan mikä on ihmisten osallistumista tai ei-osallistumista, millaisia*
12 *syitä. ja sit voi ite kertoo osallistuuko täysin niinku harrastukseen vai osallistuuko hän*
13 *johonkin tällaseen kunnalliseen*
14 *(epäselvää puhetta)*
15 *I1: ja sitten, tosiaan nyt kun me saadaan vähän tätä tietoo tästä että mitä on niinku*
16 *tehty ja millä tavalla on asioita ja projekteja käynnistyny ja minkä tyyllisiä niin musta*
17 *tuntuu että meillä voi sitten hahmottaa niinku paremmin tämä.*

Seuraavassa vuorossa uusi puhuja (N rivillä 7) jatkaa negatiivisen arvotuksen rakentamista politiikasta ja luo kuvaa siitä, että myös olemassa olevaa poliittista systeemiä tulisi kenties muuttaa, mutta sen sijaan tarkoituksena on tukea ja ylläpitää olemassa olevaa systeemiä. Poliittinen osallistuminen nähdään siis jo olemassa olevaa systeemiä ylläpitäväksi ja vanhusen etujen kannalta epäolellaiseksi.

Sellaista ajatusta, että nimenomaan politiikkaan osallistamalla ja yhteiskunnassa vaikuttamalla voisi muuttaa olemassa olevia olosuhteita ja poliittisia systeemejä, ei tutkimissani kokouksissa juuri esiinny. Tämä oli itselleni kenties yllättävin aineistostani noussut havainto. Avainaktiivien puheessa projektin ja ideaalin kansalaisuuden tavoiteltaviksi sisällöiksi esitettiin melko konkreettisiin ja arkipäivään vaikuttaviin tekijöihin puuttuminen. Sen sijaan tavoiteltaviksi sisällöiksi ei esitetty tuottaa nykyistä systeemiä ylläpitäviä äänestäjiä, mahdollisesti juuri siksi, että parlamentaarisiin prosesseihin osallistuminen näyttäytyi olemassa olevaa systeemiä ylläpitävänä.

Avainaktiivit olivat kokouksissa ylipäättään melko kriittisiä aktiivista kansalaisuutta ja sen politiikkaa kohtaan, ja tämän kriittisyyden syyksi nostettiin juuri käsitteen poliittisuus. Mielenkiintoista tässä tutkimukseni kannalta oli muun muassa se, kuinka paljon kokousten kuljettamisella ja ohjaamisella oli tämän kanssa tekemistä, vai voisiko tämä nousta jostakin muusta; esiintyykö tämänkaltaista ajattelua parlamentaarisen osallistumisen staattisuudesta ja systeemiä ylläpitävyydestä esimerkiksi VIAN tavoitteissa ja raporteissa tai koko aktiivisen kansalaisuuden politiikassa, vai onko se kenties puhtaasti aktiiveista itsestään nouseva diskurssi. Kriittinen suhtautuminen aktiiviseen kansalaisuuteen voisi kenties selittää sitä, että kansalaisuuskeskustelu tuntuu jäävän neuvotteluksi sen kriteereiden määrittelyvallasta ja siitä, tulisiko painottaa muodollista vaikuttamista vai omaa kokemusta hyvästä elämänlaadusta ja kansalaisuudesta, eikä juuri etene syvemmälle, henkilökohtaisempiin ja sitä kautta myös positiivisempiin näkemyksiin ja keskusteluihin.

Myös seuraavassa otteessa 7 rakentuu tämä merkitysperspektiivi, jossa nykyisen poliittisen systeemin ylläpito ei näyttäyty riittäväenä ja yleisesti hyväksyttynä aktiivisen kansalaisuuden tukemisen päämääränä. Aktiivisen kansalaisuuden politiikkaa arvotetaan negatiivisesti, ja se ei tästä merkitysperspektiivistä näyttäyty kansalaisista lähtevänä ja heidän etujaan ongelmattomasti tukevana. Samalla poliittisen systeemin ylläpidon

arvottaminen negatiiviseksi näyttäytyy keskustelussa riskialttiina, mahdollisia ristiriitoja herättävänä, ja näin selityksiä ja perusteluja vaativana.

OTE 7

- 1 *M: (kun tutkin) Suomen hallituksen järjestämiä aktiivisen kansalaisuuden tapahtumia*
2 *ja kursseja niin ne hyvin voimakkaasti korosti sitä että tehdään sellasia*
3 *koulutuspalveluja jotka muokkaa ihmisiä pitämään meidän parlamentaarista ja*
4 *demokraattista systeemiä pystyssä. ja se se oli niinku minusta tavote numero yksi*
5 *kaikissa ainakin se mitä mä kattelin niitä*
6 *I1: sä katoit sillä silmällä*
7 *M: saattaa olla ja varmasti, tai ei se oo paha asia ja se tuo mukanaan myöskin muita.*
no joo eli tää oli tuosta tuo ihan projektin määrittelyä vähän jäsensin edelleen..

Nähdäkseni ensimmäinen puhuja (M) tulkitsee kokouksen puheenjohtajan (I1, rivi 5) kommentin kyseenalaistavan hänen tulkintaansa nykyisestä aktiivisen kansalaisuuden politiikasta ja vaativan sen perustelemista. Vuoropareista ei voi yksiselitteisesti päätellä, tulkitseeko M kyseenalaistetuksi tulkintansa aktiivisen kansalaisuuden politiikasta nykyistä systeemiä ylläpitävänä vai tämän politiikan negatiivisen arvottamisen. Todennäköisesti molemmat kietoutuvat yhteen.

Jo ensimmäisessä M:n puheenvuorossa rakentuu perspektiivi, josta nykyisen poliittisen systeemin ylläpito ei näyttäydy riittävänä ja yleisesti hyväksyttynä aktiivisen kansalaisuuden tukemisen päämääränä. Nykyistä aktiivista kansalaisuutta tukevien kurssien kuvailussa korostuu näkemys ylhäältä alaspäin suuntautuvasta toiminnasta, jota sanavalinnat *suomen hallituksen järjestämiä* (rivi 1) korostaa. Tämän toiminnan yleistäminen *tapahtumiksi ja kursseiksi* (rivit 1–2) voi nähdä toimintaa vähätteleväksi siinä, missä yksityiskohdilla pyritään yleensä voittamaan kuulijoita puolelleen.

Myös sanavalinta *muokkaa* (rivi 3) ja *tehdään koulutuspalveluja* (rivi 2) rakentavat negatiivista arvoitusta ja luovat kuvaa jostain ylhäältäpäin suunnatusta toiminnasta, siinä missä vaihtoehtoiset sanavalinnat kuten *auttaa*, *tukee* tai *opastaa* voisivat luoda kuvaa positiivisemmasta sekä ennen kaikkea paremmin kansalaisten etuihin ja motivaatioon sopivasta toiminnasta. Myös sanavalinta *pitää pystyssä* luo hyvin erilaisia konnotaatioita kuin vaikkapa *käyttää*, *osallistua*, *toimia osana* tai *hyödyntää*, vahvistaen edelleen osaltaan kuvaa kansalaisten eli ”pystyssä pitäjien” ja ”systeemin” etujen kohtaamattomuudesta.

Myös seuraavassa otteessa (ote 8) rakennetaan kuvaa poliittisesta osallistumisesta paitsi nykyistä parlamentaarista systeemiä ylläpitävänä myös ympäristöä ja yksilöitä muuttamaan pyrkivänä toimintana, ennemminkin kuin välineenä, jolla yksilöt voivat muokata ympäristöönsä. Samalla ideaaliksi kansalaisuudeksi tässä määritellään nimenomaan kyky muuttaa ympäristöönsä (rivit 13–18) ja ideaalin kansalaisuuden rakenteellinen, yhteiskunnallinen ulottuvuus tuodaan keskustelussa esille. Näissä kahdessa vuorossa (r. 13–17) eläkeläisten aktiivisuuden tukemiselle esitetään keskeiseksi ei yksilöiden muutos vaan ennemminkin sellaisiin yksilöiden ulkopuolisiin tekijöihin vaikuttaminen, jotka luovat mahdollisuuksia yksilölliselle aktiivisuudelle. Keskustelussa tämä nousee esiin ikäihmisten heterogeisyyden käsittelyn jälkeen.

OTE 8

- 1 *N: ja sitten vielä ku aattelee vaikka ikäihmistä siinä mielellä eläkkeelle lähtevät, niillä*
2 *on jo, ne on jo määrätyissä ryhmissä tai määrätyissä mm formeissa, jos mä käytän*
3 *sitä sanaa. yks on käsityö ihminen, yks on puutarha ihminen. ei niitä saa esimerkiks*
4 *jumppaamaan tai vesijumppaamaan, niinku meillä on esimerkiksi hyvin monta eri*
5 *ryhmää. jo, niitten elämä on sisältäny lastenhoito tai puutarhan hoito tai käsityö tai,*
6 *ne on, niitten ympyrät on näissä.*
7 *N: ja sitten se että että nimenomaan sinne aikoviin, eläkkeelle pian jääviin tai*
8 *eläkkeelle pian aikoviin tai eläkkeelle pian päässeisiin tai lähteneisiin, ja sekin ryhmä*
9 *on hyvin hyvin heterogeeninen, jotta siitä saataisiin pienimmässäkään prosentissa*
10 *homogeeninen ryhmä, niin se on työn takana.*
11 *N: mm m varmasti on, joo*
12 *N: siis näin mä nään tän asian*
13 *I1: joo o*
14 *M: niin ei kai sitä ei niin ei kai niitä voi ajatella ihmisiä mitenkään niinku sinänsä*
15 *ihminä tai persoonallisuuttaan muutettavaksi tai heidän harrastuksiaan tai heidän*
16 *taitojaan muutettavaksi vaan vaan ikään kuin tän pitäis jotenkin toisella tasolla*
17 *N: siis mahdollisuuksia*
18 *Kaikki: niin niin*

Tässä otteessa tuodaan vahvasti esille näkemys kolmannen iän kansalaisten heterogeisyydestä (*yks on käsityöihminen*, ym.), mikä sopii eheästi yhteen sen otteessa näkyvän piirteen kanssa, että keskeisenä pidetään jokaisen omaa määrittelyvaltaa kansalaisuutensa suhteen. Seuraavassa luvussa pureudun vielä lähemmin tähän kansalaisuuden ideaaliin ja diskurssiin, jossa olennaiseksi nähdään kansalaisuuden määrittäminen sisältäpäin, kunkin omista kokemuksista ja tarpeista.

Tuet ja esteet. Etsimällä kokousten kansalaisuuspuheesta erilaisia kansalaisuuden ilmenemisen tasoja ja kansalaisuuteen sisältyvän osallistumisen ja vaikuttamisen kanavia pyrin samalla luomaan yleiskuvaa siitä, millaiseksi kansalaisuus aineistossani rakentuu. Tätä selkeyttävältä askeleelta tuntui tarkastella seikkoja, joita he esittivät kansalaisuutta tukeviksi ja estäviksi. Nämä asettuivatkin melko selkeästi edellä esitettyyn kolmijakoon yksilölliseen, yhteisölliseen ja yhteiskunnalliseen tasoon. Tiivistin keskusteluissa avainaktiivien taholta nousseet kansalaisuuden tuet ja esteet taulukkoon 3.

Taulukko 3. Aktiivista kansalaisuutta tukevia ja estäviä seikkoja yksilön, yhteisön sekä yhteiskunnan tasoilla

	TUKEE	ESTÄÄ
yksilö	oma asenne	omat asenteet (tunne siitä, että tämä ei koske itseä, kiinnostuksen puute, jne.)
	sosiaalisuus (mm. eläköitymisen myötä uudelleen aktivoituvat omat sosiaaliset verkostot kuten luokkakokoukset)	omat asenteet (laajempaa osallistumista ei koeta omaksi tai mahdolliseksi), yksinäisyys
	fyysinen ja mentaalinen kunto, kuntoutus	huono kunto, suru, yksinäisyys
	oma kokemus elämän laadusta	oma elämäntilanne (leskeys tai muu suru)
yhteisö	harrastaminen	
	arkipäivän rutiinit ja rytmi	eläköityminen elämänmuutoksena
	yhteisöllisyys; uudet ja jo olemassa olevat yhteisöt ajalta ennen eläköitymistä, omat piirit	
	edellisten antama tieto	
	naapuriapu, jakaminen (perinteinen, ennen, maaseudulla)	itsekkyyys, eristyneisyys, yksinäisyys, sukupolvien erkaneminen (kaupungeissa, nykyään)
	vapaus hoivavelvoitteista vs. eri sukupolvien kohtaaminen ja yhteys	omat asenteet (mm. tiedon etsintää ja yhteydenottoja, netin käyttöä, osallistumista, opiskelua koskevat)
	omat asenteet, kuten itsen näkeminen aktiivisena ja pystyvänä, esimerkiksi ikääntyneenä ei vanhana	ympäristön asenteet, mm. eläkeläisten näkeminen vanhoina, ei ikääntyneinä
	koulutus	tiedotusvälineiden (puhelin, netti, jne.) käytön hankaluus
yhteiskunta	tieto yhteiskunnasta	ympäristön tarjoamat vähäiset mahdollisuudet
	oma vaikuttaminen yhteiskunnallisissa elimissä, kuten seurakunnissa tai vanhusneuvostoissa	ympäristön asenteet (vanhuspolitiikan toimivuutta, yhteiskunnan tarjoaman tuen puutteellisuus, jne.)
		eläkeläisten asioiden huono näkyvyys ja kuuluvuus yhteiskunnassa

Tämä tukien ja esteiden tiivistys luo mielestäni hyvää kuvaa siitä, millaisia asioita kokousteni aktiivit kokevat vanhusten elämänlaadulle tärkeiksi, VIALle ja muille samankaltaisille projekteille olennaisiksi tavoitteiksi sekä edelleen hyvään kansalaisuuteen kuuluviksi. Siitä heijastuu esimerkiksi se voimakas konkreettisuus, joka nähdäkseni sävytti kaikkien kokousten keskusteluja. Kansalaisuudesta nostettiin esille olennaisina hyvin konkreettisia piirteitä: henkilökohtaista hyvää fyysistä ja mentaalista kuntoa, arkipäivää rytmittäviä harrastuksia ja sosiaalisuutta sekä tiedonsaantimahdollisuuksia kuten internetin käyttötaitoja. Muodollisen ja poliittinen osallistuminen nähtiin usein tälle ikäihmisten omalle elämänpiirille vieraina.

Nämä aineistossani usein esiintyneet aktiivisen kansalaisuuden konkreettiset sisällöt tulevat esiin otteista 9–11, joissa näkyy muun muassa fyysinen kunto, jota keskusteluissa painotettiin paljon yksilön elämänlaadun perustana sekä samalla yhteiskunnallisemminkin tärkeänä. Samoin arkipäivän harrastaminen nousi kokouksissa usein esiin hyvän elämän ja kansalaisuuden sisältönä, jolloin esiin tuotiin muun muassa harrastusten yhteisöllisyyttä luova voima ja ylipäättään kiinnostuksen ylläpito elämään. Tämä konkreettinen kansalaisuuden sisältö ei siis tarkoittanut henkilökohtaisen ja yksilöllisen tason perspektiiviä kansalaisuuteen, vaan seuraavissakin otteissa tuodaan esille samalla yhteisön edun yhtymistä yksilön etuun.

OTE 9

- 1 *M: aktiivinen kansalaisuus, ihan niinku vapaasti otettava sitä elämään, elämän niinku*
2 *järjestämisessä, ja siihen voi aivan hyvin kuulua harrastuksia ja joku, voi pitää että ne*
3 *on harrastuksia jonka perusteella tämä nyt ei ole osa yhteiskunnan tuotantoprosessia,*
4 *mutta esimerkiksi hiihtoharrastus, minä jonkin verran harrastan sitä, koska se on*
5 *tärkeä kyllä minun omalle fyysiselle kunnolle*
6 *N: niin se on juuri se liikunta*
7 *M: niin nimenomaan*

OTE 10

- 1 *Tätä projektia silmälläpitäen ois aika tärkeetä pitää punasena lankana sen että*
2 *ikäihmisten määrä nousee ja nousee ja se on siis tota paremmassa kunnossa*
3 *jatkuvasti. Se tarttee tätä kuntoutusta koko aika vaikka se onkin hyvässä kunnossa*
4 *vielä, mutta sille pitää keksiä liikuntamuotoja jotta se pysyy henkisesti ja fyysisesti*
5 *kunnossa. Silloin se voi asuu kotona, ei se tarvii lääkäreitä ei sairaaloita eikä mitään.*

6 *Se lisääntyy koko ajan tuo ikäihmisten määrä, se on yksi tärkeä asia joka tulee pitää*
7 *mielessä*

OTE 11

1 *M: samalla tavalla kaikki muukin tällöinen niin sanottu harrastustoiminta se on*
2 *kuitenkin sitten tällanen osa sitä elämäntähtiä, elämän arkipäivää*
3 *N: nii-in se on siinä sitten*
4 *N: se on ihan sama mikä se on, se on niin, onko se kuntoilua tai sitten se on jotain*
5 *rauhallista musiikin kuuntelua, yhtä hyödyllistä*

Myös asenteet nousivat kansalaisuuden sisältöjä koskevassa keskusteluissa voimakkaasti esiin. Ikäihmisten omat asenteet nähtiin erityisesti henkilökohtaisella tasolla osallistumista estävinä. Asenteisiin voisi liittää myös itsetunnon, joka nähtiin keskeiseksi aktiivisen osallistumisen voimavaraksi ja hyvän kansalaisuuden sekä tyydyttävän elämänlaadun piirteeksi. Itseluottamus ja -tunto siis nähtiin keskeiseksi osallistumista mahdollistaviksi tekijöiksi. Tätä havainnollistavat otteet 12–14.

OTE 12

"joo o, et sellanen negatiivinen asenne ihmisellä, niin sitä ei, vaikka olis halu, esimerkiksi hyvä laulaja, se voi olla että sillä on semmonen asenne ympäristöön nähden, että häntä ei, häntä ei arvosteta, ettei hän lähde semmoseen mukaan, kuoroon"

OTE 13

"...joka lukukausi siis tulee semmonen kirjanen (...) missä on kaikkea mitä vois harrastaa ihan liikunnasta ja ikiksen touhusta ja kansalaisopistosta ja siellä on valtavasti harrasteita siis piirejä ja tällöisiä joita voi mennä, mutta saada ne liikkeelle. se on semmonen kirjanen että moni pistää ne samanties, toi mua koske. Ne olettaa, että se on joku koulu tai semmonen, että he ovat liian vanhoja, että he kuulu tähän porukkaan"

OTE 14

"ja tuota ihmiset on kauheen, että minkälainen pelko kaikkiaan tuntemattoman kohtaamiseen, (...) että esimerkiksi puhelimen käyttöä, tietokoneen käyttöä, että sen estää pelkästään se, vaikka se ei todellisuudessa niin kauhean monimutkaista ole"

Edelleen myös ympäristön asenteet koettiin esteiksi, usein muodollisemman ja yhteiskunnallisemman osallistumisen tasolla. Ympäristön asenteiden vaikutuksesta ikäihmisten osallistumiseen ja osallistumismahdollisuuksiin puhutaan seuraavissa otteissa 15–16. Oteessa 15 ikäihmisiä koskevat asenteet nostetaan keskeisiksi puhuttaessa syrjäytyneiden ikäihmisten tukemisesta ja erilaisten tukimuotojen toimimisesta, esimerkiksi kirkon leskille järjestämästä toiminnasta. Oteessa 16 puolestaan puhutaan ministeriöiden kansalaisuutta koskevasta politiikkaohjelmasta ja mainitaan, että se ei juuri ole kohdistunut ikäihmisiin. Tällainen asennoituminen ja ikäihmisten huomioimatta jättö esitetään tyypilliseksi yhteiskunnassa.

OTE 15

pohdin, että mikä vaikuttaa, niin ikäihmisiä arvostava ilmapiiri ja sitten toiminta- ja palveluympäristö, kynnys kaikenlaisiin yhteydenottoihin on todella matala ja aktiivisuuteen pitää vastata tiedoilla ei luuloilla ja arveluilla ja sitten että ikääntymisestä on väärä ja virheellinen kuva, On myytti että tieto ja taito häviää senioreilta, ja senioreilla on kokemusta jota ei voi kirjoista saada ja ja olen kuullut tämmöisestä tutkimuksesta että tuttavuus ei ole iästä kiinni, ja myöskin henkinen kasvu ei ole iästä kiinni. et tämmösiä mielikuvia sitä

OTE 16

M: niin se on tyypillinen tilanne ku tota

N: oliko siinä joku yläikäraja vai

N: ikäihmiset pantiin vaan nyt taas pakkotilanteen eteen, että he ei jotain tarvitse

Ympäristön asenteisiin liittyen kokousten keskusteluissa tuotiin myös esiin yleisiin mielikuviiin ja asenteisiin vaikuttamisen tärkeys ikäihmisten asioiden ajamisen ja elämänlaadun tukemisen kannalta. Keskustelua heräsi muun muassa siitä, kuinka sinänsä hyvien vanhusneuvostojen toiminnan vaikuttavuudelle olisi keskeistä saada niiden toiminnalle median huomiota.

6.1.3 Kenellä on valta määrittellä kansalaisuus?

Yhdeltä kokousten kulun ja niissä rakentuvan kansalaisuuden kannalta keskeisimmältä jännitteeltä alkoi analyysin edetessä näyttää jännite yksilöllisestä kokemuksesta määrittävän sekä ulkoapäin määrittävän kansalaisuuden diskurssien välillä. Näistä

jälkimmäinen yhdistettiin useimmiten muodolliseen, yhteiskunnalliseen ja poliittiseen vaikuttamiseen ja ensimmäinen ennemminkin henkilökohtaiseen elämänlaadun parantamiseen.

Otteen 17 ensimmäinen puhuja alkaa rakentaa kansalaisuuden sisältäpäin määrittymisen diskurssia tekemällä eroa ihmisen itse kokeman aktiivisuuden sekä sen aktiivisuuden välille, johon projektissa keskitytään (rivit 1–3). Sama puhuja alkaa jo myös rakentaa yhtä aineistoni keskeisistä vastakkainasetteluista tämän oman kokemuksellisuuden ja ulkoapäin normittamisen välille aktiivisen kansalaisuuden määrittelyn tapana. Tulkitseen, että pronomivalinta *me* (rivit 1 ja 2) liittyy pyrkimykseen tuoda esiin näkemys projektissa valitsevasta epäsuotavasta tavasta etsiä määrätynlaista aktiivisuutta ilman avointa vastakkainasettelun luomista.

OTE 17

- 1 *N: aktiivisuuttakin on niin monenlaista et me ei etsitä määrätynlaista aktiivisuutta.*
2 *ihminenhän voi kokee olevansa hirveen aktiivinen mutta se että sillä tavalla kun me*
3 *käsitämme*
4 *M: xx*
5 *N: niin hän käy sit bingoa pelaamassa tai välillä tuolla kauppakeskuksissa ja hän kokee*
6 *olevansa aktiivinen*

Toisessa vuorossaan (rivit 5–6) N vielä esimerkin avulla painottaa kantaansa oman kokemuksen kautta määrittävästä aktiivisuudesta, painottaen keskeisenä kriteerinä ilmeisesti kokemuksiaan. Esimerkkien käyttö ja omiin kokemuksiin vetoaminen on usein tulkittu retoriseksi keinoksi tuoda omaa näkemystä esiin, ”myydä” sitä (Juhila 1993).

Keskustelu jatkuu tästä suoraan vastakkainasettelua kärjistävällä ja sitä pintaan tuovalla kommentilla, jossa puhuja (M) esittää *eli*-sanalla alkavan uudelleenmuotoilun (reformuloinnin) puheenjohtajan esittämästä yhteisöllisestä toimimisesta projektin tavoitteena (ote 18, rivit 6–9). Esimerkiksi sanavalinnat *tuottaa osallistujia* (rivi 6) ja *eikö se ole enää hyväksyttävää aktiivista kansalaisuutta* (rivit 7–8) luovat kuvaa aktiivisen kansalaisuuden käsitteestä jonain ylhäältäpäin ohjattuna ja ulkopäin määriteltynä. Tuottaminen voisi assosioitua esimerkiksi taloudelliseen diskurssiin, ja sananvalinta luo selkeästi kuvaa, jossa muutos ei ole lähtöisin ensisijaisesti ”tuotettavien” intresseistä, vaan kansalaiset saavat välineellisemmän roolin. Edelleen sananvalinta *eikö*

se ole enää hyväksyttävää konstruoi jonkun ulkopuolisen, jolla on valta normittaa kansalaisuutta.

OTE 18 (suoraa jatkoa otteelle 17)

- 1 *I1: niin mutt tässähan meillä tää aktiivisuus niinku tarkoittaa semmosta tietynlaista*
2 *yhteisöllistä aktiivisuutta, niin että on tietyssä yhteisössä*
3 *N: ulospäinsuunntaut..*
4 *I1:.. niin yhteisössä toimii ja vaikuttaa. että ei niinkään silleen että aktiivinen*
5 *kotonaan. tietenkin nekin voi liittyä toisiinsa mutta*
6 *M: eli onks nyt tämän projektin ideana se että pitäs kansalaisista tuottaa näitä tollasia*
7 *osallistujia kaikkiin näihin erilaisiin kerhoihin ja tapahtumiin että eikö se oo enää*
8 *hyväksyttävää aktiivista kansalaisuutta että on ihan omaan elämäänsä, on hyvässä*
9 *järjestyksessä ja tuntee että elämän laatu on aika mukava*
10 *N: ja viihtyy esimerkiksi kirjan kanssa*
11 *M: kirjottaa runoja pöytälaatikkoon ja tutkii*

Otteessa 18 rakennetaan näin vastakkainasettelua ulkoapäin normitetun kansalaisuuden ja osallistumisen sekä toisaalta omasta kokemuksesta määrittävän kansalaisuuden ja osallistumisen välille, joista jälkimmäinen voi ilmetä esimerkiksi hyvin henkilökohtaisella tasolla kulttuuriin osallistumalla (*kirjoittaa runoja pöytälaatikkoon ja tutkii*, rivi 11).

Arvottamista tässä luo esimerkiksi yleistysten käyttö ulkoapäin määrittävän aktiivisen kansalaisuuden diskurssista, kun *yhteisössä toimiminen ja vaikuttaminen* (kokouksen puheenjohtaja rivillä 4) pelkistetään *kaikiksi näiksi kerhoiksi ja tapahtumiksi* (rivi 7) luoden vähättelevää kuvaa niistä ja niiden merkityksestä. Päinvastaisesti oman kokemuksen merkitystä korostavasta diskurssista käytetään positiivisia adjektiiveja, kuten *hyvä* ja *mukava* (rivit 8–9), ja esitetään yksityiskohtaisia, konkreettisia esimerkkejä (rivit 10–11). Esimerkiksi Jokinen (1999) on nähnyt yksityiskohtien käytön retoriseksi keinoksi, jolla sanottavaa ja sen merkitystä pyritään puheessa tuomaan esiin.

Näin ulkoapäin määrittävä aktiivisen kansalaisuuden politiikka kuvataan tästä merkitysperspektiivistä kansalaisten elämän todellisesta laadusta ja järjestyksestä irrallisena. Rakennettaessa negatiivisesti väritynyttä kuvaa ulkoapäin normitetusta aktiivisesta kansalaisuudesta ja sitä koskevasta politiikasta samalla korostetaan oman

kokemuksen tärkeyttä aktiivisen kansalaisuuden määrittelyn perustana – ja sen tavoitteena nähdään henkilökohtainen tyytyväisyys omaan elämään ja sen järjestykseen.

Keskustelun jatkuessa (ote 19, rivit 1–5) kokousten puheenjohtajan vuoro vielä vahvistaa oletuksen tulkintarepertuaarista, josta käsin ulkoapäin määritellyt kriteerit aktiiviselle kansalaisuudelle näyttäytyvät normittamisena, ihmisten elämän ulkoapäin arvottamisena (rivi 5), hänen sanoutuessaan irti tämänkaltaisesta näkemyksestä. Juuri keskusteluun osanottajien itse puheessaan artikuloimat ristiriidat diskurssien välillä lisäävät diskurssien tulkinnan luotettavuutta. Ristiriidan esiintuomisesta ja sen käsittelyn hankaluudesta kertoo jo ensimmäisen vuoron monipolvinen alku (rivi 1).

OTE 19

- 1 *I1: niin niin niin no ei sanotaan että niinkun että no ehkä tän niinku käsitteen*
2 *kannalta mitä tämmösellä aktiivisella kansalaisella, aktiivinen ihminenhan voi olla*
3 *sitten mut ku aatellaan että kansalainen joka kuuluu johonkin yhteisöön, niin se on*
4 *nyt tässä niinku se meidän mielenkiinnon kohde ja se miksi niinku ei olee*
5 *yhteisöllisesti aktiivinen. ei suinkaan sitä että me nyt tässä arvo niinku pantais,*
6 *arvoasteikolle ihmisten elämää*
7 *N: ei ei*
8 *I1: siinä mielessä että jos on aktiivinen kotona ja viihtyy itekseen ja on elämäänsä*
9 *tyytyväinen*
10 *N: nii in*
11 *N: ja se että mitä harrastat, onko se harrastus sana parempi. se voi olla lastenhoitoo,*
12 *puutarhan hoitoo*
13 *I1: niin no se on yks osa ehkä tällaista aktiivista kansalaisuutta*
14 *N: niin*
15 *I1: mutta mitä mä nyt luin noita skotlannin papereita niin siinä siihen aktiiviseen*
16 *kansalaisuuteen liittyi myös tämä vaikuttamismahdollisuus yhteiskunnassa ja niinku*
semmonen mahdollisuus vaikuttaa niinku päätöksen tekoon jollain tavalla
N:...ylöspäin

Yrittäessään ratkoa ja ylittää tätä ristiriitaa puheenjohtaja erottaa toisistaan aktiivisen ihmisen ja yhteisöön kuuluvan kansalaisen (rivit 2 ja 3), joista jälkimmäisen tulisi olla VIA-projektin kohteena. Toisin sanoen aktiivisuus sinänsä ei tee aktiivista kansalaista, eikä toisaalta esimerkiksi yksin viihtyminen eikä se, minkä tulkitsin kulttuuriin osallistumiseksi, ole ”oikeanlaista” yhteisöllisyyttä. Aktiivinen kansalaisuus ei myöskään

ole tästä perspektiivistä yksilöön ja hänen henkilökohtaiseen kokemukseensa liittyvä seikka, mitä perspektiiviä rakennettiin edellisessä vuorossa (ote 18), vaan liittyy ennemminkin yksilön ja sen yhteisön välisiin suhteisiin, johon hän kuuluu.

Keskustelun jatkuessa kuitenkin myös rajanveto ja neuvottelu aktiivisen kansalaisuuden sisällöistä ja määrittelyoikeuksista jatkuvat. Rivillä 7 puheenjohtaja tarkentaa, että tyytyväisyys omaan elämään on sinänsä positiivinen asia mutta ei liitä sitä aktiiviseen kansalaisuuteen. Rivin 11 vuorossaan hän tuo ilmi, että ei pidä harrastamista ja arkipäivän osallistumista (rivit 9–10) merkittävinä tai olennaisina aktiivisen kansalaisuuden osina, mitä tuovat ilmi vähättelevät sanavalinnat *niin no* sekä *se on yks osa* sekä *ehkä*. Edelleen sanavalinta *tällaista* luo kuvaa aktiivisesta kansalaisuudesta jota kuulijat eivät ole täysin sisäistäneet, sanavalinnan mahdollisesti implisiittisesti tarkoittaessa *tällaista* jota papereissa tarkoitetaan. Tätä tulkintaa tukee se, että puhuja seuraavassa vuorossaan rivillä 13 tuo esiin asiantuntemustaan ja sitä kautta auktoriteettiaan.

Seuraava ote (ote 20) alkaa kahdella puheenvuorolla, avainaktiivin ja puheenjohtajan, joissa neuvotellaan siitä, mitä ulkoapäin tuleva aktiivisen kansalaisuuden määritelmä tarkoittaa, ja ennen kaikkea siitä, kenellä on oikeus tämä tulkita. Ensimmäinen puhuja esittää aktiivisen kansalaisuuden sisällöksi epämuodollisen osallistumisen ja kriteeriksi oman kokemuksen henkilökohtaisen elämän järjestyksestä (rivit 1–3). Samalla puhuja viittaa pronomiinilla *tässä* ulkopuoliseen, ”viralliseen”, määrittelyyn.

Seuraavassa vuorossa puheenjohtaja tuo esiin poliittisen ulottuvuuden tärkeyden *tämä politiikkahan on siinä varmaan jokaisella mukana* (rivit 5–6), jonka jälkeen ensimmäinen puhuja vetää kansalaisuuden jälleen lähemmäs yksilöä esittäessään kriteeriksi yksilön toimeentulon *itsensä* ja ympäristöjensä kanssa (rivit 8–13) vetoamalla uuteen ulkopuoliseen määrittelyyn (googleen). Olennaiseksi tässä nousee jälleen kysymys siitä, kenellä on oikeus valita määrittelyn lähteet ja auktoriteetit ja tulkita niitä.

Seuraava puheenjohtajan vuoro alkaa reformuloinnilla *tää pelkästään harrastamiseen rajaaminen*, mikä on jo voimakas kannanotto jota on hankala vastustaa. Ensinnäkin hän esittää että *ei voida* vaan *pitää* (rivi 15) laajentaa näkökulmaa harrastamisen ulkopuolelle. Lisäksi hän käyttää pronominia *me* (rivi 15) puhuen näin kaikkien kokoukseen osallistujien ”suulla”. Tämä ”muiden suulla puhuminen” onkin puheenjohtajan asemaan

(institutionaalisessa, muodollisessa) keskustelussa liittyvä oikeus. Tässä se on oikeus valita, mitä ulkopuolisia määritelmiä käytetään ja miten ne ymmärretään.

OTE 20

1 *M: täällähän sanotaan tässä tota tavoittena että yksilön more active role in issues that*
2 *affect his or her everyday life. tulkitsen tuon sillä tavalla että toimia sillä tavalla että*
3 *tuota heidän oman elämänsä jotenkin tulee paremmin järjestetyksi*
4 *I1: mut se tietenkin just se että ajatellaanko me se että onko se tällasta harrastamista*
5 *enemmän vai tällasta yhteiskunnallista aktiivisuutta joka nyt tämmönen poliittinen*
6 *näkäkanta on siinä varmaan jokaisella tai siis voi olla mukana. mutta*
7 *M: tässä tähän asiaan tähän muakin vaivas xxx tein tämän tämän googlen, tältä*
8 *googlelta kysyin, mä kysyin 3 hakusanalla: aktiivinen kansalaisuus, kansalaisen*
9 *aktiivisuus ja sitten puhdas aktiivisuus. ja nimenomaan tämä aktiivinen kansalaisuus*
10 *niin niin sai kolmisen sataa vastausta ja näistä jotenkin viehätyn siihen suorastaan*
11 *miten tamperelainen a.o. määritteli öö aktiivinen kansalaisuus eli se että hienosti*
12 *sanottuna tuota partion päämääränä aktiivinen kansalainen on ihminen joka tulee*
13 *toimeen itsensä, muiden ihmisten ja eri ympäristöjensä kanssa*
14 *I1: mmm mmm mm mitenäs tuota niin just tää pelkästään harrastamiseen*
15 *rajaaminen niin että me ei niinku voida sitä tehdä mmm vaan pitää niinkun ottaa myös*
16 *mukaan tämä tämmönen tietyllä tapaa kunnallinen ja kunnallinen päätöksenteko tai*
17 *päätöksenteko mutta kuitenkin niinku sen alueen kanssa ymmärtäminen ja että on*
18 *tietoo siitä, koska se niinku näissä, tää niinku lofe long learning on yks osa, näissä*
määritelmissä.

Aktiivisen kansalaisuuden politiikka ja aktiiviselle kansalaisuudelle ulkoapäin määritetyt kriteerit esitetään aineistossani kansalaisten todellisesta elämästä ja sen laadusta irrallisina, sen sijaan niissä korostetaan omaa kokemusta ihanteellisen kansalaisuuden määrittelyn kriteerinä ja aktiivisen kansalaisuuden tärkeimmäksi sisällöksi nostetaan tyytyväisyys omaan elämään. Tärkeäksi aineistoni sisällöksi näen myös neuvottelun siitä, kenellä on viimekädessä valta määritellä ihanteellinen kansalaisuus; nousevatko tavoiteltavan kansalaisuuden kriteerit henkilökohtaisesta tyytyväisyydestä omaan elämään ja sen järjestykseen vai tulisiko ihanteellisen aktiivisen kansalaisuuden sisältää esimerkiksi poliittista vaikuttamista ja nousta sitä koskevan politiikan määrittelyistä.

6.2 Sisältöpäin määrittyvää vai ulkoa normitettua aktiivista kansalaisuutta?

Edellä olen käsitellyt VIA-projektin kokouksissa näkyneitä vastakkainasetteluja ryhmitellen ne kolmeen kysymykseen liittyviksi. Esittelin nämä vastakkainasettelut tiivistetysti Taulukossa 1 (luku 6.1). Niiden perusteella hahmottuu mielestäni kaksi merkitysperspektiiviä eli diskurssia, laajempaa tapaa nähdä kansalaisuus. Tiivistin näiden vastakkainasettelujen sisällön kokemukselliseen ja muodolliseen diskurssiin. Karkeasti taulukon 1 vastakkainasettelujen vasemmanpuoleisten näkökulmien voisi nähdä muodostavan väljän mutta keskenään eheän merkitysperspektiivin, jossa keskeistä on kansalaisuuden kokemuksellisuuden korostuminen eli näkemys kansalaisuuden perustumisesta kunkin kansalaisen omaan kokemukseen elämän mielekkyydestä ja tyydyttävyydestä. Taulukon oikeanpuoleisten näkökulmien voisi nähdä muodostavan kokonaisuuden, jota luonnehtii muodollisen kansalaisuuden käsite. Tällöin kansalaisuuden sisältönä korostuu muodollinen vaikuttaminen ja osallistuminen parlamentaarisiin prosesseihin henkilökohtaisemman tai kansalaisyhteiskunnallisen osallistumisen sijaan. Tällöin kansalaisuudelle nähdään myös voitavan asettaa objektiivisempia kriteereitä, kun se ei ole riippuvaista jokaisen henkilökohtaisesta kokemuksesta.

Kokemuksellisen kansalaisuuden diskursseissa korostuu omaan elämään tyytyväisyyden näkeminen keskeiseksi aktiivisen kansalaisuuden päämääräksi. Myös vaikuttamisen tavoissa korostuu tällöin useimmiten omaan elämään vaikuttaminen, jolloin ympäristöön vaikuttaminen saa välineellisemmän roolin. Keskeistä tässä merkitysperspektiivissä on kunkin kansalaisen henkilökohtaisen kokemuksen ottaminen aktiivisen kansalaisuuden määrittelyn lähtökohdaksi ja kriteeriksi.

Tähän diskurssiin liittyen kokouksissa heräsi myös kriittisiä näkemyksiä varsinaista aktiivisen kansalaisuuden käsitettä ja sen tarpeellisuutta kohtaan, kun aktiivista vaikuttamista ei nähty itseisarvoisena ja elämänlaadulle aina välttämättömänä. Tämänkaltaisissa puheenvuoroissa myöskään muodollinen vaikuttaminen ei näyttäytynyt ikäihmisten elämään ja sen laadun parantamiseen ongelmattomasti liittyvänä. Näihin muodollista ja parlamentaarista osallistumista koskeviin merkitysperspektiiveihin ja niiden arvottumiseen palaan vielä tarkemmin.

Muodollisen kansalaisuuden diskurssi erottui kokemuksellisesta siinä, että kansalaisuudelle nähtiin olevan tiettyjä kansalaisesta riippumattomia kriteereitä. Useimmiten tällaisiksi nähtiin osallistuminen ja ennen kaikkea vaikuttaminen yhteisöön, johon kuuluu. Osallistuminen on kenties yksi laajin mahdollinen kansalaisuuden määrittely, joka kansalaisuutta koskevassa akateemisessa keskustelussakin korostuu. Usein näin laajaan määrittelyyn liittyy ajatus kansalaisuuden monimuotoisuudesta ja subjektiivisuudesta. Kuitenkin VIA-projektin suunnittelukokouksissa jo ensimmäisestä kokouksesta lähtien käytiin säännöllisesti neuvottelua siitä, onko edes näin väljä määritelmä kansalaisuudesta tarpeen ja voisiko myös yksinolo olla aktiivista kansalaisuutta.

Se, millä tasolla diskursseja erotetaan, on aina tutkijan tulkinnasta sekä tutkimuksen laadusta riippuvaista. Diskursseja voi erottaa hyvin mikrotasolla, jolloin aineistossa ilmenevät erot tulevat tarkkaan kuvatuiksi, tai aineiston voi tiivistää muutamaankin yleiseen diskurssiin (Suoninen 1992). Diskurssien erot ovat siis aina tulkinnallisia, ja yleistä on, että aineistosta konstruoitujen diskurssien sisään jää myös ristiriitaisuuksia. Tämä ei ole sinänsä luotettavuutta heikentävää, sillä voidaan ajatella, että diskursseja käyttävät henkilöt aineistoa tuottaessaan harvoin itsekään tulkitsevat niitä ristiriidattomasti. Itse katsoin, että niin aineistoni, tutkimuskysymykseni kuin kansalaisuuteen liittyvän teoriataustanikin kannalta tekemäni jako kokemuksellisen ja muodollisen kansalaisuuden välillä nostaa esiin keskeisiä kysymyksiä. Erot yhteisön ja yksilön etujen suhteen hahmottamisessa, vaikuttamisen ”tasossa” henkilökohtaisen elämän ja yhteisöllisempien rakenteiden välillä, sekä ennen kaikkea siinä, kenellä on valta määrittellä tavoiteltavan kansalaisuuden luonne, herättivät kokouksissa runsaasti keskustelua, neuvotteluja sekä tunteita. Tämä jako on kuitenkin hyvin yleistävä ja jättää sisäänsä merkittäviä vaihteluita.

Kokemuksellista ja muodollista kansalaisuuden diskurssia olisi voinut edelleen eritellä muun muassa nostamalla kansalaisuuden ilmenemisen tasoa ja lokusta hienopiirteisemmin esiin. Tällöin näiden tarkempien diskurssien rajausperiaatteeksi olisi voinut ottaa sen, nähdäänkö kansalaisuuden ilmenevän yksinolona, yhteisöllisenä osallistumisena kansalaisyhteiskunnan tai valtion tasolla vai kenties yhteisöllisenä vaikuttamisena kansalaisyhteiskunnan tai valtion parlamentaarisen systeemin kautta. (kts. kuva 5.) Katsoin kuitenkin, että tämä jako auttaa hahmottamaan aineistoni keskeiseksi näkemiäni ilmiöitä.

Kuva 5. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssien ulottuvuuksia

kokemuksellisen kansalaisuuden ulottuvuuksia				
muodollisen kansalaisuuden ulottuvuuksia				
←		→		
kansalaisuus yksinolona	kansalaisuus kansalais-yhteiskunnallisena epämuodollisena yhteisöön osallistumisena	kansalaisuus valtion tasolla osallistumisena	kansalaisuus kansalais-yhteiskunnallisena epämuodollisena vaikuttamisena	kansalaisuus valtion tasolla parlamentaarises sa systeemissä vaikuttamisena

Olen tiivistänyt kokemuksellisen ja muodollisen diskurssin erot taulukkoon 4. Luvussa 5.1 käsittelemistäni vastakkainasetteluista viimeiseksi käsittelemäni kysymys siitä, kuka lopulta määrittelee aktiivisen kansalaisuuden kriteerit, tulee näissä luomissani laajoissa diskursseissa voimakkaimmin esille.

Taulukko 4. Aktiivisen kansalaisuuden diskurssit

<p>Kokemuksellinen kansalaisuus</p> <ul style="list-style-type: none"> - kriteerinä oma kokemus - omaan elämään tyytyväisyys ja siihen vaikuttaminen (voi sisältää myös ympäristöön vaikuttamista, mutta sillä on välineellinen luonne) - sisältönä osallistuminen henkilökohtaisella, arkipäiväisellä tai kansalaisyhteiskunnallisella tasolla 	<p>Muodollinen kansalaisuus</p> <ul style="list-style-type: none"> - kriteerinä suhteet yhteisönsä: ulkomaailmaan liittymisen tapa ja laatu - ympäristöön vaikuttaminen - sisältönä muodollinen vaikuttaminen, parlamentaariseen systeemiin osallistuminen
---	--

6.2.1 Kokemuksellinen diskurssi

Keskeisiä aineistossani ilmeneviä eroja kansalaisuuden sisällön painotuksen suhteen olivat vastakkainasettelut omaa hyvinvointia tukevan osallistumisen ja poliittisen osallistumisen välillä. Muodollisen osallistumisen vastakohtana konkreettiselle osallistumiselle ja sen tärkeyden perustelulle annettiin kokouksissa hyvin paljon tilaa. Nimenomaan tämä konkreettinen, arkipäivän osallistuminen nähtiin henkilökohtaiselle hyvinvoinnille keskeisenä, ja henkilökohtainen hyvinvointi ja sen edistäminen nähtiin puolestaan tärkeänä niin henkilökohtaisesti kuin projektin ja aktiivisen kansalaisuuden

tukemisen kannalta. Vaikka konkreettisesti osallistumisessa korostettiin henkilökohtaista hyvinvointia, nähtiin se tärkeänä myös nimenomaan sen yhteiskunnallisen merkityksen vuoksi, koko vanhusväestön hyvinvoinnille olennaisena. Tässä kokemukselliseksi nimeämässäni diskurssissa yksilön ja yhteisön edut nähtiin näin yhteneväisiksi ja oman hyvinvoinnin tukeminen (paikoin/jopa) velvollisuudeksi.

Aktiiviselle kansalaisuudelle ja sen politiikalle esitettiin kokemuksellisessa diskurssissa olennaisena nimenomaan sen sisältäpäin määrittäminen, joka edellyttää yksilön henkilökohtaista valtaa määrittellä kansalaisuutensa sekä sen ihanteet. Tämänkaltainen subjektiivinen määrittelyvalta nostettiin myös aktiivista kansalaisuutta tukevan koulutuksen kannalta keskeiseksi.

Seuraavassa sitaatissa (ote 21) subjektiksi tulo esitetään kansalaisuuden ja siihen kasvattamisen kontekstissa keskeiseksi. Puhuja viittaa ikäihmisten yliopiston joitakin vuosia sitten järjestämään tutkimusseminaariin ja esittää tässä kasvatustoiminnaksi omaa kokemusta esimerkkinä käyttäen juuri objektista subjektiksi tulon. Subjektius on myös teoreettisessa keskustelussa nostettu kansalaisuuteen kasvattamisen keskeiseksi keinoksi ja päämääräksi. Toisin sanoen se, että määrittelyvalta tavoiteltavasta kansalaisuudesta on kullakin kansalaisella itsellään, nähtiin kokousten keskusteluissa sen edellytykseksi, että myös vaikutusvalta omaan elämään on kansalaisella itsellään mahdollisimman täysipainoisesti. Juuri tämä nähtiin kokemukselliseksi kansalaisuudeksi nimeämässäni diskurssissa kansalaisuuden ytimeksi. Keskeistä ei ole aktiivinen kansalaisuus sinänsä vaan se, että kansalainen on kaikin puolin tyytyväinen elämäänsä ja kansalaisuuteensa ja tekee siitä ”itselleen sopivaa”.

OTE 21

- 1 *"ajatus siitä, että ikäihmiset itse hallinnoisivat tutkimustyötä, on minulle ollut aivan*
- 2 *ydinkysymys, että se mitä me tehtiin siellä niin on minulle ollut aivan valtavan hieno*
- 3 *kokemus ja elämys (...) keskeistä nimenomaan että objektista subjektiksi"*

Tämä omasta kokemuksesta määrittäminen yhdistyi usein hyvin konkreettisten asioiden nostoon kansalaisuudelle olennaisiksi sekä kansalaisuuden sisältämän osallistumisen määrittämiseen juuri arkipäivän osallistumiseksi. Kansalaisyhteiskunnallisen osallistumisen ja muodollisen vaikuttamisen välinen ero olikin yksi konstruoimieni

kokemuksellisen ja muodollisen diskurssin keskeisistä eroista. Konkreettista arkipäivän osallistumista korostavassa kokemuksellisessa diskurssissa artikuloitiin myös vastuun kantamista. Vaikka tässä omista kokemuksista määrittäneessä kansalaisuudessa yksilön etu ja tyytyväisyys kansalaisuuteensa nostettiin etusijalle, tavoitteeksi nähtiin myös laajempi yhteisön etu. Oman edun ajaminen, ja useissa sitaateissa esimerkiksi juuri omasta kunnosta huolehtiminen, nähtiin välineenä laajemman edun tavoitteluun ja rakenteellisiin tekijöihin sitä kautta vaikuttamiseen.

Vastuu tuli ilmi myös muussa muodossa kuin vastuuna itsestä. Kokouksissa puhuttiin muun muassa hoivavelvollisuudesta muita, lähinnä omia lapsia ja lapsenlapsia kohtaan, mikä myös kirjallisuudessa liitetään usein kolmatta ikää osaltaan määrittäväksi piirteeksi. Tämä tuli lähinnä esiin muiden maiden tilanteesta puhuttaessa, kun muiden maiden ryhmissä omaa aktiivisuutta rajoittava huolehtimisvastuu oli nostettu keskeisenä negatiivisena elämää rajoittavana seikkana esiin. Tutkimissani kokouksissa hoivavastuun leimaaminen negatiiviseksi herätti kuitenkin vastustusta, ja tämän velvollisuuden positiivisia puolia korostettiin.

6.2.2 Muodollinen diskurssi

Muodollisella yhteiskunnallisella osallistumisella ja vaikuttamisella tarkoitettiin aineistossani lähinnä valtion parlamentaarisiin prosesseihin ja esimerkiksi kunnallispolitiikkaan osallistumista. Tämä muodollinen diskurssi arvottui tutkimieni kokousten keskusteluissa pitkälti negatiivisesti. Missään kohtaa aineistoani siitä ei puhuttu täysin ongelmattomasti positiiviseen sävyyn. Se ikään kuin konstruointiin VIA-ohjelman ylemmästä hallinnosta ja koko EU-politiikasta ja erityisesti aktiivisen kansalaisuuden politiikasta nousevaksi vaateeksi, joka aiheutti kokouksissa ilmennyttä tarvetta perustella kokemuksellisen diskurssin rakentamaa kansalaisuutta. Myös aktiivisen kansalaisuuden politiikka sai paikoin osakseen epäileviä puheenvuoroja ja negatiivista arvotusta, vaikka kaiken kaikkiaan koin, että projektissa vapaaehtoisesti ja omalla ajallaan mukana olevat avainaktiivit pitivät tätä toimintaa ja ennen kaikkea ikääntyneen väestön osan tukemista erittäin keskeisenä asiana. Tämäkin liittyi yleiseen poliittisen vaikuttamisen ongelmallisuuteen aineistoni kokouksissa rakentuvissa diskursseissa, mikä tulee esiin seuraavasta otteesta (ote 22).

OTE 22

- 1 *N: (yhteisökansalaisuuden käsite) (...) olisi poliittisesti neutraalisempi*
2 *N: sanotaanko näin että poliittisesti vähemmän väritynyt*
3 *N: ei se, politiikkakaan, niin paha ole (...) kaikessa meidän toiminnassamme on*
4 *politiikka mukana*
5 *M: niin, se on vaikka tuossa liikunnassakin(...)*

Kokouksissa esitettiin tähän liittyen muun muassa, että aktiivisen kansalaisuuden tilalle voitaisiin ottaa niin sanottu yhteisökansalaisuuden käsite. Tätä perusteltiin ensinnäkin sillä, että tällaisen käsitteen nähtiin tuovan paremmin esille sitä, että kansalaisuuden tulisi olla elämänkaaren mittaista. Eläkeläisten kansalaisuudessa ja aktiivisessa osallistumisessa nostettiin tässä yhteydessä, samoin kuin muissakin kokouksissa, se, että eläkkeelle siirtyessä yksilön on etsittävä itselleen uudet yhteisöt, siinä missä aikaisemmin työ ja esimerkiksi lapsiperhe-elämä ovat niitä tarjonneet. Tähän nähtiin menevän aikaa useamman vuoden, ja läpi keskustelujen juuri tätä ehdotettiin koulutusohjelman kohteeksi.

Toiseksi tässä keskustelussa tuotiin esille aktiivisen kansalaisuuden poliittisuus ongelmallisena perusteltaessa toisenlaisen käsitteen käyttöä (ote 22, r. 1–2). Seuraavan otteen keskustelussa tulee myös esille politiikka ja poliittisen ongelmallisuus tutkimissani keskusteluissa. Kahdessa jälkimmäisessä vuorossa (r. 3–5) siinä tuodaan esille positiivisempaa kuvaa politiikassa, mikä liitetään politiikan ymmärtämiseen laajasti, myös arkipäivän tasolla vaikuttavaksi. Kysymys siitä, kuinka politiikka ymmärretään, nousikin aineistossani keskustelevalle ikäihmiselle samoin kuin analyysilleni keskeiseksi. Useimmiten politiikka kuitenkin koettiin kokouksissa muodolliseksi vaikuttamiseksi, mikä liittyi siihen suhtautumisen ongelmallisuuteen keskusteluissa.

6.2.3 Poliittisen vaikuttamisen ongelmallisuus

Negatiivinen suhtautuminen muodolliseen vaikuttamiseen herätti alusta alkaen mielenkiintoani kokouksissa ja halusin nostaa sen myös tuloksissani keskeisesti esiin. Niinpä erittelin kokouksissa esiintyneitä poliittista vaikuttamista koskeneita näkemyksiä alla olevaan taulukkoon (taulukko 6). Nämä ovat muodollista vaikuttamista koskevia arvotuksia kuvaavia diskursseja. Osassa diskurssianalyttistä tutkimusta arvotukset

nähdään ennemminkin diskurssien käyttöön liittyväksi ja osassa puolestaan ne katsotaan itse diskurssihin kuuluvaksi. Nämä taulukossa 6 kuvaamani muodollista vaikuttamista koskevat diskurssit voisi väljästi nähdä kokemukselliseen ja muodolliseen kansalaisuuden diskurssiin liittyviksi, niitä tarkentaviksi aladiskursseiksi. Vaikka taulukossa esittämissäni aladiskursseissa on kyse muodollisen vaikuttamisen hahmottamisesta, niitä käytettiin keskusteluissa tukemaan myös epämuodollisen vaikuttamisen tärkeyttä.

Pidin alun alkaen hyvin yllättävänä sitä, että muodollinen vaikuttaminen näyttäytyi ryhmämme iäkkäille ihmisille niin kaukaisena ja ongelmallisena. Osin saattoi olla kyse omista ennakkoluuloistani tai siitä, että julkisessa keskustelussa edustuksellisen demokratian kriisistä puhuttaessa esiin nostetaan yleisimmin nuorten haluttomuus äänestää ja sitoutua yhteisiin arvoihin. Niinpä olin asiaa tietoisemmin pohtimatta kuvitellut, että vanhemmille ihmisille, joiden elinaikana suomalainen valtio on kehittynyt huomattavasti, sitoutuminen siihen ja sen vaikutuskanaviin olisi jotenkin ”luonnollista”. Tämän taustojen pohtiminen ja etsiminen niin demokratiaa ja kansalaisuutta koskevista keskusteluista kuin esimerkiksi ikäkausien kehitystä koskevista teorioista oli mielenkiintoista.

Taulukko 6. Poliittista vaikuttamista koskevia näkemyksiä

Muodollinen vaikuttaminen ulkoapäin normittavaa	Muodollinen vaikuttaminen kaukaista	Muodollinen vaikuttaminen ideaalista (mutta ei toimi)	Virallinen diskurssi
<ul style="list-style-type: none"> - muodollinen osallistuminen turhaa ja ulkoapäin normitettua - ulkopuolisen normittajan motiivit eivät välttämättä kohtaa yksilöiden etuja 	<ul style="list-style-type: none"> - poliittinen osallistuminen itsekästä vallankäyttöä, kaukana tavallisen eläkeläisen arjesta tai omaan elämään vaikuttamisesta ➤ politiikka ei omaan elämään vaikuttamisen väline - poliittinen osallistuminen nykyistä systeemiä ylläpitävää (nyk. systeemin muuttamista pidetään kyllä tärkeänä mutta ei näillä keinoin mahdollisena) 	<ul style="list-style-type: none"> - muodollinen vaikuttaminen olisi tärkeätä, jos toimisi – negaatioiden kautta lähestyminen - tuodaan esille konkreettisten asioiden ja oman kokemuksen kautta, esim. viittaamalla tiettyjen kuntien poliittiseen ilmapiiriin, ”tuttuina” esitettyjen vanhusten asenteisiin jne. - tavoitteena kollektiiviset edut 	<ul style="list-style-type: none"> - poliittinen vaikuttaminen joko kunnan tai valtion tasolla keskeistä aktiivisessa kansalaisuudessa

Niitä näkemyksiä, joissa muodollinen vaikuttaminen nähtiin ulkoapäin normittavaksi tai kaukaiseksi, käytettiin keskusteluissa tuomaan esiin kokemuksellisen kansalaisuuden diskurssia. Tähän tarkoitukseen käytettiin paikoin myös muodollisen vaikuttamisen esittämistä ideaaliseksi, vaikkakin tällöin epäsuoremmin. Silloin kun muodollinen vaikuttaminen ulkoapäin normittavana, se nähtiin yleensä yksilöiden kannalta turhana. Tällöin nähtiin, että muodollinen vaikuttaminen eli osallistuminen erilaisiin valtion parlamentaarisiin prosesseihin ideaalin kansalaisuuden sisältönä ja kansalaisuuskasvatuksen päämääränä palvelee ennemminkin jonkun ulkopuolisen normittajan etuja kuin yksittäisen kolmannen iän kansalaisen henkilökohtaista etua. Tähän ulkopuoliseen normitukseen viitattiin muun muassa talouden kielen termejä käyttäen, nähtäessä esimerkiksi, että politiikalla pyritään *tuottamaan* tietynlaisia kansalaisia (ote 18, ks. myös esim. ote 7).

Kun muodollinen vaikuttaminen nähtiin kaukaiseksi, sitä ei myöskään nähty omaan elämään vaikuttamisen välineeksi. Ennemmin nähtiin, että *kyllä se panee suomalaiset vanhat ihmiset takajaloilleen* (ote 6). Tällöin muodollinen vaikuttaminen näyttäytyi kaukana tavallisen eläkeläisen elämästä ja arjesta olevana. Poliittikkaan osallistuminen nähtiin tällöin nykyistä poliittista systeemiä ylläpitävänä toimintana. Muodollisen vaikuttamisen kaukaisena esittävä näkemys liittyi näin politiikan määrittelyyn ja ymmärtämiseen (esim. ote 6).

Muodollisen vaikuttamisen esittäminen ideaaliseksi oli ainoa merkitysperspektiivi, jossa muodollista vaikuttamista tuotiin esille konkreettisten asioiden kautta. Näin muodollinen vaikuttaminen liittyi puheessa ikäihmisten omaan arkielämään ja näyttäytyi positiivisena. Tämän merkitysperspektiivin kautta kokouksiin osallistuneet ikäihmiset tukivat muodollisen kansalaisuuden diskurssia. Arvotessaan positiiviseksi muodollinen poliittinen vaikuttaminen määrittyi suomalaiseksi vanhuspolitiikaksi, lähinnä kunnalliseksi. Mielenkiintoista oli, että sitä lähestyttiin kaikissa tapauksissa negatioiden kautta. Esiin tuotiin nykyisen poliittisen systeemin epäkohtia ja toimimattomuutta ja annettiin samalla epäsuorasti ymmärtää, että tehokkaampi vanhuspoliittinen toimiminen olisi keskustelijoiden mielestä positiivista ja tärkeää.

Edelleen poliittisen vaikuttamisen positiivisuutta tuotiin negatioiden kautta esiin muun muassa toteamalla negatiivisesti arvottaen puoluepolitiikan työntävän eläkeläiset syrjään varsinaisesta toiminnasta omiin eläkeläisjärjestöihin, joilla usein on enää vähän tekemistä

aktiivisen poliittisen vaikuttamisen tai edes poliittisen sitoutumisen kanssa. Samoin vanhuspolitiikasta kritisoitiin yleisiä negatiivisia asenteita vanhusten asioiden merkittävyyttä kohtaan ja esimerkkinä keskusteltiin pitkästi vanhusten kuntoutuksesta, jota ei julkisista varoista enää tueta, vaikka keskustelussa sen keskeisyys pitkän ja aktiivisen kolmannen iän kannalta näyttäytyi keskeisenä. Tämän suoremmin ei siis aktiivien omassa puheessa esiintynyt poliittisen toiminnan ja osallistumisen positiiviseksi arvottamista.

Kokouksissa rakennetussa ”virallisessa diskurssissa” muodollinen osallistuminen ja vaikuttaminen korostuu ja määrittyy aktiivisen kansalaisuuden ytimeksi. Tätä diskurssia rakennettaessa vedotaan paljon projektin yleisiin tavoitteisiin. Nämä tavoitteet välittyvät kokouksiin ja muuhunkin projektiin kuitenkin vain eri henkilöiden subjektiivisten tulkintojen kautta, ja tutkimissani kokouksissa juuri puheenjohtaja toi niitä esiin eniten. Hänen tulkintansa eivät sinänsä olleet tutkimuksellisen mielenkiintoni kohteena, sillä oli kiinnostunut nimenomaan kolmannen iän kansalaisten käsityksistä. Ikäihmisten käsitykset kuitenkin rakentuivat nimenomaan suhteessa viralliseen diskurssiin, joka myös rajasi sitä, miten ne tulivat esille. Eli tässä virallisessa diskurssissa tutkimukselleni mielenkiintoista on lähinnä se, miten avainaktiivit sen näkivät ja siihen reagoivat ja miten se vaikutti kansalaisuuden rakentumiseen kokouksissa.

Joissain kohdissa aktiivit avoimesti vastustivat institutionaalista diskurssia ja esittivät sille toisenlaisia vaihtoehtoja. Joissain kohdissa he myös myötäilivät, tosin eivät varsinaisesti tuoden esiin sitä tukevia omia näkökohtia tai kokemuksia vaan lähinnä pienin, keskustelun etenemistä rakentavin ja edellisten vuorojen hyväksymistä osoittavin vuoroin. Ainoan poikkeuksen tähän tekee eräs miesosallistuja, joka tuo kahdessa kokouksessa lyhyesti esiin muodollisen osallistumisen yhtenä projektissa kehiteltävän opinto-ohjelman sisältönä. Näissä vuoroissa hän viittaa ulkopuoliseen, institutionaaliseen auktoriteettiin ja VIAN ”virallisiin” tavoitteisiin, mutta tuo asian silti oma aloitteisesti ja ”omalla äänellään” esiin.

Keskeinen kysymys on, miten osallistujat ymmärtävät politiikan ja poliittisen. Sille ei ole olemassa mitään yksiselitteistä määrittelyä, vaan eri aikoina ja eri konteksteissa politiikka on voitu ymmärtää hyvin eri tavoin. Huomiotani aktiivien politiikkakäsityksissä herätti ensinnäkin se, että politiikka yleisesti ottaen esiintyi keskusteluissa negatiivisesti arvottuneena. Se ei missään kohtaa esiintynyt

ongelmattomasti ikäihmisten asioiden ja oman edun ajamisen välineenä. Toiseksi siihen osallistuminen näyttäytyi useissa kohdissa nykyistä systeemiä staattisesti ylläpitävänä. Sen muuttamiseen viitattiin vain hyvin epäsuoraan, vaikkakin yksittäisten konkreettisten ikäihmisten asioiden muuttamiseen muodollisen vaikuttamisen keinoin viitattiinkin muutamassa vuorossa hyvin optimistisesti.

7 Luotettavuustarkastelu

Metodina diskurssianalyysi perustuu tulkintaan, mikä on oleellinen seikka tutkimuksen luotettavuutta pohdittaessa. Tulosten tulkinnallisuus otetaan analyysissä annettuna, ja sen lisäksi, että tulokset perustuvat tutkijan omaan tulkintaan aineistosta, myös aineisto ja analyysin kohde on tutkittavan tekstin tuottajien tulkintaa, tulkinnasta syntynyttä. Päämääränä on, että tutkijan tulkinnat olisivat kuitenkin mahdollisimman yhteneväisiä tutkittavien omien tulkintojen kanssa.

Omassa työssäni tähän tulkinnallisuuteen liittyi myös tutkimukseni kohteen eli kansalaisuuden käsitteen monitulkintainen ja usein kiistanalainenkin luonne. Katsoin diskurssianalyysin juuri siksi sopivan tähän tutkimukseen erityisen hyvin. Toisaalta tämä tulkinnallisuus nähdäkseni kasvatti riskiä ohjalla analyysini tuloksia voimakkaammin omista tulkinnoistani käsin. Se on yksi syy, miksi katsoin luonnollisen aineiston olevan luotettavuuden kannalta tässä perusteltu ratkaisu. Nyt aineistossani mahdollisesti tulivat paremmin esille ikääntyneiden aidosti itse käyttämät kansalaisuuden diskurssit ja ne seikat, joita he pitävät ikäihmisten elämän kannalta ylipäättään keskeisinä. Katsoin, että tulkintani eivät nyt vaikuttaneet aineistooni, vaikkakin olin kyllä tasaveroinen työryhmän jäsen kokouksissa ja niiden keskusteluissa. Olin kuitenkin vain yksi kymmenestä keskustelijasta enkä ottanut kovin aktiivisesti osaa keskusteluihin, koska tulin projektiin kesken sen kulun ja tutkimuksellinen mielenkiintonikin ohjasi minua ennemmin kuuntelemaan ja havainnoimaan keskusteluja.

Analyysiin omat tulkintani kansalaisuudesta sekä siitä, mikä siinä on keskeistä, kuitenkin vaikuttavat, mikä onkin elimellistä diskurssianalyysille. Myös se, että olin itse osa projektia, saattoi vaikuttaa tulkintoihini. Toisaalta olin jo ”sisällä” projektissa ja sen tavoitteissa, toisaalta taas en välttämättä ollut yhtä objektiivinen kuin ulkopuolinen

tarkkailija olisi ollut. Kuitenkin laadullisessa tutkimuksessa objektiivisuus ei ole samassa mielessä keskeistä kuin määrällisessä tutkimuksessa. Näenkin, että esimerkiksi tässä tutkimuksessa keskeistä on saavuttaa ensinnäkin ymmärrystä siitä, mikä on ikääntyville ihmisille tärkeää heidän elämänlaatunsa ja kansalaisuutensa kannalta, ja minkälaisia mahdollisuuksia ja tarpeita he näkevät aktiiviselle kansalaisuudelle ja sen tukemiselle. Toiseksi näkisin tutkimukselleni keskeiseksi tuoda tätä näkemystä kuuluviin. Jo aineistossanikin todettiin, että yksi keskeinen tekijä ikääntyvien elämänlaadulle ja kansalaisuudelle on heidän asioidensa näkyvyys yhteiskunnassa.

Pyrin silti tekemään analyysia varsinkin sen alkuvaiheessa mahdollisimman aineistolähtöisesti ja vasta analyysin jo edettyä pidemmälle ryhdyin refleктоimaan sitä laajemmin suhteessa teoriaan ja esimerkiksi VIA-projektiin. Aineistolähtöisyys onkin nähty diskurssianalyysille luonteenomaiseksi tavaksi edetä (Jokinen ym. 1993). Pidin myös teoriaan perehtymisen ja analyysin aloittamisen välissä lähemmäs kahden kuukauden tauon, mikä osaltaan tuki tätä aineistolähtöisyyttä. Loppua kohden teoriaan peilaus kuitenkin kasvoi. Juhilan (1999) näkemys kulttuurin jatkuvasti rakentuvista kehistä puheentutkimuksen metodina puhuu tällaisesta liikkumisesta aineistosta kohti laajempia kulttuurisia kehiä. Näin yksittäisten aineistojen rajat pyritään ylittämään, jotta voitaisiin sanoa jotain laajemmista yhteiskunnassamme vaikuttavista diskursseista. Metodina kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kehät tarkoittaa sitä, että aineistosta ensin etsitään vähitellen kumuloituvia vihjeitä tietyistä tulkintaresurssista ja diskursseista. Vähitellen kuitenkin myös muualta kuin aineistosta saatavien vihjeiden apu näiden diskurssien eli kulttuuristen tulkintaresurssien paikantamiseen on välttämätöntä. Sitä voi saada niin tutkijan omista kokemuksista kulttuurimme jäsenenä kuin aikaisemmasta tutkimuksestakin. (Mt. 182–186.)

Itse näen, että vaikka kokouksissa rakentuvat diskurssit olivatkin toistuvia ja kaikissa kokouksissa esiintyviä, myös oma jäsenyyteni projektissa ja perehtyneisyyteni aktiivisen kansalaisuuden laajempaan politiikkaan ja teoreettiseen keskusteluun ohjasivat analyysin kulkua ja näiden diskurssien eli ”kulttuurin kehien” paikantamista kokouksista.

Juhila esittää, että kulttuuristen kehien paikantaminen aineistosta voi olla keskeinen tutkimuskysymys, kun halutaan selvittää, mitä kulttuurisia kehiä eli diskursseja tiettyyn puhetilanteeseen liittyy ja siinä rakennetaan (mt. 185, 195). Itse olin kiinnostunut

suomalaisten ikääntyvien ihmisten elämässä vaikuttavien tulkintaresurssien ja aktiivisen kansalaisuuden politiikan vuorovaikutuksesta, siitä, miten nämä kohtaavat politiikan ruohonjuuritasolla. Kuitenkin voisi ehkä sanoa, että koska aineistoni oli suhteellisen suppea, löytämäni kansalaisuusdiskurssit eivät ole välttämättä yleistettävissä koskemaan kaikkia suomalaisia tai edes pääkaupunkiseudulla asuvia vanhuksia. Juhila (mt. 195) näkee yleistysten teon edellytykseksi kumuloitumisen todentamisen eri keskusteluja vertaamalla. Omassa aineistossani samat diskurssit, jotka juuri tämän suppeuden tähden jätin melko väljiksi, esiintyivät kyllä kaikissa keskusteluissa. Sen sijaan keskusteluja ylipäättään oli aineistossani niin vähän, viisi, että en ole varma kumuloitumisen todentamisen luotettavuudesta. Sen sijaan keskeisimmäksi tulokseksi ehkä jää sen korostaminen, kuinka keskeistä kansalaisuudelle ja kansalaisuuskasvatukselle on osallistujien oman subjektiivisen määrittelyvallan tukeminen.

Diskurssianalyysissa ollaankin kiinnostuneista nimenomaan teksteistä ja niissä rakentuvista merkityksistä eikä tekstin tuottaneista yksilöistä sinänsä (Suoninen 1993, 60). Diskurssianalyysissä ei ole mahdollista erottaa puhujia (ja puhuttua) ympäristöstään, laajemmasta sosiaalisesta ja kulttuurisesta todellisuudesta, jossa he elävät, vaan tutkimuksen kohteena on pakostikin tutkittavien kantama laajempi sosiaalinen todellisuus (Suoninen 1999, 29) Diskurssianalyysin toimivuuden ja luotettavuuden kannalta on nähty keskeiseksi huomioida tekstin kaikki kolme tasoa: teksti, siinä rakentuvat diskurssit sekä sen konteksti (Phillips ja Hardy 2002, 86).

Diskurssit sisältävät myös itsessään ristiriitaisuuksia, ja diskurssien erottaminen toisistaan on siis hyvin harkinnanvaraista. Diskurssit voivat myös kommentoida tai lainata toisiaan. Niiden välisten jännitteiden tarkastelua voi nimetä intertekstuaalisuudeksi. (Suoninen 1993, 62.) Diskurssien etsimisessä sitä, että puhujat itse tuovat esiin näitä ristiriitaisuuksia diskurssien välillä ja sisällä, onkin pidetty luotettavuutta parantavana seikkana (vrt. mm. Juhila 185). Omassa analyysissäni otinkin keskeiseksi lähtökohdaksi nimenomaan keskustelijoiden itsensä tuottamat neuvottelut ja ristiriitaisuudet. Painottamalla keskustelunanalyyttistä otetta pyrin pääsemään käsiksi juuri tähän intertekstuaalisuuteen eli siihen miten keskustelijat arvottavat ja kommentoivat erilaisia yhteiskunnassamme ja kokouksissa esiintyviä kansalaisuuskäsityksiä ja -ideaaleja.

Koska ei ole olemassa yhtä tapaa tehdä diskurssianalyysiä ja koska se on luonteeltaan hyvin tulkinnallista, ei ole myöskään mitään valmista tapaa, jolla sen luotettavuutta voisi tarkastella. Phillips ja Hardy (2002) ovat kuitenkin esittäneet kysymyksiä luotettavuustarkastelun avuksi. Harkitsemalla tutkimuskohtaisesti, miksi on valittu juuri tämä aineisto ja nämä tutkimuskysymykset, miksi analyysin kuluessa on tehty juuri nämä valinnat ja mitä merkitystä tutkimusten tuloksilla lopulta on, päästään luotettavuuden tarkastelussa jo pitkälle (mt.). Laadullisessa tutkimuksessa tutkimuksen läpinäkyvyys eli tutkimuksen kuluessa tehtyjen valintojen auki kirjoittaminen on nähty keskeiseksi osaksi luotettavuutta. Samoin tulosten käyttökelpoisuus eli se, kuinka hyvin ja uskottavasti ne lisäävät ymmärrystämme tai esimerkiksi tuovat uutta näkökulmaa keskusteluun, näyttelee keskeistä roolia luotettavuuden kannalta. Seuraavaksi käyn läpi luotettavuutta aineistoni, esimerkiksi sen koon, edustavuuden ja sisällöllisen luonteen kannalta sekä pohdin tutkimuskysymysteni valintaa ja analyysin kulkua luotettavuuden kannalta.

Diskurssianalyysin aineistoina ovat luonnolliset aineistot nousseet viime aikoina pinnalle, ja niitä on pidetty ongelmattomina erityisesti silloin, kun niitä tarkastellaan osana niitä sosiaalisia käytäntöjä, joissa ne on alun perin tuotettu. Niiden suosimisen takana on se sävykyys ja monimuotoisuus, jolla merkitykset tai vuorovaikutuksen säännönmukaisuudet ovat läsnä näissä aineistoissa (Juhila & Jokinen 1999, 236–237). Toisaalta ei-luonnollisissa aineistoissa, kuten haastatteluissa, aineistoja voidaan suunnata sisällöllisesti kiinnostaviin teemoihin, joihin voidaan päästä kenties myös syvemmälle. Tämä muodostaakin kenties yhden tutkimukseni luotettavuutta heikentävän seikan. Haastatteluilla olisin voinut ohjata puhujia puhumaan yksiselitteisemmin samoista asioista ja ennen kaikkea tarkemmin kansalaisuudesta juuri sellaisena, kuin minä sitä tutkimuksessani hahmotan, ja sen minua kiinnostavista piirteistä. Toisaalta luonnollisessa aineistossa omat ennako-oletukseni, jotka laadullisessa tutkimuksessa joka tapauksessa ohjaavat voimakkaasti analyysiä, vaikuttivat vähemmän.

Tutkimani keskustelut kohdistuivat ilman omaa rajaavaa vaikutustani juuri siihen, minkä ikäänntyneet kansalaiset näkivät tärkeäksi omassa elämässään ja kansalaisuudessa. Projektin kokousten kontekstina kohdisti osallistujia puhumaan juuri siitä, miltä aktiivisen kansalaisuuden tämän hetkinen politiikka heistä tuntuu. Haastatelluille olisin joutunut ensin välittämään omaa ymmärrystäni tästä politiikasta ja sitten pyytämään

heidän ajatuksiaan aiheesta. Osallistujien mielenkiinto kohdistui aktiivisen kansalaisuuden politiikan hyvin konkreettisiin vaikutuksiin, pikemminkin kuin sitä koskeviin teoreettisempiin tai poliittisempiin pohdiskeluihin. Esimerkiksi kriittiset näkökohdat aktiiviseen kansalaisuuteen eivät välttämättä olisi tulleet haastatteluissa yhtä vapaasti esille. Nyt kriittisten näkökulmien esiintuloa tukivat tiukka sidos käytäntöön ja aktiivisen kansalaisuuden politiikkaan sekä osallistujien keskinäinen vuorovaikutus, joka tuki kriittisyyttä ja omaan kokemukseen luottamista. Näen tämän tutkimukseni luotettavuudelle erittäin keskeisenä seikkana. Nyt toivon tavoittaneeni aidosti niitä merkityksiä, joita aktiiviselle kansalaisuudelle ikäihmisten joukossa halutaan tänä päivänä antaa.

Tässä aineistossani ulkoiset rajoitteet keskusteluille, kuten ajan puute ja ennen kaikkea keskustelujen (institutionaalinen) konteksti osana VIA-projektia ja ikäihmisten yliopiston toimintaa, vaikuttivat voimakkaasti keskustelujen sisältöön ja esimerkiksi niihin rooleihin, joita kokouksiin osallistuneilla vapaaehtoisilla oli. Haastatteluilla olisin voinut saada aineiston keskittymään voimakkaammin puhujien omiin henkilökohtaisiin kokemuksiin ja reflektointeihin kansalaisuudesta. Runsaampi aineisto olisi tällöin voinut tuoda kansalaisuusdiskursseja rikkaammin ja vivahteikkaammin esille. Alun perin olin myös kenties odottanut kokouksissa olevan enemmän aikaa nimenomaan tämänkaltaiselle omista kokemuksista nouseville reflektoinnille. Nyt konteksti näkyi monin tavoin aineistossani ja oli olennainen osa sitä. VIA-projektin tavoitteet ohjasivat todennäköisesti eri osallistujia eri tavoin. Esimerkiksi kieli muodosti osalle avainaktiiveista keskeisen esteen kansainväliseen yhteistyöhön osallistumiseen. Osa aktiiveista esimerkiksi tutustui hyvin aktiivisesti projektin puitteissa tuotettuun materiaaliin, kun taas osalle se jäi täysin vieraaksi.

Myös esimerkiksi puheenjohtajan toiminta vaikutti keskustelujen kulkuun ja sisältöön. Uskon kuitenkin, että tällä ei ollut olennaisia vaikutuksia siihen, millaisia kansalaisuusdiskursseja kokouksissa rakennettiin. Myös osallistujien pienellä määrällä voi olla vaikutuksia luotettavuuteen. Nyt varsinaisia tutkittaviani eli avainaktiiveja oli seitsemän. Lisäksi heidän aktiivisuudessaan osallistua keskusteluihin oli suuria eroja, sillä toiset ottivat luonnostaan aktiivisemmän roolin toisten jäädessä helposti taka-alalle. Haastatteluin olisin todennäköisesti yrittänyt tavoittaa muutaman ihmisen enemmän. Lisäksi yksilöhaastatteluissa olisi jokaisen ääni tullut tasapainoisesti esille. Toisaalta tämänkaltaisessa vuorovaikutuksellisessa aineistossa ja laadullisessa tutkimuksessa on

usein katsottu pienemmän ihmismäärän riittävän. Osallistujajoukko oli kuitenkin edustavaa siinä mielessä, että sukupuolijakauma oli kohtuullisen hyvä ja keskustelijat edustivat hyvin erilaisia koulutustasoja ja ammattialoja.

Luotettavuutta voidaan tarkastella myös keskustelujen taltiointimenetelmien kannalta. Videointi olisi tallentanut vuorovaikutuksen rikkaammin, mutta koska lähestymistapani ei ole ensisijaisesti vuorovaikutuksen vivahteiden tutkimukseen keskittyvä, pidin keskustelun äänittämistä riittävänä. Äänitysten litteroinnissa katoaa aina osa vuorovaikutuksen sisältämästä informaatiosta, merkityksistä ja vivahteista. Olin kuitenkin läsnä kaikissa analysoimissani kokouksissa ja kuuntelin nauhoja useaan kertaan myös analyysin loppupäässä.

Tutkimuksessa haastavaa minulle on ollut esimerkiksi diskurssien ja niiden käytön erottaminen toisistaan. Tässä onkin ollut vaihtelevia käytäntöjä sen mukaan, nähdäänkö esimerkiksi erilaiset arvotukset diskursseihin vai niiden käyttöön liittyviksi. Koska itse katsoin arvotukset diskursseihin itseensä kuuluviksi ja erotin aineistostani melko laajoja ja karkeita diskursseja, en erikseen ottanut analyysin vaiheeksi diskurssien käytön tarkastelua. Nyt diskurssien erottaminen jo piti sisällään esimerkiksi sen, mikä oli kanta diskurssin rakentamaan kansalaisuuteen eli puhuttiinko tietynlaisesta kansalaisuudesta esimerkiksi ihannoiden vai kritisoiden.

Edelleen haastavaa analyysissä oli kansalaisuuden käsitteen monitahoisuus ja -tulkinnallisuus. Metodina tulkintapainotteinen diskurssianalyysi vaatii aina paljon aikaa ja aineiston lukemista, ja omalla kohdallani tätä lisäsi vielä tutkimuskohteeni tulkinnallinen luonne. Vaati paljon aikaa ja erilaisten vaihtoehtojen tutkimista ennen kuin vakuutuin siitä, miten itse haluan kansalaisuuden tässä työssä käsittää. Pitkään näytti siltä, että saisin tuloksiksi vain selityksiä sille, miksi kokouksissa ei puhuta kansalaisuudesta. Tämä käsitys juontui keskustelussa ilmenevistä vastakkainasetteluista ja kansalaisuutta sekä sen politiikkaa koskevista kriittisistä näkemyksistä. Lopulta päädyin lähestymään kansalaisuutta melko laajalta ja yleiseltä tasolta ja ottamaan mukaan sellaisia osittain uudenlaisiakin näkemyksiä, että kansalaisuus ei ehkä aina sisällä osallistumista tai vaikuttamista. Tämä laaja lähestymistapa osoittautui onnistuneeksi siinäkin mielessä, että aineistoni suppeus asetti rajoja sille, kuinka yksityiskohtaisia ja hienojakoisia diskursseja voin siitä tuloksikseni konstruoida.

Lisäksi kävi ilmi, että aineistossani yksi keskeinen teema oli juuri kansalaisuuden rajojen ja niiden määrittelyoikeuden kyseenalaistaminen.

8 Johtopäätökset

Ideaalista ja tavoiteltavasta kansalaisuudesta on Euroopassa ryhdytty puhumaan aktiivisena kansalaisuutena. Aktiiviselle kansalaisuudelle, kuten muullekaan kansalaisuudelle, ei ole olemassa yksiselitteistä määritelmää. Kansalaisuudella on erilainen merkitys eri ihmisille, ja usein se myös vaihtelee elämänvaiheen ja -tilanteen mukaan (Harju 2002b, 20–23). On myös nähty, että aktiivisen kansalaisuuden määrittely on tullut yhä moniselitteisemmäksi ja hankalammaksi; sitä on määritelty niin uusliberalistisia kuin demokratian tukemista koskevia näkökantoja painottaen (Jarvis 2001). Voisi nähdä, että politiikan ja akateemisen tutkimuksen tasolla määrittely kansalaisuus saa lopullisen muotonsa näiden kansalaisuusdiskurssien kohdatessa paikallisen tason ja yksilöiden elämän. Tässä työssä olen tutkinut, miten kolmannen iän aktiivinen kansalaisuus määrittyy tämän päivän Suomessa kolmannen iän kansalaisten kokemana.

Etsiessäni tutkimistani VIA-projektin kokouksista kansalaisuusdiskursseja tulin samalla löytäneeksi niihin elimellisesti kietoutuneista kasvatusta, politiikkaa ja hyvää elämää koskevia diskursseja. Aineistossani keskustelevat ikäihmiset herättivät keskustelua siitä, tulisiko tällä projektilla ja sitä kautta aktiivisen kansalaisuuden politiikalla tavoitella ikääntyneiden kansalaisten hyvää elämänlaatua heidän omista kokemuksistaan määrittävänä, vai ennemminkin osallistuvaa ja aktiivista kansalaisuutta. Aktiivista kansalaisuutta olennaisemmaksi nähtiinkin monesti henkilökohtainen kokemus hyvästä elämänlaadusta, kun taas aktiivinen osallistuminen ja vaikuttaminen saivat tavoitteissa välineellisemmän roolin. Erilaiset näkemykset liittyvät nähdäkseni kysymykseen siitä, kenellä on valta määrittellä kansalaisuus, sekä siihen, miten aineistossani keskustelevat ikäihmiset pohjimmiltaan käsittivät yksilön ja yhteiskunnan välisen suhteen.

Keskeinen aineistostani noussut kysymys koski kansalaisuuden määrittelyvaltaa: se, kenellä on oikeus määrittellä ideaali kansalaisuus, nähtiin keskeisimmäksi kysymykseksi kansalaisuuteen kasvattamisessa. Tämä liittyy kansalaisuuteen kasvattamisen luonteeseen oleellisesti. Kansalaisten itsemääräytymisen ja vapaan aktiivisuuden on toisaalta nähty

edellyttävän kasvatusta, toisaalta taas kasvatuksen ja kaiken ulkoapäin vaikuttamisen on nähty olevan ristiriidassa tämän itsemäärityksen ja autonomiseksi kasvamisen kanssa (Siljander 2000). Myös itseohjautuvaan, yksilölliseen ja aktiiviseen kansalaisuuteen on hankala kasvattaa, ilman että samalla tulee asettaneeksi tälle kansalaisuudelle normeja tai jotenkin ohjanneeksi sitä. Tämän pedagogisen paradoksin on nähty nousseen ajankohtaiseksi kasvatustieteen, kuten vaikkapa elinikäisen oppimisen, yleistyytä ja kasvatuksen saatua enemmän sijaa sekä kansalaisuuden sisältönä että siihen kasvattamisen politiikan keinona (mt., Delanty 2003, Forrester 2003).

Määrittelyvaltaa koskevissa neuvotteluissa yksi iso juonne oli se, tulisiko kansalaisuudelle asettaa niinkään väljää edellytystä kuin osallistuminen. Aktiivista kansalaisuutta on teoreettisessa keskustelussa määritetty osallistumisen kautta (mm. Laitinen ja Nurmi 2002). Tämä on yksi laajimmista kansalaisuuden määritelmistä. Sen kyseenalaistaminen liittyi nähdäkseni ensinnäkin poliittisen osallistumisen ongelmallisuuteen ja aktiivisen kansalaisuuden negatiivisiin arvotuksiin, joita kokouksissa tuli esiin. Toiseksi sen voi nähdä liittyvän niihin keskusteluissa esiin tulleisiin painotuksiin, että kansalaisuuden sisällön määrittelyvalta kuuluu kullekin kansalaiselle itselleen eikä ulkopuolelta voi sanoa, onko yksittäisellä kansalaisella tarvetta osallistumiseen sillä tavalla, kuin ulkopuoliset sen ymmärtävät.

Kansalaisuuden on kuitenkin nähty koostuvan osallistumisen eli eksistentiaalisten ominaisuuksien ohella myös oikeuksista eli ontologisista ominaisuuksista (Jarvis 2001, 86). Osallistumisen kyseenalaistamisen aineistossani voisikin tulkita näiden oikeuksien korostamiseksi, kun keskusteluissa toistuvasti painotettiin kunkin oikeutta määritellä kansalaisuutensa sisältö.

Kokousten keskusteluissa tehtiin eroja myös sen suhteen, tulisiko kansalaisuuden sisältönä (mahdollisesti) olevan osallistumisen olla pohjimmiltaan omaa hyvinvointia tukevaa vai poliittista osallistumista. Tämä ero liittyi nähdäkseni näkemyseroihin siitä, miten yksilö liittyy yhteiskuntaan, eli nähdäänkö yksilön ja yhteiskunnan edut toisensa kohtaaviksi vai poissulkeviksi. Myös tämä vastakkainasettelu liittyi lisäksi siihen poliittisen vaikuttamisen ongelmallisuuteen, joka aineistossani tuli esille.

Kokouksissa korostui tyytyväisyys omaan elämään keskeisenä ideaalin kansalaisuuden piirteenä ja projektin tavoitteena, ja omaan elämään vaikuttaminen nostettiin ohi

ympäristöön vaikuttamisen. Epämuodollista, kansalaisyhteiskunnallista osallistumista eli arkipäivän sosiaalisuutta korostettiin, kun taas muodollinen valtion parlamentaarisiin prosesseihin osallistuminen nähtiin toissijaisena tai jopa negatiivisena. Tämän merkitysperspektiivin nimesin **kokemuksellisen kansalaisuuden** diskurssiksi. Keskeistä tässä diskurssissa on kunkin kansalaisen henkilökohtaisen kokemuksen ottaminen tavoiteltavan kansalaisuuden kriteeriksi.

Aktiivien puheessa korostui useimmiten tämä oman kokemuksen määrittelemineen aktiivisen kansalaisuuden kriteeriksi. Keskusteluissa esiintyi kuitenkin myös näkemyksiä, jotka tukivat muodollisen osallistumisen ja vaikuttamisen välttämättömyyttä kansalaisuudessa. Aktiivit myös itse taajaan rakensivat muodollista osallistumista kuvaavia diskursseja, tosin useimmiten arvottaen niitä negatiivisesti. Toinen aineistosta konstruoimani diskurssi eli **muodollinen kansalaisuus** erottui kokemuksellisesta siinä, että kansalaisuudelle nähtiin olevan tiettyjä kansalaisesta tai hänen kokemuksestaan riippumattomia kriteereitä. Useimmiten tällaisiksi nähtiin osallistuminen ja vaikuttaminen, erityisesti muodollisella politiikan tasolla kuten kunnallispolitiikassa.

Yhteisössä vaikuttaminen ei juurikaan esiintynyt aktiivien puheessa henkilökohtaiseen elämänlaadun parantamiseen ja omasta kokemuksesta määrittävään kokemukselliseen kansalaisuuteen liittyvänä. Yhteiskunnallinen vaikuttaminen ymmärrettiin ikäihmisten puheessa muodolliseksi vaikuttamiseksi, eikä kokouksissa esiintynyt näkemyksiä, joissa yhteiskunnallinen vaikuttaminen olisi nähty muita kuin jo olemassa olevia parlamentaarisia kanavia käyttäväksi.

Tämä yhteiskunnallisen vaikuttamisen muodolliseksi ymmärtäminen saattaisi liittyä esimerkiksi kolmanteen ikään. Laitinen ja Nurmi (2002a, 30, 76) ovat suomalaisten aktiivisten kansalaisten elämänkertoja tutkiessaan todenneet vanhempien ikäluokkien aktiivisuuden kanavoituvan Suomessa lähinnä perinteisten verkostojen kautta. Ikääntyneet ihmiset ottavat nuoria harvemmin osaa radikaalimpaa muutosta ajaviin liikkeisiin. Laitisen ja Nurmen (mt.) mukaan tämä liittyy sekä elämäntilanteisiin eli yksilöllisesti rakentuvaan kronologiseen ikään että suomalaisen yhteiskunnan muuttumiseen eli kolmannen iän kansalaisten kohorttiin.

Yhteiskunnallisen vaikuttamisen ymmärtäminen muodolliseksi saattaisi liittyä myös siihen, että Suomessa kansalaisyhteiskunta on saanut eurooppalaisittain suhteellisen vähän tilaa

kansalaisuutta koskevilla keskusteluilla, valtion ollessa täällä perinteisesti hyvin keskeisessä roolissa (Harju 2002b, 99).

Muodollinen politiikka sai usein negatiivisia arvotuksia aineistossani. Poliittinen osallistuminen nähtiin systeemiä ylläpitäväksi, eikä poliittisella osallistumisella nähty voitavan muuttaa poliittisia systeemejä. Poliitiikka ei ikäihmisten puheessa esiintynyt myöskään vallitsevia olosuhteita (kansalaisten toimesta) muuttavana voimana, välineenä, jolla yksilöt voisivat muokata ympäristöään. Enemmänkin kokouksissa nousi esiin sellaisia käsityksiä, että kansalaisista pyritään muokkaamaan poliittisen systeemin ylläpitäjiä. Avainaktiivit olivat kokouksissa ylipäätään melko kriittisiä aktiivista kansalaisuutta ja sitä rakentavaa politiikkaa kohtaan, ja tämän kriittisyyden syyksi nostettiin juuri käsitteen poliittinen lataus. Aineistossani myös tuotiin esille se, kuinka keskeistä politiikan käsitteen määrittely on aktiivisen kansalaisuuden ymmärtämisessä ja siihen kasvattamisen tai VIAN kaltaisen projektin muotoutumisessa.

Olisi mielenkiintoista pohtia lähemmin sitä, mistä nousi tämä poliittisen osallistumisen näkeminen olemassa olevaa systeemiä ylläpitäväksi enemmänkin kuin sitä muokkaavaksi. Syytä voisi lähteä etsimään esimerkiksi suomalaisen yhteiskunnan muutoksista ja sen vaikutuksista elämäkokemuksen kautta siihen tapaan, jolla yksilöt liittyvät valtioon ja identifioituvat kansalaisina. Selitystä voisi etsiä myös EUn aktiivisen kansalaisuuden politiikasta.

Ikäihmisten puheessa aktiiviselle kansalaisuudelle ulkoapäin määritetyt kriteerit ja aktiivisen kansalaisuuden politiikka esitettiin todellisesta elämästä ja sen laadusta irrallisiksi, ja aktiivisen kansalaisuuden tärkeimmäksi sisällöksi nostettiin tyytyväisyys omaan elämään. Kokouksissa esiintyvässä virallisesti nimeämässäni diskurssissa puolestaan aktiivisuus sinänsä tai tyytyväisyys oman elämän järjestykseen ei riittänyt aktiivisuuden sisällöksi, vaan siinä erotettiin toisistaan aktiivinen ihminen ja aktiivinen kansalainen. Tämä diskurssi sai aikaan paljon jännitteitä ja vastakkainasetteluja kokouksissa.

Valtion roolin muuttumisen on nähty heijastuvan kansalaisuuteen monin tavoin. Sen on nähty esimerkiksi korostavan kansalaisuuden taloudellista määrittelyä sosiaalisen sijaan ja painottavan yksilöllistä kansalaisuutta. Sen seurausten on nähty jakaantuvan epätasaisesti kansalaisten kesken toisten ollessa kyvykkäämpiä puolustamaan oikeuksiaan uudella tavalla

tilanteessa kuin toisten. (mm. Martin 2003, 568.) Esimerkiksi Jarvis (2001) on nähnyt, että iäkkäille kansalaisille kansalaisuuden ja sen vaatimien taitojen oppiminen kansalaisuuden oppimiselle keskeisessä ja nyt nopeasti muuttuvassa arkipäivän kontekstissa voi olla hankalampaa kuin nuorille.

Aktiivisen kansalaisuuden politiikka on näin nähty uusliberalistisesti värittyneeksi, ja perinteisen kansalaisyhteiskunnallisen sekä sosiaalisuutta ja poliittisuutta korostavan kansalaisuuden on nähty muuttuneen ennemminkin talouden ja erityisesti työmarkkinoille osallistumisen kautta määrittäväksi (Ediringsha ja Holford 2000, Laitinen ja Nurmi 2002, 2–3). Kolmannen iän kansalaisuuden kannalta keskeistä tällaisessa talouden kautta määrittämisessä on työmarkkinoille osallistumisen keskeisyys ideaalissa kansalaisuudessa.

Aktiivisen kansalaisuuden politiikassa olennaista onkin kohteeni kannalta se, tunnistaako se ikäihmisten erityislaadun yhteiskunnalle merkittävänä ja siinä täysivaltaisena ryhmänä, kun tämä ryhmä on työmarkkinoiden ulkopuolella. Aineistostani tuli ilmi, että periaatteessa myös ikäihmisten panos yhteiskunnassa voidaan hahmottaa talouden kautta. Esimerkiksi ikäihmisten kiinnostus huolehtia fyysisestä kunnostaan nostettiin aineistossani kansantalouden kannalta merkittäväksi ja koettiin paikoin suorastaan yksilöiden velvollisuudeksi. On kuitenkin aiheellista miettiä, onko talouden kautta hahmottaminen loppujen lopuksi ”tehokkain” tai järkevin tapa hahmottaa ikäihmisten asemaa yhteiskunnassamme.

Kansalaisuudessa on korostunut nykyisissä keskusteluissa aiempaa voimakkaammin vastuu ja yksilöllisyys. Vastuun yksilöllistäminen ja kasvatuksen merkityksen korostumiseen niin kansalaisuuden sisältönä kuin sen keinonakin voi hämärtää sitä tosiseikkaa, että yhteiskunnalliset rakenteet asettavat rajat kansalaisuudelle. Kritiikkiä onkin herättänyt uhka siitä, että rakenteelliseen epätasa-arvoon tarjottaisiin lääkkeeksi aktiivisempaa yksilöllistä toimijuutta (mm. Martin 2003).

Kansalaisuuden murros on yhdistetty myös kasvatusajattelussa tapahtuneeseen muutokseen. On esimerkiksi nähty, että nykyisessä kasvatusajattelussa korostetaan oppimista kasvatuksen sijaan ja elinikäistä oppimista aikuiskasvatuksen sijaan ja että oppijoiden aktiivisuuteen sekä inhimillisiin resursseihin on panostettu uudella tavalla (Korsgaard 2001b, 78–79). Muutosta on kritisoitu taloudellisten motiivien ja työelämävalmiuksien korostamisesta ohi sosiaalisten päämäärien ja oikeudenmukaisuuden (Korsgaard 2001b,

76). Edelleen kansalaisuuden murroksesta puhuttaessa on esitetty, että kansalaisen velvollisuuden ja taloudellisen subjektin oman edun välillä ei enää ole ristiriitaa ja että aktiivisuus on alettu ymmärtää niin sanottuna itsen yrittäjyytenä muodollisen tai poliittisen osallistumisen sijaan (Rose 1999, 145, 164–165).

Aineistostani löytämissäni kansalaisuuden diskursseissa tämä kansalaisuuden murros oli nähtävillä, eivätkä nämä diskurssit sinällään olleet erityisen perinteisiä. Niissä näkyivät esimerkiksi nykyisessä kansalaisuuskeskusteluissa esiin nostetut vastuun korostaminen, yksilöllistyminen ja sosiaalisen väistyminen kansalaisuudessa yksilöllisen aktiivisuuden tieltä.

Kansalaisuudelle on etsitty kuitenkin myös toisenlaisia kehityskulkuja. Vaihtoehtoisiksi painotuksiksi on esitetty esimerkiksi yhteisöllisyyttä ja kansalaisyhteiskunnan roolin korostamista tai kansalaisuuksien eroja painottavaa kansalaisuuskäsitystä. On myös nähty, että yksilön vastuuseen vetoaminen voi hämärtää niitä rakenteellisia esteitä, joita tasa-arvoiselle aktiiviselle osallistumiselle ja elämän tyydyttävyydelle on olemassa. Näitä käsityksiä nousi esiin myös aineistostani. Kolmannen iän kansalaisuudelle olennaiseksi painotukseksi nousi esimerkiksi erojen korostaminen, kun tuotiin esiin eläkeläisten heterogeenisyyttä ryhmänä. Myös rakenteellisten seikkojen huomiointi nousi esille. Ennen kaikkea aineistossani tavoiteltavalle kansalaisuudelle esitettiin hyvin konkreettisia arkipäivää tukevia ja kunkin omalle kokemukselle avoimia sisältöjä. Talouden kautta määritelty kansalaisuus nähtiin osin ongelmallisena, vaikkakin myös sen tärkeys tiedostettiin ja tuotiin esille.

Yhdeksi rakenteelliseksi esteeksi ja eläkeläisten yhteiskunnalliseen asemaan vaikuttavaksi tekijäksi on Euroopassa nähty hoivan velvoite (Ackers ja Dwyer 2002, 6). Tämä näkökulma tuli esille myös tutkimissani kokouksissa, kun muiden maiden aktiivit olivat nostaneet hoivan velvoitteen kansalaisuuden keskeiseksi esteeksi. Tähän velvollisuuteen suhtauduttiin kuitenkin aineistossani positiivisesti, ja kahdessa otteessa todettiin, että se on ennemminkin oikeus. Ackers ja Dwyers ovatkin nähneet eläkeläisten kansalaisuudessa Euroopassa ongelmalliseksi juuri eläkeläisiä keskenään eriarvoistavat erilaiset sosiaalipoliittiset oikeudet eri maissa (mt.).

Kolmannesta iästä puhuttaessa onkin korostettu, että se ei suinkaan koske kaikkia, vaan ainoastaan tietyt resurssit omaavilla eläkeläisillä on mahdollisuus nauttia velvoitteista

vapaasta ikäkaudesta, jota leimaavat itsensä toteuttaminen ja sosiaalisuus. (Muhonen ja Ojala 2004.) Esimerkiksi yhteiskunnallisen ja sosiaalisen roolin raju muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä on asia, joka nostettiin aineistossani useaan otteeseen esille eläkeläisten osallistumista rajoittavana tekijänä. Samalla se esitettiin olennaisena kohteena, johon tulisi puuttua haluttaessa tukea kolmannen iän aktiivista kansalaisuutta.

Ikäihmisten heterogeenisyyden korostamisen yhteydessä kokouksissa tuotiin myös esiin, että ihmisiä ei voi kuvitella muutettavan kansalaisuuskasvatuksella, vaan ennemminkin tulisi puuttua niihin mahdollisuuksiin, joita ikäihmisillä on olla aktiivinen. Näin annettaisiin samalla tilaa yksilöllisille eroille tavoiteltavassa kansalaisuudessa. Edelleen kasvatukselle keskeiseksi nousi yksilöiden oman kokemusmaailman kunnioittaminen ja kasvatuksen päämäärien avoimuus, jotka kummatkin ovat myös korostuneet viimeaikaisessa eurooppalaisessa kansalaisuuskasvatusta koskevassa tutkimuksessa. Tätä avoimuutta ja yksilölähtöisyyttä nostettiin esiin vastakohtana kokouksissa rakentuvalla uhalla siitä, että kansalaisuuskasvatuksen tarkoituksena olisi ylläpitää nykyistä systeemiä ”tuottamalla” äänestäjiä. Mielestäni olisikin mielenkiintoista herättää keskustelua aktiivisen kansalaisuuden sekä kansalaisaktiivisuuden välisistä suhteista.

Kansalaisuuteen kasvattamisen suhteen mielenkiintoista voisi olla pohtia myös sitä, kuinka paljon kansalaisuuskasvatus on koulutusta perinteisessä tietopainotteisessa mielessä ja kuinka paljon taas jotain muuta, esimerkiksi toimintaa. Samalla nousee pohdittavaksi se, missä määrin tavoitteena on tarjota tietoa, ymmärrystä, tiedostamista, konkreettisia taitoja tai tukea identiteetin kehittymiselle tai muuttaa jopa konkreettisia olosuhteita toiminnan kautta. Mikä on esimerkiksi kriittisyyden tai toiminnan rooli aktiivisen kansalaisuuden kasvatuksessa? VIA-projekti kansalaisuuskasvatuksen esimerkkinä herättää tämän kysymyksen muun muassa siinä mielessä, että koska projekti on Suomessa sidottu yliopistolliseen organisaatioon, konteksti aiheuttaa rajoitteita sille, mitä voidaan pitää kansalaisuuskasvatuksen tavoitteina ja sisältöinä. Siksi näkisinkin, että keskeistä kansalaisuuskasvatuksessa on myös miettiä, millaisissa konteksteissa kasvatusta järjestetään.

Edelleen tämä nostaa esiin kysymyksen kansalaisuuskasvatuksen ja aktiivisen kansalaisuuden luonteesta: onko tavoitteena tukea aktiivista kansalaisuutta vai kansalaisaktiivismia, tukea olemassa olevaa systeemiä vai kansalaisten osallistumista sen uudistamiseen? Nämä kysymykset saattavat olla hieman kärjistettyjä, mutta aineistossani

tämä dilemma nousi keskeisesti esiin. Tämän vastakkainasettelun voisi jälleen liittää vapaaksi ja autonomiseksi kasvattamisen ongelmaan: aktiivisen kansalaisuuden politiikkoja ohjaavilla tahoilla on tietyt motiivit ja niiden mukaiset näkemykset ihanteellisesta kansalaisuudesta, ja toisaalta aktiivinen kansalaisuus jo määritelmällisesti perustuu itseohjautuvuuteen.

Tämänkaltaisen vastakkainasettelun vaaraksi on kuitenkin nähty yksinkertaistaminen. Sosialisatio ja yksilöllistyminen on nähty ennemminkin toisiinsa liittyviksi kuin toisensa poissulkeviksi (mm. Usher ym. 1997). Erilaisilla kasvatustraditioilla on ollut erilaisia ratkaisuja tämän vastakkainasettelun ylittämiseen. Esimerkiksi eurooppalaisessa perinteessä on korostettu kasvatettavien oman motivaation ja ”sivistystahdon” kuuntelua ja hyödyntämistä. Populaarikasvatuksessa on puolestaan korostettu toimintaa sekä kriittisyyttä ja asetettu perinteisesti kansan puolelle valtiollisia toimijoita vastaan. Tämä on seikka, joka on hankaloittanut populaarikasvatuksen tarjoamien välineiden hyödyntämistä nykymaailmassa, jossa puolen valinta ei välttämättä ole selkeää. Esimerkiksi Suomessa tilanne on ollut hyvin erilainen siinä mielessä, että valtiolla on perinteisesti ollut vahva rooli ja valtion voisi nykypäivänäkin nähdä tukevan aktiivisen kansalaisuuden ohella myös kansalaisaktivismia, demokratian periaatteiden mukaan. Uudemmat, esimerkiksi feministisesti painottuneet populaarikasvatuksen traditiot ovatkin tuoneet esille tämän vastakkainasettelun ylittämisen mahdollisuutta. Joka tapauksessa sen kulmakivet, kuten lähteminen mahdollisimman avoimin päämäärin liikkeelle yksilön kokemuksista ja toiminnan painottaminen teorian sijaan, ovat välineitä autonomiseksi kansalaiseksi kasvattamisessa.

Pohdin vielä lyhyesti, mitä tämän tutkimuksen perusteella voin sanoa VIAsta kansalaisuuskasvatuksen esimerkkinä. Projektina VIA:n voi nähdä olleen ikäihmisiä osallistavaa, päämääriltään avointa sekä käytäntö- ja kontekstisidonnaista. Edelleen sen voisi nähdä tukeneen osallistujien identiteettiä aktiivisena kansalaisena, tutustuttaneen heitä muiden Euroopan maiden eläkeläisten elinoloihin sekä kokemuksiin kansalaisuudesta ja osallistumisesta sekä antaneen uutta tietoa esimerkiksi omien tiedonhakujen, kokouksissa jaetun ja käsitellyn tiedon sekä kansainvälisten kontaktien kautta. Näin se täyttää monia ajankohtaisessa tutkimuksessa kansalaisuuskasvatukselle asetettuja kriteereitä, joita ovat esimerkiksi tiedon tarjoamisen sekä identiteettien ja inklusion tukeminen ja päämäärien avoimuus osallistujalähtöisyyden edellytyksenä (mm. Osler 2001, 101).

Osallistujien rooli ei kuitenkaan ollut projektissa aivan selkeä, minkä he itse nostivat kahdessa keskustelussa esille. Lisäksi esimerkiksi osallistujien puheesta nousi erontekoja heidän itsensä sekä niiden toisten, jotka ovat tukemisen ja aktivoitumisen tarpeessa, välille. Vaikka VIA-projektin tavoite käyttää ikäihmisten elämää tuntevia ”avainaktiiveja” asiantuntijoina projektissa on ilman muuta tärkeä ja toimiva tekijä, olisi voinut olla vielä toimivampaa ja kohderyhmä- tai oppijalähtöisempää, jos projektissa olisi kyetty työskentelemään sellaisten vanhusten parissa, jotka eivät jo valmiiksi ole kovin aktiivisia. Tästä nousee keskeinen kysymys kaikenlaisille kansalaisuuskasvatusprojekteille: kuinka tavoittaa ja lisäksi vielä motivoida osallistumaan niitä kansalaisia, jotka eivät jo valmiiksi ole hyvin aktiivisia ja kiinnostuneita osallistumisesta sekä itsensä kehittämisestä.

Kuten osallistajat itsekkin aineistossani totesivat, ovat suomalaiset eläkeläiset hyvin heterogeeninen joukko, ja koulutusohjelman luominen olisi helpompaa, jos olisi tarkemmin tiedossa ja eriytettynä kohderyhmä ja ohjelmaa suunnittelemassa sen edustajia. Itse myös tulkitsin, että heterogeenisyys samoin kuin aktiivisen kansalaisuuden politiikkaa koskenut yleinen kriittisyys liittyivät siihen, että kokouksissa syntyi niin jyrkkiä vastakkainasetteluja kansalaisuuden ja siten myös projektin sisältöjen määrittelyissä. Nämä ristivedot voisivat myös selittää sitä, että keskustelut jäivät muodollisesta ja kokemuksellisesta kansalaisuudesta neuvottelemisen tasolle eikä kovin henkilökohtaisiin kansalaisuuden reflektointeihin useinkaan edetty.

Tutkimieni keskustelujen perusteella näyttää siltä, että ikäihmisillä, ainakin aktiivisilla, on paljon motivaatiota vaikuttaa asioihinsa yhteiskunnassa. Kokouksissa tuli esiin moneen yhteiskunnalliseen ikäihmisiä koskevaan asiaan vaikuttamisen tarkeys. Kuitenkin kokouksissa rakentui ongelmallinen kuva siitä, kuinka näihin käytännössä voi vaikuttaa.

Kirjallisuudessa esitettiin, että yksi keskeinen tekijä aktiivisen osallistumisen tukemisessa on yksilön positiivisen identiteetin tukeminen (mm. Osler 2001, Colby 2003), mikä nähdäkseni liittyy siihen, että viimeaikaisten tutkimusten mukaan kansalaisuuskasvatuksen tulisi olla oppijalähtöistä, kontekstisidonnaista, oppijoiden arkipäivään liittyvää sekä toimintaan painottuvaa. Kenties ikääntyneet kansalaiset erottaa muista kohderyhmistä se, että heille on elämäkokemuksen myötä kasvanut realistinen epäily omiin vaikutusmahdollisuuksiinsa yhteiskunnassa. On tärkeää tukea heidän

osallistumismahdollisuuksiaan sekä kanavoidsit motivaatiota ja energiaa, jolla he haluaisivat yhteiskunnallisia ja yhteisöllisiä tekijöitä parantaa.

Lähteet

Ackers, Louise ja Dwyer, Peter 2002: *Senior Citizenship? Retirement, migration and welfare in the European Union*. Bristol: The Policy Press.

Adams, Frank ja Myles, Horton 1975: *Unearthing Seeds of Fire: The Idea of Highlander*. Winston-Salem: JohnF. Blair.

Ball, Stephen J. 2004: Suorituskeskeisyys ja yksityistäminen jälkihyvinvointivaltion koulutuspolitiikassa. *Kasvatus* 35/1, 6-20.

Colby, Ann, Ehrlich, Thomas, Beaumont Elizabeth ja Stephens, Jason 2003: *Educating Citizens: Preparing America's Undergraduates for Lives of Moral and Civic Responsibility*. San Francisco: Jossey-Bass.

Corbin ja Strauss 1990: *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA : Sage Publications

Davies, Ian ja Evans, Mark 2002: Encouraging Active Citizenship. *Educational Review* 54/1.

Dean, Mitchell 1999: *Governmentality. Power and rule in modern society*. Lontoo: Sage.

Delanty, Gerard 2003: Citizenship as a learning process: disciplinary citizenship versus cultural citizenship. *International Journal of Lifelong Education* 22/ 6, 597-605.

- 2000: *Citizenship in a global age. Society, culture & politics*. Philadelphia: Open University Press.

Ellsworth, Elisabeth 1989: Why Doesn't This Feel Empowering? *Harvard Educational Review* 59/3.

ETGACE-tutkimusprojektin verkkosivut, luettavissa osoitteessa WWW.SURREY.AC.UK/EDUCATION/etgace/. (Luettu 03/2005.)

Forrester Keith 2003: Leaving the academic towers: the Council of Europe and the Education for Democratic Citizenship Project. *International Journal of Lifelong Education* 22/3, s 221-234.

Foucault, Michel 1990 (alkup.1978): *The History of Sexuality*. Volume 1. New York: Vintage Books.

- 1991: Politics and The Study of Discourse; Questions of Method & Governmentality. Teoksessa Burchell, Gordon ja Miller (toim.) *The Foucault Effect. Studies In Governmentality*. Harvester Wheatsheaf.

Freire, Paulo 1970: *Pedagogy of the Oppressed*. New York: The Continuum Publishing Company.

'Grundtvik –eurooppalaista ulottuvuutta aikuiskoulutukseen' - CIMO:n esite. 9/2001. Erweko painotuote Oy. Saatavissa myös osoitteesta www.cimo.fi – CIMOn ohjelmat – Sokrates -Grundtvik

Hallituksen politiikkaohjelmat: Kansalaisvaikuttaminen. Hallituksen strategia-asiakirja (annettu 4.4.2004). Luettavissa Oikeusministeriön verkkosivuilta www.om.fi (<http://www.om.fi/uploads/wjek9ocpsuo8p.pdf>). (Luettu 1.4.2005.)

Hannula, Aino 2000: *Tiedostaminen ja muutos Paulo Freiren ajattelussa. Systemaattinen analyysi sorrettujen pedagogiikasta*. Helsingin Yliopiston Kasvatustieteen Laitoksen tutkimuksia 167. Helsinki: yliopistopaino.

Harju, Aaro 2003: *Yhteisellä asialla. Kansalaistoiminta ja sen haasteet*. Helsinki: Kansanvalistusseura.

- 2002: Aktiivisen kansalaisen Suomi –raportti. Luettavissa Oikeusministeriön sivuilta www.om.fi (<http://www.om.fi/24014.htm>). (Luettu 9.3.2005.)

Holford, John ja Edirisingha, Paul (toim.) 2000: *Citizenship and Governance Education in Europe: A Critical Review of Literature*. (Julkaisematon raportti Euroopan Yhteisöjen Komitealle.) University of Surrey. Saatavilla osoitteessa www.surrey.ac.uk/education/etgace/. (Luettu 15.3.2005.)

Horton, Myles ja Paulo Freire 1990: *We Make the Road by Walking: Conversations on Education and Social Change*. Brenda Bell, John Gaventa ja John Peters (toim.). Philadelphia: Temple University Press.

Jarvis, Peter 2001: Active Citizenship and Lifelong Learning. Teoksessa Korsgaard Ove, Walters Shirley & Andersen Randi (toim.) *Learning for democratic citizenship*. Assosiation for World Education ja the Danish University of Education. Kööpenhamina: DPU-repro.

- 2002: Globalization, Citizenship and the Education of Adults in Contemporary European Society. *Compare* 32/1, 5-19.

Jokinen, A., Juhila, K. ja Suoninen, E. 1993: *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.

Juhila, K. 1999: Kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kehät. Teoksessa *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Jokinen, A., Juhila, K. ja Suoninen, E. (toim.). Tampere: Vastapaino.

Karisto, Antti 2002: Kolmannen iän käsitteestä ja sen käytöstä. *Gerontologia* 3/2002 (138-142).

Korsgaard, Ove 2001a: Why has Citizenship become such a vague word? Teoksessa Korsgaard Ove, Walters Shirley & Andersen Randi (toim.) *Learning for democratic citizenship*. Assosiation for World Education ja the Danish University of Education. Kööpenhamina: DPU-repro.

Laitinen, Matti ja Nurmi, Kari 2002 a: *Biographical observations on active citizenship learning in Finland*. University of Helsinki, Department of Education, Research Report 183. Helsinki University Press.

- 2002 b: *Developing Intervention Strategies for Active Citizenship and Governance Education in Finland*. University of Helsinki, Department of Education, Research Report 183. Helsinki University Press.
- 2000: luku 4: Finland. Julkaisussa Holford, John ja Edirisingha, Palitha (toim.) 2000: *Citizenship and Governance Education in Europe: A critical Review of Literature*. (Julkaisematon raportti Euroopan yhteisöjen komitealle.) University of Surrey. Saatavilla osoitteessa www.surrey.ac.uk/education/etgace/. (Luettu 15.3.2005.)

Lister, Ruth 1997: *Citizenship: feminist perspectives*. London: MacMillan cop.

Martin, Ian 2003: Adult education, lifelong learning and citizenship: some ifs and buts. *International Journal of Lifelong Education* 22/ 6 (566-579).

Muhonen, Reetta ja Ojala, Hanna 2004: Ajassa muuttuva kolmas ikä. *Gerontologia* 1/2004 (10-17).

Osler, Audrey 2001: Learning for Active Citizenship in Europe: Rights, Identities and Inclusion. Teoksessa Korsgaard Ove, Walters Shirley & Andersen Randi (toim.) *Learning for democratic citizenship*. Assosiation for World Education ja the Danish University of Education. Kööpenhamina: DPU-repro.

Paasivaara Leena 2004: Suomalaisen vanhuuspolitiikan strategiset vaiheet 1950-luvulta 2000-luvulle -asiakirja-analyysi. *Gerontologia* 1/2004 (3-9).

Phillips, Nelson ja Hardy, Cynthia 2002: *Discourse analysis. Investigating Processes of Social Construction*. Qualitative research methods series. Thousand Oaks, Kalifornia: Sage Publications.

Popkewitz, Thomas 2000 a: johdanto. Teoksessa Popkewitz (toim.) *Educational Knowledge*. Albany: State University of New York Press.

- 2000 b: Globalization/Regionalization, Knowledge and the Educational Practices. Teoksessa Popkewitz (toim.) *Educational Knowledge*. Albany: State University of New York Press.

- 2000 c: Rethinking decentralization and State/ Civil Society distinctions. Teoksessa Popkewitz (toim.) *Educational Knowledge*. Albany: State University of New York Press.

(UCB:n Social and Cultural Studies of Education -laitoksen) populaarikasvatuksen tutkimuskeskus Center of Popular Education and Participatory Research:n nettisivut osoitteessa www.cpepr.net.

Potter, Jonathan ja Wetherell, Margaret 1987: *Discourse and social psychology: beyond the attitudes and behaviour*. Lontoo: Sage.

Prohvoznik, Raia 1998: Public and Private citizenship: from gender invisibility to gender inclusiveness. *Feminist review* 60, s. 84-104.

Raevaara, Liisa, Ruusuvuori, Johanna ja Haakana, Markku 2001: Institutionaalinen vuorovaikutus ja sen tutkiminen. Teoksessa Ruusuvuori Johanna, Haakana Markku ja Raevaara Liisa (toim.): *Institutionaalinen vuorovaikutus. Keskusteluanalyttisiä tutkimuksia*. Tietolipas 173. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki. Pieksämäki: RT_Print Oy.

Rose, Nicholas 1999: *Powers of Freedom. Reframing Political Thought*. Cambridge University Press.

Siljander Pauli (toim.) 2000: Kasvatus ja sivistys. Helsinki: Gaudeamus.

Simola, Hannu 2004: Koulutuspolitiikan mieltäsuunta. *Kasvatus* 35/1, 3-4.

Sosiaali- ja terveysministeriö 2001: *Sosiaali- ja terveydenhuollon työvoimatarpeen ennakointitoimikunnan mietintö*. Komiteamietintö 2001:7. Helsinki: Edita.

Suomen tilastollinen vuosikirja 2002. Suomen virallinen tilasto. 97. vuosikerta. Tilastokeskus (julkaisija). Helsinki: tilastokeskus.

Suoninen Eero 1999 a: Näkökulmia sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa Jokinen, Juhila ja Suoninen (toim) 1999: *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Jyväskylä: Osuuskunta vastapaino.

- 1999 b: vuorovaikutuksen mikromaisen analysoiminen. Teoksessa Jokinen, Juhila ja Suoninen (toim) 1999: *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Jyväskylä: Osuuskunta vastapaino.
- 1992: *Perheen kuvakulmat: diskurssianalyysi perheenäidin puheesta*. Tampereen yliopisto, Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. A, Tutkimuksia; 24. Tampere: Tampereen yliopisto.

Usher Robin, Bryant Ian ja Johnston Rennie 1997: *Adult education and the postmodern challenge. Learning beyond the limits*. Lontoo: Routledge.

Veen van der, R. ja Raak van, J. (toim) 2002: *Intervention strategies for citizenship and governance education: Analysis of focus groups*. Nijmegen: Catholic university of Nijmegen. Luettavissa osoitteessa www.surrey.ac.uk/education/ETGACE/SEC3-C4.HTM.

Weiler, Kathleen 1991: Freire and a Feminist Pedagogy of Difference. *Harvard Educational Review*, 61/4.

